

MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKSKÓ ISTVÁN

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélik a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacs Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacs Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:

© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közüoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előretékités (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNyelvűség és a magyar nyelv használhatósága	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvvalasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvvelsajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacsi Zoltán)	56
Tannyelvvalasztási útmutató szülőknek és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknek, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségeiktől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNyelvűség hatása a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szókészletben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölcsönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelvvelsajátítás hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István)	147

Előszó

A rendszerváltás óta eltelt két évtizedben intenzívvé váltak az országhatárokon átnyúló magyar–magyar kapcsolatok, felélénkültek a korábban politikai okokból visszafogott társadalomtudományi kutatások, a kezdeti egyéni, személyes tudományos kapcsolatok fokozatosan intézményesültek, a határon túli magyar kutatók, kutatóintézetek és kutatási programok szervesen integrálódtak a nemzeti tudományos életbe. Ennek eredményeképpen nagy mennyiségű, tudományos szempontból is jelentős ismeretanyag halmozódott fel az egyes határon túli magyar szellemi központokban, tudományos műhelyekben. Ezt igazolják a hazai, magyarországi és nemzetközi kiadványokban megszáporodó publikációk, a színvonalas szakmai konferenciák is.

A társadalom- és bölcsészettudományi kutatások terén az 1990-es években új lendületet vett magyar–magyar tudományos együttműködés nemzetközi szempontból is értékelhető eredményeinek létrehozásában a Kárpát-medencében és Kárpátalján egyaránt vezető szerep jutott a magyar nyelvészeti kutatásoknak. Jelentős részben a Magyarországról érkező erkölcsi és anyagi támogatásnak, az anyarszági és határon túli magyar intézmények, kutatóhelyek és kutatók között kialakult együttműködésnek köszönhetően ma már a határon túli magyar nyelvészeti kutatások betagozódtak a magyar nyelvészet vérkeringésébe. A magyarországi intézmények és az ösztöndíjprogramok segítségével, valamint az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete koordinálásával létrejött 2001-ben a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyek hálózata, ahová a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a szabadkai Magyar-ságkutató Tudományos Társaság kanizsai nyelvésze-

ti egysége és a beregszászi Hodinka Antal Intézet mellé az ausztriai, horvátországi és szlovéniai kutatókat összefogó Imre Samu Nyelvi Intézet csatlakozott. A kutatóműhelyek egyfajta ernyőszervezeteként jött létre a virtuális Termini Kutatóhálózat. A közös munka mellett a kutatóhálózat munkatársai számos konferenciát szerveztek, több kötetet publikáltak saját kutatásaikból, s nemzetközi publikációk is születtek a kutatási programokból.

Viszonylag kevés figyelem és energia jutott ugyanakkor arra, hogy az évek során felhalmozott hatalmas ismeretanyagot az egyes kisebbségi közösségek számára közvetve vagy közvetlenül hasznosítható tudásanyaggá konvertáljuk. A magyar nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak arról, milyen jellemzői vannak a határon túli magyar nyelvvaltozatoknak; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen, vagy leggyakrabban egyáltalán nem jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának: a magyarországi és kisebbségi magyar politikusokhoz, a közvéleményt formáló, befolyásoló újságírókhoz, a felnövekvő nemzedékek anyanyelvi nevelését végző pedagógusokhoz, az iskola- és tannyelv-választás előtt mind gyakrabban tanácstalanul álló szülőkhöz.

Kötetünk alapvető célja, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évti-

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben:

– kik és hányan beszélnek a magyar nyelvet Kárpátalján?

– milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?

– miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?

– van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?

– mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?

– milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?

– miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?

– hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?

– milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?

– miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?

– miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?

– miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?

– mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?

– mit tartanak szokatlanoknak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?

– milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

– van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?

– kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?

– reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?

– kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?

– valóban nyelvében él-e a nemzet?

– milyen összefüggés van a kárpátaljai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosság-tudata között?

zedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk röviden össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező érettségizett olvasót célközönségként megcélózva foglalja össze. Ugyanakkor szövegünkbe ágyazva számos olyan idézetet is közlünk, melyek alátámaszthatják, hitelesebbé tehetik mondandónkat.

Kötetünk alapvető célja, hogy egyfajta segéd-könyve legyen azoknak a szülőknek, akik tanács-talanok abban, milyen tannyelvű iskolát válassza-nak gyermekük számára; azoknak a pedagógusok-nak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkecióiban; azoknak a köz-tisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzé-tete előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e ma-gyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletem-bereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzle-tük nevét, hirdetni áru kínálatukat és szolgáltatá-saikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusok-nak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén.

Olyan haszonnal forgatható könyvet szeretnénk tehát letenni a kárpátaljai magyar közösség képze-letbeli asztalára, amely szándékaink szerint közért-hető módon és röviden (ugyanakkor szakmailag me-galapozottan) foglalja össze mindazokat a tudnivaló-kat, amelyek a kárpátaljai magyar közösség sajátos körülményei között hozzájárulhatnak ahhoz, hogy ne csak szemléljük, hanem lássuk és értsük is a kö-rülöttünk zajló nyelvi folyamatokat, azok főbb tár-sadalmi okait és nyelvi következményeit. A tájékoz-tatás, ismeretközlés mellett nem titkolt célunk to-vábbá az is, hogy – pozitív és negatív példák bemu-tatásával – a magyar nyelv *használatára* buzdítsuk a kárpátaljai magyarokat. Mert a magyar nyelv csak és akkor marad fenn Kárpátalján, ha mi: beszélői nem hagyjuk el.

Beregszász, 2009. február 3.

A szerkesztő

1.

A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei

A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei

A Kárpátalján élő magyarok kisebbségi helyzetben élnek. Kisebbségi helyzetünk egyik meghatározó tulajdonsága, hogy nem emigráns, hanem őshonos közösségként élünk Kárpátalján. Azaz: nem bevándorlás révén kerültünk ilyen körülmények közé, hanem a politikai, történelmi események következtében lettünk kisebbségiek. Ennek a megkülönböztetésnek azért van jelentősége, mert rendszerint a bevándorló csoportok célja a minél tökéletesebb beilleszkedés a befogadó közösségbe. Ezzel magyarázható, hogy az Amerikai Egyesült Államokba bevándorolt különböző népcsoportok legnagyobbbrészt mára csak származásuk emlékét őrzik, nyelvükben azonban angollá, mentalitásukban pedig amerikai-

vá váltak. Az őshonos kisebbségek ezzel szemben általában meg szeretnék tartani eredeti nyelvüket és azonosságtudatukat. Nem véletlen, hogy a szlovákiai, romániai, szerbiai vagy éppen ukrainai magyarok is erre törekednek.

Mind a bevándorló, mind az őshonos kisebbségek között vannak természetesen másként viselkedő kivételek. A németországi török vagy az Angliába érkezett pakisztáni bevándorlók például ragaszkodnak nyelvükhöz és identitásukhoz, integrációjuk hiánya jelentős problémákat okoz a befogadó társadalom számára. Az oroszországi őshonos finnugor népek és nyelvek ugyanakkor mára szinte teljesen eltűntek, többségüket már csak a legidősebb generáció őrzi.

Akár bevándorló, akár őshonos közösségről van szó, nyelvük és kultúrájuk hosszú távú fennmaradását meghatározzák saját céljaik, illetve emellett természetesen jelentősen befolyásolják azok a törekvések is, melyek azt az államot jellemzik, ahol élnek vagy amely befogadja őket. A kisebbségi csoportok és a többségi társadalmak törekvései között ugyanis gyakran feszül ellentmondás; és a kisebbségi közösségek céljai sem feltétlenül azonosak.

„Az őshonos kisebbségekkel rendelkező országok közül Finnországban a többségi finnek fenntartási politikát folytatnak a finnországi svédajkúak esetében (...). Ugyanakkor Szlovákiában az 1995-ben a szlovák államnyelvről hozott törvény célja a magyar kisebbség asszimilálása. A kisebbségek céljai is eltérhetnek egymástól: a szlovákiai magyarok célja a nyelv- és kultúramegőrzés, ugyanakkor jó okunk van feltételezni, hogy pl. az őshonos burgenlandi magyarok célja a többségi németajkú lakossághoz való asszimiláció (volt). (...)

Ami a bevándorló kisebbségekkel rendelkező országokat illeti, egyelőre nem találtam példát arra, hogy egy többségi nemzetnek az lenne a célja, hogy fenntartsa a bevándorlók nyelvét és kultúráját (amennyiben e nyelv és kultúra eltér a többségi nyelvtől és kultúrától). Számptalan példa van azonban arra, hogy egy többségi nép célja a bevándorló kisebbségek asszimilációja. Az iskolapélda erre természetesen az Amerikai Egyesült Államok. A kisebbségek céljai itt is eltérhetnek: Floridában a kubai bevándorlók célja a nyelv- és kultúrafenntartás (...), ugyanakkor az amerikai magyarok célja a nyelvi és társadalmi-kulturális asszimiláció.”

	Őshonos kisebbségek	Bevándorolt kisebbségek
Többségi célok	a) <i>fenntartás</i> , pl. a finnországi svédajkúak esetében	a) <i>fenntartás</i> , pl. ?
	b) <i>asszimiláció</i> , pl. a szlovákiai magyarok esetében	b) <i>asszimiláció</i> , pl. a nem hiszán fehérek célja az USA-ban
Kisebbségi célok	a) <i>fenntartás</i> , pl. a szlovákiai magyarok célja	a) <i>fenntartás</i> , pl. Floridában a kubai amerikaiak célja
	b) <i>asszimiláció</i> , pl. a burgenlandi magyarok célja	b) <i>asszimiláció</i> , pl. az amerikai magyarok célja

Kontra Miklós: Újratanulható-e egy anyanyelv? In: Osvát Anna és Szarka László szerk., *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Újratanulható-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban?* 15–25. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 22–23. old.

A számszerűséget és a hatalmi pozíciókat tekintve kisebbségi körülmények között élő közösségek megmaradását, nyelvének megőrzését alapvetően négy, egymással (és a többségi közösségnek a kisebbségekkel kapcsolatos szándékaival, törekvéseivel és politikájával) szorosan összefüggő tényező határozza meg:

- Beszélők, akik fenntartják a nyelvet (demográfiai faktor).

- Helyzetek, színterek, ahol a nyelvet gyakorlati célokra, kommunikációs igények kielégítésére használni lehet (hasznossági tényező).

- Jogok, melyek biztosítják a nyelv használatának lehetőségét (politikai feltétel).

- A beszélők azon szándéka, hogy akarják is használni ezt a nyelvet, illetve tovább örökíteni a következő generációk számára (szimbolikus érték).

Ha nincsenek emberek, akik beszélnek a nyelvet, a nyelv nem élő nyelv. Ha vannak beszélők, de nincsenek olyan helyzetek, ahol használni lehet azt a nyelvet (mert például nincs kivel és hol beszélni ezen a nyelven), a nyelv eltűnik, hiszen a nyelvet a használat élteti. Hiába vannak azonban beszélők, akik szeretnék ezen a nyelven beszélni, ha törvények, rendeletek tiltják ennek a nyelvnek a nyilvános használatát. S hiába vannak beszélők, lehetőségek és jogok akkor, ha a közösség nem érzi szükségét ennek a nyelvnek, és nem akarja használni azt.

Meggyőződésünk, hogy ennek a négy tényezőnek meghatározó jelentősége van abban is, hogy fognak-e magyarul beszélni tíz, ötven vagy ötszáz év múlva Kárpátalján. Kötetünkben ennek megfelelően ezen kérdések mentén tekintjük át a kárpátaljai magyar nemzetrész helyzetét, s egyben a magyar nyelv helyzetét, állapotát, funkcióit és esélyeit a régióban.

2.

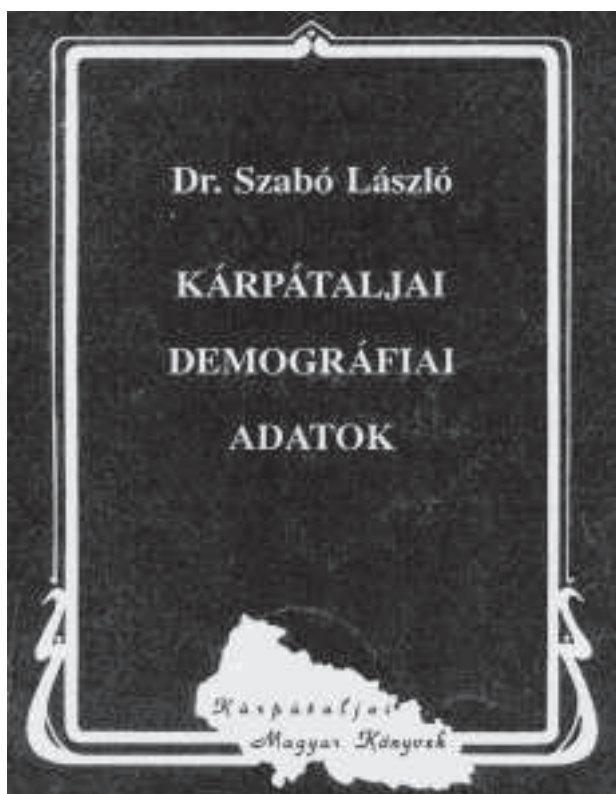
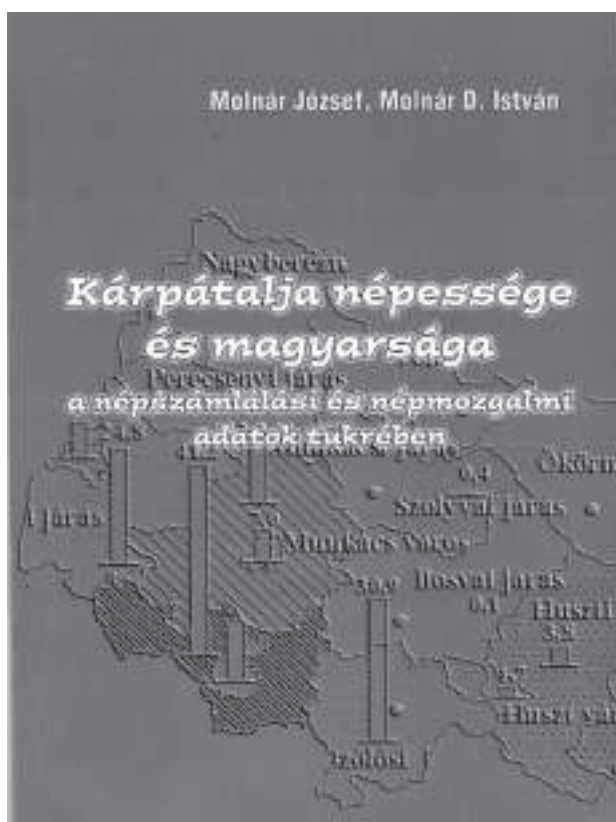
Akik a magyar nyelvet
fenntartják:
magyarok és magyar
anyanyelvűek Kárpátalján

A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai

A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése

A fejezet rövid áttekintést nyújt a kárpátaljai magyar nemzetiség jelenlegi demográfiai helyzetéről a tények és statisztikai adatok tükrében. A rendszerváltást követő szűk két évtizedben a megelőző szovjet korszakhoz képest jelentősen emelkedett a témakörrel foglalkozó írások száma, bár a napvilágot látott kiadványok listája jóval szerényebb az erdélyi, vagy a szlovákiai nemzettársak megfelelőinél.

Kárpátalja népességével és magyarságával foglalkozó kiadványok

A nemzetiségi összetétel vizsgálatát korábban gátló akadályok közül egyesek még jelenleg sem hárultak el teljesen. A részletes, településenkénti nemzetiségi adatok bizalmasként való kezelése, hozzáférhetetlensége jelentősen nehezíti a kárpátaljai magyarság valós helyzetének a megismerését. Ehhez adódnak még a népszámlálások, illetve a nyilvántartási rendszer ukrainai hiányosságai, mint például az, hogy a felekezeti hovatartozást évtizedek óta nem tartják nyilván.

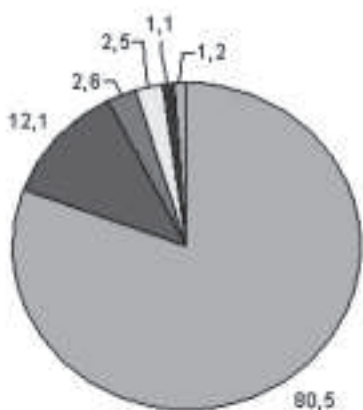
A fejezetben igyekszünk a hozzáférhető adatokat táblázatok, térképek és diagramok formájában szemléletesen megjelenítve az olvasó elé tárni, az azokban megfigyelt sajátosságokat, a belőlük levont következtetéseket és az egyéb vonatkozó ismereteket röviden összefoglalni.

A 2001-es összukrajnai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával összesen több mint 100 nemzetiség képviselőit vették számba. Ám közülük csak öt aránya haladta meg az össznépességben belül az 1%-ot.

A népesség számával, annak változásával kapcsolatos adatok értelmezésével, elemzésével egy görög eredetű szóval megnevezett tudomány, a *demográfia* foglalkozik. A *demográfus* pedig az a kutató, aki a demográfiai adatok elemzését végzi.

A történelmileg kialakult nyelvi, kulturális, gazdasági sajátosságok alapján elkülönülő embercsoportot *etnikai közösségnek*, *ethnosznak* nevezzük.

Az etnikai közösségek legfejlettebb formája a *nemzet*.

Ukrán Magyar Román Orosz Cigány Egyéb

Kárpátalja nemzetiségi összetétele 2001-ben, %-ban

A demográfusok elemzéseinek általában a népszámlálási adatok a fő forrásai. A *népszámlálás* (latin eredetű idegen szóval: *cenzus*) egy-egy állam területén élő népesség számának és életviszonyainak megszabott időpontban való hivatalos felmérése.

Népszámlálásokat régóta szerveznek. A történelem egyik első népszámlálására Jézus születésekor került sor a Római Birodalom területén. Mária és József a népesség összeírása miatt érkezett Betlehembe, ahol a Megváltó született.

A modern államokban rendszerint tízévente rendeznek népszámlálásokat. A mai Kárpátalja területén a huszadik század folyamán 1900-ban, 1910-ben (Magyarország szervezésében), 1921-ben, 1930-ban (a csehszlovák hatóságok), 1941-ben (újra Magyarország szervezte), 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben (a Szovjetunió keretében) végeztek népszámlálást. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2001-ben tartott népszámlálást, ami természetesen Kárpátaljára is kiterjedt.

2001-ben Kárpátalján 151,5 ezer magyar élt, ami az ukrainai magyarság (156,6 ezer fő) 96,8%-át tette ki. Az Ukrajnában Kárpátalján kívül élő magyarság a nagyobb városokban él szórányként (Lemberg, Kijev, Dnyipropetrovszk), és túlnyomórészt kárpátaljai gyökerű.

A magyarok lélekszámáról és arányáról Kárpátalja mai területén 1880 óta rendelkezünk részletes és többé-kevésbé megbízható adatokkal. A nevezett időszakban a magyarság aránya a régióban, döntően az állami hovatartozással összhangban, különböző irányokban változott: magyar fennhatóság alatt emelkedett, más államok kötelékében csökkent. A módosulások mozgatórugói között asszimilációs és migrációs folyamatok éppúgy szerepeltek, mint az összeírások során előfordult pontatlanságok, a népszámlálást végző államok politikai megfontolásai.

A magyar lakosság arányának változása Kárpátalja mai területén (1880–2001)

Az utolsó két népszámlálás között a kárpátaljai magyarság lélekszáma 4,2 ezerrel (2,7%-kal) csökkent, a megye összlakosságán belüli aránya pedig 12,5%-ról 12,1%-ra módosult, de ez a csökkenés nem volt olyan nagy mértékű, mint amire számítani lehetett. A nagyobb csökkenéstől tartó várakozások három tényre alapoztak:

- A természetes szaporulat a múlt század utolsó évtizedében a kárpátaljai magyarság körében huza-mosan negatív előjelű volt. Ennek átlagos becsült értéke évi 3‰. Ez önmagában közel félezres évi fogyást, vagyis a két összeírás között kb. 5 ezer fős csökkenést kellett, hogy eredményezzen.

- Egyértelmű volt a kivándorlási többlet is a be-vándorlással szemben. Mértékadó becslések alapján a múlt század 90-es éveiben közel 5 ezer kárpátal-jai magyar települt át végleg az anyaországba.

- A közelmúlt szlovákiai, romániai, jugoszláviai népszámlálásai a magyarság nagyobb arányú fogyá-sát regisztrálták.

A természetes szaporulat értékét úgy kap-juk meg, hogy egy éven belül a születések szá-mából kivonjuk a halálozások számát. Ha a végeredmény pozitív, akkor növekedés, ha ne-gatív, akkor népességszűkülés figyelhető meg. A természetes szaporulat értékét (akár-csak a *születési ráta* és a *halálozási ráta* érté-két) gyakran *ezrelékben* (‰), azaz ezer főre számítva adják meg.

Tehát, ha a kárpátaljai magyarság köré-ben a természetes népszaporulat -3‰ volt, az azt jelenti, hogy 150 ezer főnél összességé-ben $150 \times (-3) = -450$ fő (azaz ennyivel lettünk kevesebben).

- A státustörvény megszületésével „érdemes” lett magyarnak lenni, ennek következtében a bizonyta-lan, vagy kettős etnikai identitású népesség nagyobb részben vallotta magát magyarnak.

Ország	Magyarok száma (1989–1992)	Magyarok száma (2001–2002)	A lélekszám változása (fő)	A lélekszám változása (%)
Szlovákia	567 296	520 528	-46 768	-8,2
Románia	1 624 959	1 434 377	-190 582	-11,7
Szerbia	343 942	293 299	-50 643	-14,7
Horvátország	22 355	16 595	-5 760	-25,8
Szlovénia	8 503	6 243	-2 260	-26,6
Ukrajna	163 111	156 566	-6 545	-4,0

A kárpát-medencei magyar kisebbségek lélekszámának változása a két utolsó népszámlálás között

Nemzetiség	Lélekszám		Százalékarány a megye lakosságán belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában
	1989	2001	1989	2001	
ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
szlovákok	7329	5695	0,6	0,5	77,7
németek	3478	3582	0,3	0,3	103,0
beloruszok	2521	1540	0,2	0,1	61,1
egyebek	8756	5005	0,6	0,4	64,0
össznépesség	1 245 618	1 254 614	100,0	100,0	100,7

A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Összességében tehát, még ha jelentős asszimilá-ció-s veszteséggel nem is számoltunk, a magyarság számának kb. 10 ezerrel való csökkenését jósták. Milyen folyamatok hatottak ez ellen?

Asszimiláció – eltérő fajtájú, nyelvű vagy vallású népcsoport természetes beolvadása vagy erőszakos beolvadtatása a környező népességbe.

Az etnikai (nemzeti) identitás (más szóval azonosságtudat) a nemzeti hovatartozás érzése, átélése.

Egy ország nemzeti összetételét csak népszámlálások alkalmával tudják felmérni, mivel az etnikai hovatartozás önbevalláson alapul. A számlálóbiztos köteles a megkérdezett személyt olyan nemzetiséghez besorolni, amilyennek az vallja magát. Ám ez komolytalanságra is adhat lehetőséget, például, előfordulhat, hogy valaki sumérnak, vagy gótnak vallja magát, bár ezek a népek már rég kihaltak. Ennek elkerülése érdekében a demográfusok a népszámlálások előtt listát készítenek a választható nemzetiségekről, ám ezek száma is több száz lehet.

■ A cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségként. Ezek aránya a státustörvény hatására szintén emelkedett. Ennek tulajdonítható, például, a magyarság gyarapodása Munkácsen, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben.

Státustörvény (vagy kedvezménytörvény) – a törvény a Romániában, Szlovákiában, Szerbiában, Ukrajnában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában állandó lakhellyel rendelkező nem magyar állampolgárságú magyarokra terjed ki.

A státustörvény kedvezményeket biztosít, és a támogatások révén kettős célt kíván megvalósítani: úgy szolgálni a határon túli magyar közösségek fennmaradását, tagjaik nemzeti azonosságtudatának megőrzését, hogy egyúttal a szülőföldjükön való megmaradásra ösztönözzön. Ezt szolgálják a törvénybe foglalt azon támogatások, amelyek felhasználására kizárólag a szülőföldön kerülhet sor, de pszichológiaiul ugyanilyen hatása lehet a Magyarországon nyújtott kedvezményeknek és támogatásoknak is, melyek közé tartozik többek között a 90%-os utazási kedvezmény. Kedvezményesen vásárolhatók jegyek a magyarországi könyvtárakba, múzeumokba, a magyar nyelven tanító tanárok pedig könyvvásárlási támogatásra jogosultak. A törvény 2001-es hatályba lépése óta számos pontban módosult.

A korábban nyomás hatására magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyaroként lettek számba véve. Ez a jelenség a Nagyszőlősi járásban, illetve Ungváron volt számottevő.

Jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes nemzetiségek urbanizációs szintjében. Miközben Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,3%), vannak túlnyomórészt a városokban összpontosuló etnikai közösségek. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a magyarság, hasonlóan az ukrán és a román népességhez, a falusi lakosságon belül nagyobb arányban található meg. A kisebb, zömmel nem őshonos nemzetiségek viszont (oroszok stb.) a városi lakosság körében képviseltetik magukat nagyobb arányban.

Urbanizáció – városiasodás, a folyamat lényege, hogy a népesség nagy része a városokba özőnlík, a városok száma és méretei ugrásszerűen növekednek; magukban a városokban fejlődnek a lakásviszonyok (lakótelepek, többszintes épületek), szolgáltatások, kulturális lehetőségek, és általuk az emberek felfogása, erkölce és szokásrendszere is. (A latin urbs szóból alakult ki, mely jelentése „város”).

Urbanizációs szint alatt a városi lakosság arányát értjük az össznépelességen belül.

Kárpátalján a szovjet korszak hrucsevi időszakában kezdődött a népesség tömeges városokba áramlása, ami az erőltetett iparosítással függött össze. Ekkor épültek többek között a ma is „hrucsevkáknak” nevezett többszintes lakóépületek. Később, a brezsnyevi érában a rohamos urbanizáció következtében továbbra is gyorsan gyarapodó városi népesség számára újabb többszintes épületeket építettek, így alakítva ki a ma is létező, panelháztömbökből álló ún. „mikrorajonokat”.

Összességében a kárpátaljai magyarok 64,6%-a falvakban él, 8,8%-a ún. városi típusú településeken, 26,6%-a pedig városokban. Az 1989-es és a 2001-es népszámlálások között a városi magyarság száma közel 9%-kal csökkent, míg a falusi nemzetrész lélekszáma 1%-kal nőtt. Levonhatjuk a következtetést, hogy a kárpátaljai magyarság fogyása az utóbbi időben főleg a városokban ment végbe. A városi magyarság számának apadásához hozzájárult a falusihoz képest nagyobb mértékű kivándorlás, az erőteljesebb asszimiláció, illetve az alacsonyabb születésszám is.

Az ukrán településrendszerben a szovjet idők-ből maradt fenn a falvak és városok közötti átmenetet képviselő *városi típusú települések* kategóriája (селище міського типу, смт.). Ide sorolják azokat a településeket, amelyek bizonyos szempontok szerint a városokhoz, mások alapján viszont inkább a falvakhoz állnak közelebb (ilyen település például: Bányó, Szerednye, Tiszaújfal). Népességüket a városi lakosság kategóriájába sorolják.

A magyar nemzeti identitást és az anyanyelvet könnyebb megtartani olyan településen, ahol a magyarok többségben vannak. A népszámlálás adatai szerint a kárpátaljai magyarok majdnem fele, 46%-a olyan helységben él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-a pedig olyan településen, ahol a magyarok többséget alkotnak. Ezek kevésbé vannak kitéve az asszimilációnak. A beolvadás leginkább a kárpátaljai nemzetrész 18%-át kitevő szórvány magyarságot fenyegeti, amely a lakóhelyén kevesebb, mint 20%-os arányt ér el.

A kárpátaljai magyarok megoszlása a települési arányuk szerint

Tekintsük át a magyarság eloszlását 2001-ben közigazgatási egységeinként!

Kárpátalja 18 nagyobb közigazgatási egységre oszlik: 13 járásra, melyek a járási központok neveit viselik, illetve 5 megyei alárendeltségű városra (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász és Csap; ez utóbbi csak 2003-ban lépett elő megyei alárendeltségűvé, ezért a bemutatott népszámlálási adatokban nem szerepel külön tételként).

Nyelvterület – olyan terület, amelyen többségében egy adott nyelvet beszélő közösség által lakott települések vannak.

Nyelvhatár – a szomszédos nyelvterületek elválasztó vonala, gyakrabban sávja.

A trianoni határrendezés után a mai Kárpátalja területe Csehszlovákiához került. Ekkor a csehszlovák kormány, hogy megbontsa az egységes magyar nyelvterületet, ruszin, cseh, illetve szlovák nemzetiségű telepeseknek biztosított kedvezményes lehetőséget a magyar nyelvterületen történő letelepedésre. Így számos *telepesfalu* jött létre a 20–30-as években, pl., Dimicső, Ororszegejőc, Somitánya.

A megyében a magyarság csak egy közigazgatási egységben volt többségben, a Beregszászi járásban. A járás majdnem teljesen a magyar nyelvterülethez tartozik, bár számos 20. századi ukrán telepesfalu képez benne nyelvszigetet. Beregszász megyei alárendeltségű városban a két utolsó népszámlálás között 50% alá süllyedt a magyarok aránya, ám megmaradtak a város legszámasabb nemzeti közösségének. Az ukrán–magyar határ mentén húzódó magyar nyelvterület további három járást érint: az Ungvárit, a Munkácsit és a Nagyszőlősit. Ezekben a magyarság kisebbségben van ugyan, de jelentős arányt képvisel.

A nyelvterületen kívül jelentős számú magyar él Kárpátalja nyelvhatár közeli két nagy városában, Ungváron és Munkácson. A kárpátaljai magyarság

Közigazgatási egység	A népesség száma	Az adott nemzetiség aránya, %							
		ukrán	magyar	román	orosz	ci-gány	szlovák	német	belorusz
Beregszász v.	26 554	38,9	48,1	0,1	5,4	6,4	0,2	0,1	0,2
Huszt város	31 864	89,3	5,4	0,0	3,7	0,4	0,1	0,3	0,2
Munkács város	81 637	77,1	8,5	0,0	9,0	1,4	0,4	1,9	0,4
Ungvár város	115 568	77,8	6,9	0,1	9,6	1,5	2,2	0,2	0,4
Beregszászi j.	54 062	18,8	76,1	0,0	0,7	4,1	0,0	0,0	0,0
Huszt járás	96 960	95,0	3,9	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Ilosvai járás	100 905	98,6	0,1	0,0	0,6	0,1	0,3	0,0	0,0
Munkácsi járás	101 443	84,0	12,7	0,0	0,7	1,3	0,2	0,8	0,1
Nagybereznai j.	28 211	96,3	0,1	0,0	0,7	1,6	1,0	0,0	0,1
Nagyszőlősi j.	117 957	71,4	26,2	0,0	1,2	0,8	0,1	0,0	0,1
Ökörmezői j.	49 890	99,1	0,0	0,0	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0
Perecsenyi j.	32 026	96,3	0,2	0,3	1,3	0,4	1,0	0,0	0,1
Rahói járás	90 945	83,8	3,2	11,6	0,8	0,2	0,0	0,0	0,1
Szolyvai járás	54 869	94,5	0,7	0,0	1,5	1,4	0,6	0,7	0,1
Técsői járás	171 850	83,2	2,9	12,4	1,0	0,0	0,0	0,2	0,1
Ungvári járás	74 399	58,4	33,4	0,0	2,0	4,1	1,6	0,0	0,1
Volóci járás	25 474	98,8	0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,1	0,1

A nemzetiségek százalékaránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

egy része nyelvszigeteken és szórványként a magyar-ukrán nyelvhatártól távolabb lakik. Ez a Felső-Tisza-vidékre, az egykori Máramaros vármegye területére jellemző. Az itteni Huszti, Técsői és Rahói járásokban, illetve Huszt városában a magyarság aránya 3–5% körüli.

„...csökkenőben, zsugorodóban van a magyar nyelvterület, ugyanis a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság fogyása következtében, illetőleg tudatos állami adminisztrációs beavatkozások folyamányaként a nyelvhatár közeledik a trianoni politikai határokhoz, a magyar nyelvterület korábban összefüggő, kompakt részei töredeznék a határon túl, egyre több a szórványosodás az eredetileg magyar és korábban magyar többségű városokban is.”

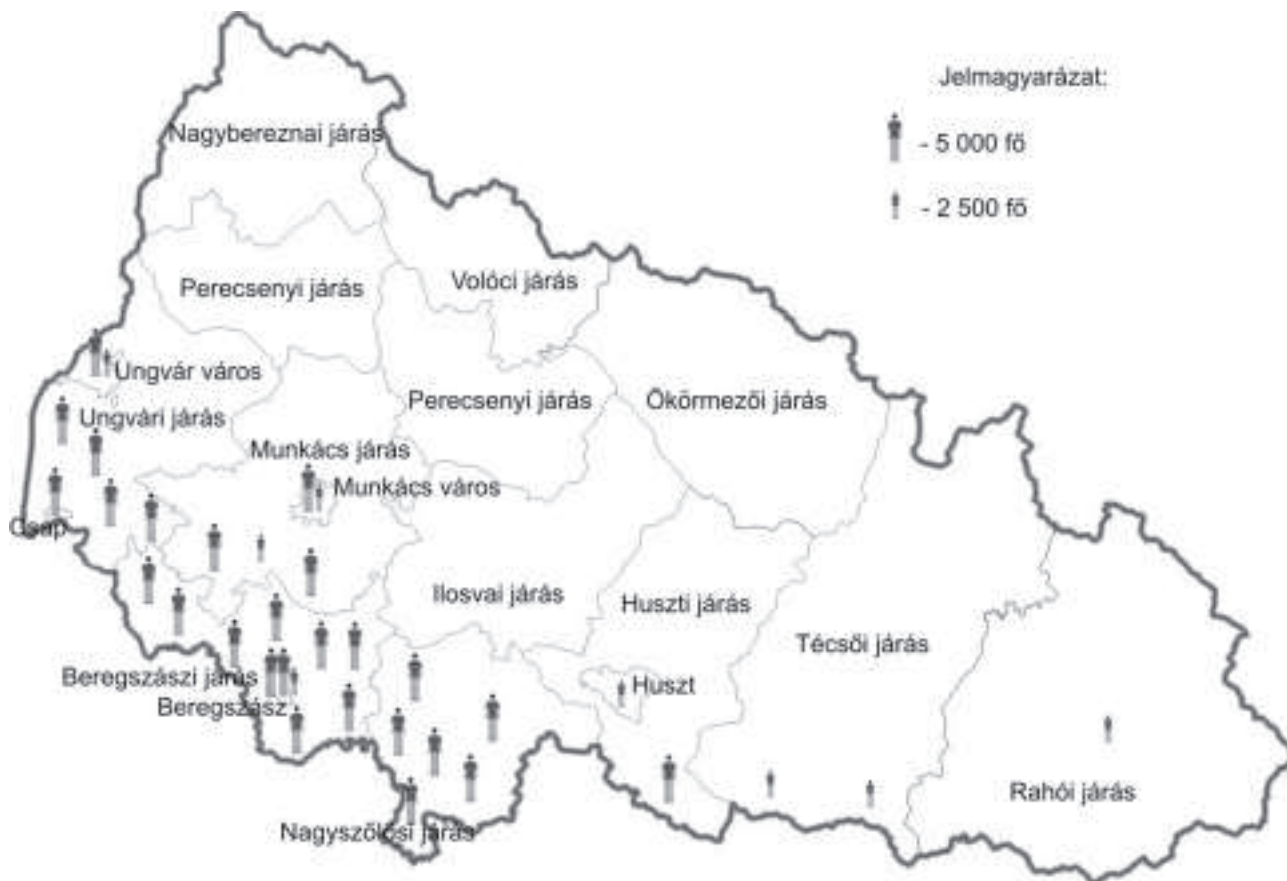
Kiss Jenő: Gondolatok a magyar nyelv helyzetéről. *Hitel* 2009/2: 9–20. old.

- a magyarság lélekszámának a 10%-ot meghaladó gyarapodása a Nagyszőlősi járásban részben az ottani magasabb természetes szaporulatnak, részben a korábban nyomás hatására magukat ukránnak vallók visszatérésének, részben a magyar anyanyelvű cigányság magyar nemzetiségűként való számbavételének köszönhető;

- a munkácsi magyarság számának a növelésében a döntő szerepet a magát 2001-ben magyarnak valló kb. ezer főnyi cigány származású lakos játszotta (ennyivel csökkent a romák száma a városban a két népszámlálás adatai alapján);

- a tömbben élő magyarság nagy része (az Ungvári, a Munkácsi és a Beregszászi járásokban) kismértékű, a negatív szaporulat és a kivándorlás által kiváltott fogyást mutatott;

- Beregszászon és Ungváron, a két legnagyobb magyar közösségben, döntően a kivándorlás következményeként, jelentős, 15% körüli fogyás ment végbe;

A kárpátaljai magyarság területi elhelyezkedése

Milyen területi sajátosságai vannak a magyarság lélekszáma és aránya változásának a két utolsó népszámlálás között? Ezeket az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

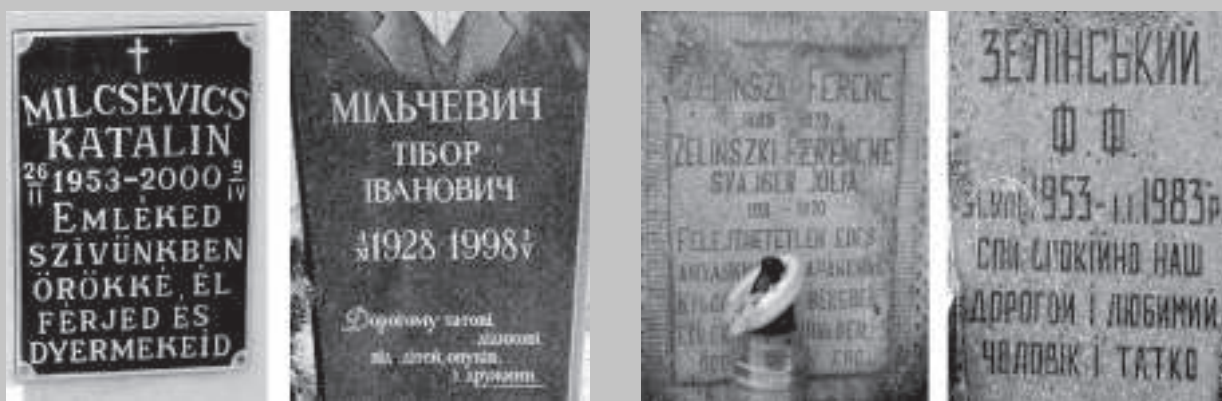
- a Nagyszőlősi járás és Munkács város kivételével a magyarok lélekszáma minden járásban és városban csökkent;

- 10–20% közötti volt a magyarság lélekszámának a csökkenése a nagyobb nyelvszigeteknek, szórványoknak otthont adó Técsői, Rahói és Szolyvai járásokban, ahol az asszimiláció lehetett annak a fő forrása;

- a kisszámú szórványmagyarság száma a gyors ütemű beolvadás miatt töredékére csökkent;

A magyarság asszimilációs nyereségeit és veszteségeit jól példázzák a kőrösmezői (Rahói járás) temető sírfeliratai. Kőrösmező sváb (német) lakossága a huszadik század elejére nagyrészt elmagyarosodott. Az elmúlt hetven évben aztán a magyarra vált családok nagy részében a középkorúak és a legfiatalabb generációk körében szinte teljesen végbement a nyelvcsere, és a magyar nyelv használatáról fokozatosan áttértek az ukránra.

A település temetőjében nem ritka, hogy egyazon család elhunyt tagjai sírkövein még német, esetleg már magyar, vagy ukrán nyelven tudatja a felirat, ki várja a feltámadást a sírhantok alatt. A magyar nyelven fogalmazott sírversek írásmódja gyakran utal arra: aki ezt írta, nem járt magyar tannyelvű iskolába (mert nem járhatott: a Szovjetunió fennállása idején nem működött magyar iskola a Rahói járás magyarok által is lakott településein).

■ néhány közigazgatási egységben, így a Beregszászi és a Munkácsi járásban, illetve Huszton a magyar népesség aránya annak ellenére nőtt, hogy a lélekszáma csökkent, mert az összlakosság fogyása gyorsabb ütemű volt.

Hogy néz ki jelenleg a kárpátaljai magyar nyelvterület? A magyar nyelvterületet magyar többségű települések viszonylag egységes (mindössze néhány kisebb településfalú és vegyes lakosságú város által fellazított) sávja alkotja, amely Kárpátalja délnyugati részén hú-

Közigazgatási egység	Össznépesség				Magyarság			
	1989	2001	változás	változás, %	1989	2001	változás	változás, %
Beregszász v.	29 763	26 554	-3209	-10,8	15 125	12 785	-2340	-15,5
Huszt város	33 778	31 864	-1914	-5,7	1759	1726	-33	-1,9
Munkács város	83 308	81 637	-1671	-2,0	6713	6975	262	3,9
Ungvár város	116 101	115 568	-533	-0,5	9179	7972	-1207	-13,1
Beregszászi j.	55 352	54 062	-1290	-2,3	41 846	41 163	-683	-1,6
Husztói járás	92 570	96 960	4390	4,7	3988	3785	-203	-5,1
Ilosvai járás	97 135	100 905	3770	3,9	265	114	-151	-57,0
Munkácsi járás	104 826	101 443	-3383	-3,2	12 897	12 871	-26	-0,2
Nagybereznai j.	30 464	28 211	-2253	-7,4	—	15	—	—
Nagyszőlősi j.	112 611	117 957	5346	4,7	27 896	30 874	2978	10,7
Ökörmezői j.	50 308	49 890	-418	-0,8	111	8	-103	-92,8
Perecsenyi j.	32 790	32 026	-764	-2,3	196	78	-118	-60,2
Rahói járás	85 624	90 945	5321	6,2	3511	2929	-582	-16,6
Szolyvai járás	55 471	54 869	-602	-1,1	433	383	-50	-11,5
Técsői járás	165 057	171 850	6793	4,1	6156	4991	-1165	-18,9
Ungvári járás	73 306	74 399	1093	1,5	25 541	24 822	-719	-2,8
Volóci járás	27 154	25 474	-1680	-6,2	—	25	—	—

Az összlakosság és a magyarság számának módosulása Kárpátalja közigazgatási egységeiben az 1989-es és a 2001-es népszámlálások között („—” – adathiány)

zódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen. A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik, máshol vonallá zsugorodik.

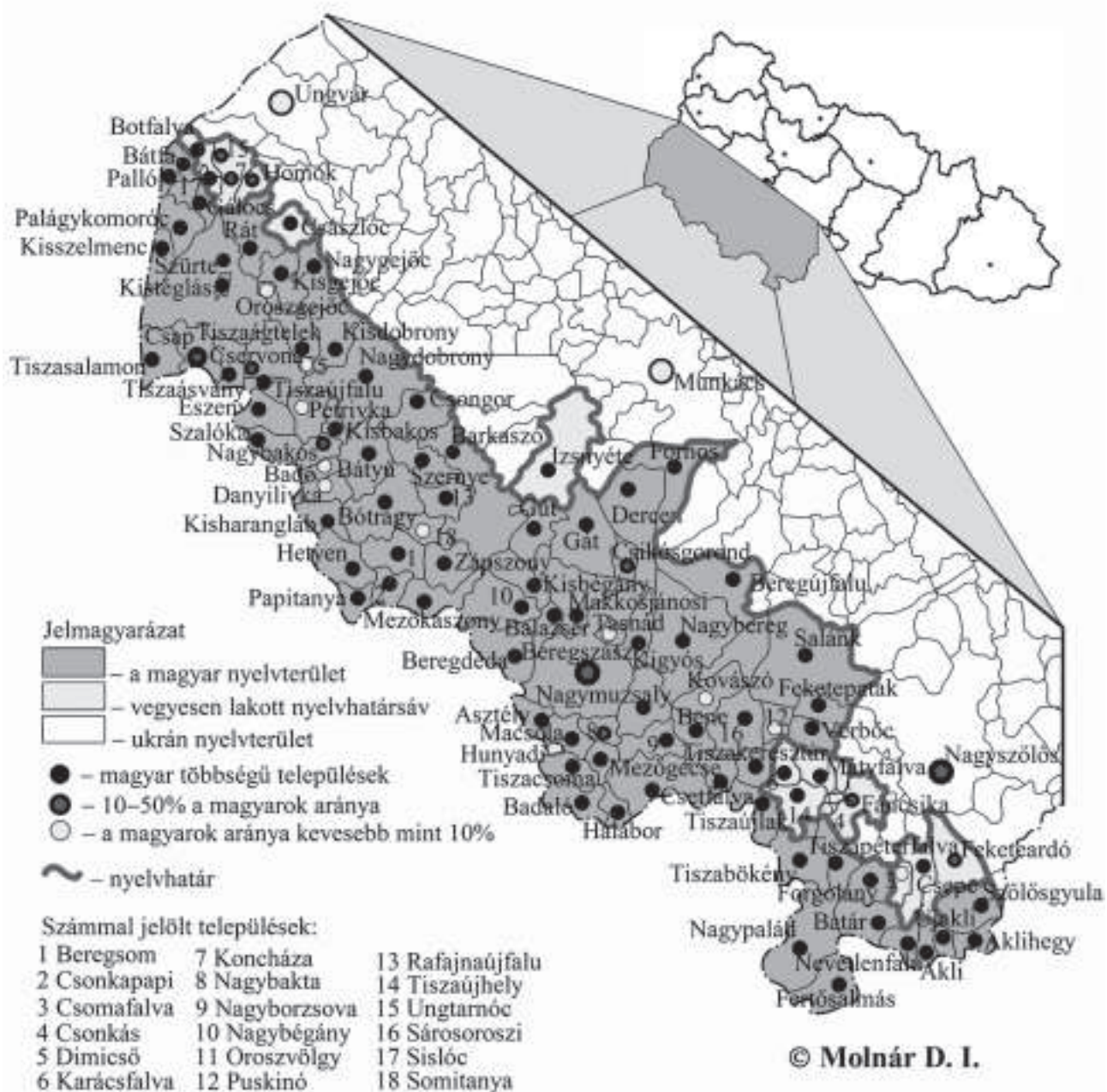
Az ukrán–magyar nyelvhatár északnyugaton az ukrán–szlovák államhatárnál kezdődik az Ungvártól délre fekvő települések által alkotott vegyesen lakott sávval. Innen a Kárpátaljai-alföldön húzódik délkeleti irányban, helyenként természeti akadályok mentén, így Nagydobronytól északra a Latorca, Dercentől keletre az egykori Szernye-mocsár, Tiszapéterfalvától északra a Tisza vonalán. Végül Szőlősgyula jelenti a kárpátaljai magyar nyelvterület keleti szélét, ahol az érintkezik az ukrán–román államhatárral.

A magyar nyelvterületen kívül találunk néhány jelentős részben (20–50%-ban) magyarok lakta

nyelvszigetet. Ilyenek az Ungvári járási Korláthelmec, a Munkácsi járási Beregrákos, a Nagyszőlősi járási Tekeháza és Gödényháza, a felső-Tisza-vidéki Visk, Técső és Aknaszlatina.

A szóránymagyarság (amely a településén a népesség kevesebb mint 20%-át teszi ki) jellemző településterülete a Felső-Tisza-vidék (Huszt, Királyháza, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget stb.).

A nyelvterület peremén fekvő Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen a magyarság, aránya alapján, szóránynak tekinthető, de a viszonylag nagy lélekszám, a nyelvterület közelsége és az anyanyelvi intézményrendszer kiépítettsége a szóránnyhelyzetnél kedvezőbb fejlődési feltételeket biztosít.

A kárpátaljai magyar nyelvterület

Kárpátalja magyar nyelvszigetei és jelentősebb szórványtelepülései

Anyanyelvi összetétel

Az *anyanyelv* fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák. A nemzetiség és az anyanyelv eltérését az asszimilációs folyamatok egyik fontos mutatójának tekinthetjük. A népszámlálások, így a 2001-es ukrainai is, többnyire felméri az anyanyelvi összetételt is.

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik. Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet. A négy legszámasabb nemzetiség, így a magyarság képviselőinek is több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A megye kisebb nemzetiségei körében az anyanyelvként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb volt, többnyire 50% körüli, vagy az alatti. Az anyanyelvváltók magas aránya az asszimiláció folyamatának előrehaladottságára utal a kislelekszámú és szórványként települt népek között. A kárpátaljai romák 62,4%-a és a szlovákok 11,3%-a a magyart nevezte meg anyanyelvként.

A magyarok körében az anyanyelvként a magyart használók aránya a két utóbbi népszámlálás között gyakorlatilag nem változott. Valamelyest nőtt az

ukrán anyanyelvű magyarok aránya, miközben csökkent az ilyen minőségben az orosz megnevezőké.

A magyar nyelvű romák száma a két népszámlálás között csökkent. Nem úgy a lélekszámuk: az 8 ezerrel 8,7 ezerre emelkedett. Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A magyar-szlovák vonatkozásban végbement nyelvi eltolódást a kárpátaljai szlovákok körében az indokolhatja, hogy a magukat annak idején kényszerből (főként azért, hogy 1944 novemberében elkerüljék a sztálini lágerrekbe hurcolást) szlováknak valló magyarok (a magyar anyanyelvű szlovákok jelentős hányada) egy része újra a magyarok között szerepelt.

Összességében 2001-ben Kárpátalján a lakosság 81,0%-a ukrán, 12,7%-a (158 729 fő) magyar, 2,9%-a orosz és 2,6%-a román anyanyelvű volt. A megyében három nyelvet használtak nagyobb számban anyanyelvként más nemzetiségűek: az ukránt (több mint 14 ezren), a magyart (közel 12 ezren) és az orosz (közel 8 ezren). A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége cigány (74,8%), ukrán (15,9%) és szlovák (5,5%) nemzetiségű volt. A nem magyar anyanyelvű magyarok 88,2%-a az ukránt, 8,5%-a az orosz nevezte meg anyanyelvként.

A kárpátaljai magyarok faluhelyen magasabb, 99,2%-os arányban tekintették anyanyelvüknek a

Nemzetiség	Anyanyelve és nemzetisége megegyezik, %		Ukrán anyanyelvű, %		Magyar anyanyelvű, %		Orosz anyanyelvű, %	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
ukránok	98,5	99,2	–	–	0,5	0,2	1,0	0,5
magyarok	97,2	97,1	2,1	2,6	–	–	0,6	0,2
románok	98,2	99,0	0,7	0,5	0,2	0,1	0,5	0,1
oroszok	95,8	91,7	3,8	7,9	0,3	0,2	–	–
cigányok	20,5	20,5	12,3	16,7	65,7	62,4	1,0	0,2
szlovákok	34,9	43,5	33,2	41,5	25,8	11,3	5,3	2,6
németek	74,1	50,5	18,4	39,6	1,0	4,2	6,1	4,8
beloruszok	45,2	37,4	7,5	18,4	0,6	0,6	46,6	43,2

A népesebb nemzetiségek anyanyelvi megoszlása Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálások adatai alapján

magyar nyelvet. Jóval alacsonyabb volt az anyanyelv-ként a magyart megnevezők aránya a városi magyarság körében (mindössze 93,2%), ami szemléletesen mutatja, hogy az asszimiláció fő színterei a városok. A nem magyar anyanyelvű magyarok mindkét településtípuson többnyire ukránul beszélnek.

A magyarság anyanyelvi összetétele járásonként jelentős különbségeket mutat. Kitűnik anyanyelvi

egységével a magyar nyelvterületet magába foglaló négy járás és Beregszász város magyar lakossága. Hasonlóan magas (98,3%) érték jellemzi a nyelvterületen kívül eső Huszti járást, ahol a magyarok túlnyomó része egyetlen, nyelvszigetet alkotó településen, Viskén összpontosul. Munkács, Ungvár és a Técsői járás magyarsága 90% körüli arányban tekint a magyart az anyanyelvének. Nemzettársaink

Közigazgatási egység	A magyarok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a magyarok között, %			
		ukrán	magyar	orosz	egyéb
Beregszász város	48,1	0,5	99,2	0,2	0,0
Huszt város	5,4	22,2	77,1	0,5	0,1
Munkács város	8,5	6,6	92,4	0,8	0,2
Ungvár város	6,9	9,5	87,7	2,4	0,3
Beregszászi járás	76,1	0,1	99,8	0,0	0,0
Huszt járás	3,9	1,6	98,3	0,1	0,0
Ilosvai járás	0,1	25,4	73,7	0,9	–
Munkácsi járás	12,7	1,0	98,9	0,0	0,2
Nagybereznai j.	0,1	33,3	66,7	–	–
Nagyszőlősi járás	26,2	2,0	97,9	0,1	0,0
Ökörmezői járás	0,0	75,0	25,0	–	–
Perecsenyi járás	0,2	29,5	69,2	1,3	–
Rahói járás	3,2	23,8	75,9	0,2	0,1
Szolyvai járás	0,7	45,4	53,8	0,3	0,5
Técsői járás	2,9	6,7	93,8	0,2	0,3
Ungvári járás	33,4	0,7	99,0	0,2	0,1
Volóci járás	0,1	28,0	68,0	4,0	–
összesen	12,1	2,6	97,1	0,2	0,1

A magyar népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai

itt nagyszámú kisebbségeket alkotnak a településeken. Legkisebb a magyar anyanyelvű magyarok aránya a kisszámú szórványtelepülések vidékein, ahol ez az érték 80% alatt marad (helyenként jóval), ami az asszimiláció előrehaladottságára utal.

Korszerkezet, nemi összetétel

2001-ben a férfiak Kárpátalja lakosságának a 48,2%-át alkották, 1000 férfira 1077 nő jutott. A fiatalabb korosztályokban valamivel több a férfi, mert valamivel több kisfiú születik, mint kislány. Az idősebb korosztályokban viszont a férfiak magasabb halandósága miatt jóval több a nő. A megyei átlagnál nagyobb volt a nőtöbbség a magyarok között (1099 nő/1000 férfi). A kevésbé kiegyenlített nemi arány a jelentős nőtöbbségű idősebb korosztályok nagyobb arányával függ össze.

A korfák segítségével tekintsük át a lakosság korösszetételét!

A korfa a lakosság nem és kor szerinti összetételének a grafikus ábrázolása.

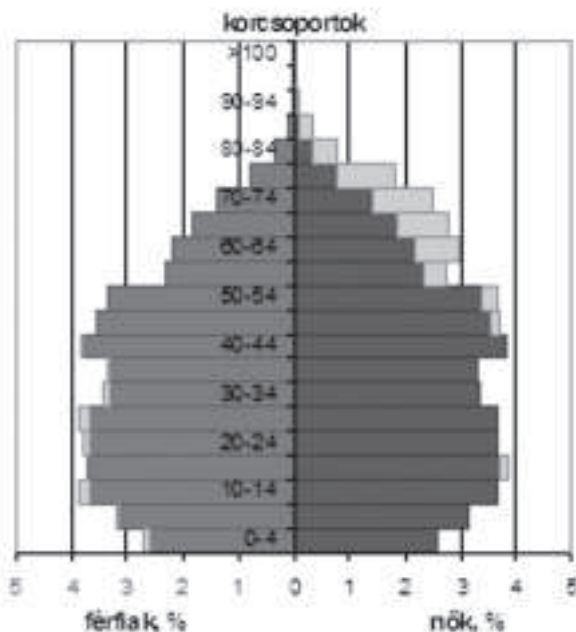
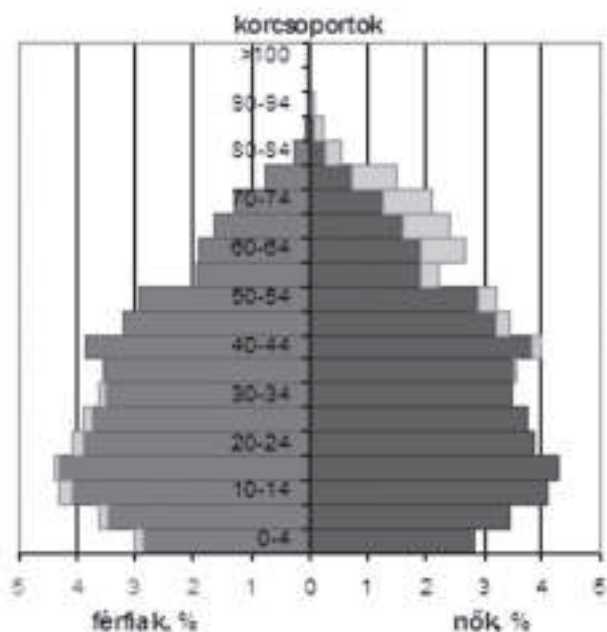
A kárpátaljai magyarság 2001-es korfája, amely fő vonásaiban a megye összlakossága korfájának a sajátosságait tükrözi, annál is erősebben szűkített alapú. Tehát, a legfiatalabb korosztály aránya, ami a születésszámmal van szoros összefüggésben, a magyarok körében valamivel alacsonyabb volt az ukránokénál. A korfa alapja az ezredvég születésszám-csökkenésének következtében szűkül. Az 1980-as évek magasabb születésszámát tükrözi a korfa

kiszélesedése a tizenéves korosztályok magasságában, ami az 1960 körül született nagy létszámú korosztály szülőképes korba lépésével függött össze. Ez a csoport szintén jól kivehető hullámként jelenik meg az ábrán a 40. életév magasságában. A 25 év alatti korcsoportok mindegyike kisebb arányt képvisel a magyarok között, mint az ukránoknál.

A harmincas korcsoportra eső és a két hullámhegyet elválasztó kisebb völgy a második világháború idején született kis létszámú korosztály gyerekeit tartalmazza. A múlt század kilencvenes évei születésszám-csökkenésének egyik összetevője, hogy ez a kisebb létszámú csoport került szülőképes korba. A másik, talán még jelentősebb összetevőt az időszak társadalmi-politikai változásai, illetve az ezekkel összefüggő gazdasági krízis alkotta.

Hirtelen szűkülés figyelhető meg az 54 év fölötti korosztály számában. Ez a születésszámok második világháború alatti visszaesésének máig jelentkező hatása, amely megtöri az idősebb korcsoportok lélekszámának a kor előrehaladtával való lassú természetes fogyását, azaz a korfa fokozatos szűkülését. A fokozatos szűkülés a háború előtt született nemzedéknél is folytatódik egészen 80 éves korig. Itt a születések számának az első világháború alatt bekövetkezett erőteljes visszaesése érezteti mindmáig a hatását. A magyarok között az összlakossághoz viszonyítva nagyobb az idősebb korosztályok aránya.

A korfa feltárja a magyar lakosság összetételében meglévő nemi aszimmetriákat is. A fiatal korosztályokban a férfiak vannak többségben, mert, mint fentebb említettük, a világátlagnak megfelelően valamivel több kisfiú születik, mint kislány. 40 év körül a

Kárpátalja összlakosságának (bal oldali ábra) és magyarságának (jobb oldali ábra) öt éves bontású korfája. Az adott nem többletét eltérő színezés jelzi

férfiak magasabb halandósága miatt a nemek aránya kiegyenlítődik, és az idősebb korosztályok már nőtöbbslettel jellemezhetők. Ez 60 év fölött válik különösen erőteljessé. Az időskori nőtöbbslet a magyarság körében számottevőbb, mint az ukránoknál.

Összességében, a kárpátaljai magyar népesség 2001-es korfája hóember alakúként írható le, és rajta az elöregedés jelei jelentkeznek. A korfák a kárpátaljai magyarságnak az összlakossághoz viszonyított kedvezőtlenebb, idősebb korszerkezetét támasztják alá.

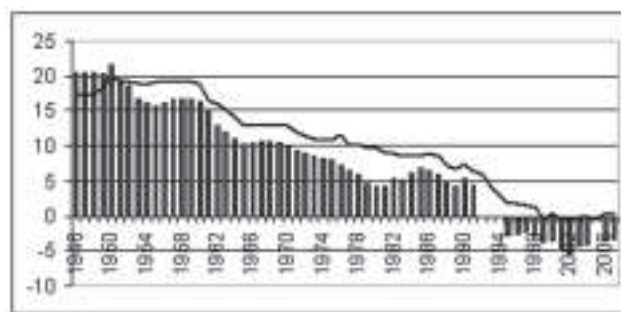
Népszaporulat, migráció

A születési ráta megyei adatsora az utóbbi bő fél évszázadban szinte folyamatosan csökkent a második világháború utáni 30‰ fölötti értékről egészen az ezredfordulóig, amikor is a megyében évente ezer lakosra vetítve átlagosan mindössze 11 újszülött látta meg a napvilágot. Az utóbbi évek némi fellendülést hoztak a születésszám alakulásában (a gazdasági fellendülés, vagy a jelentősen megemelt gyermekvállalási támogatás következményeként?), amely jelenleg 13‰ körül van.

A halálozás a vizsgált időszak alatt kisebb változékonysággal volt jellemezhető. A második világháború utáni nehéz körülményekkel függhetett össze a megyében regisztrált magas, 14‰ körüli évi halandóság, amely a társadalmi-gazdasági viszonyok normalizálódását tükrözve, 1960-ig fokozatosan csökkent, 7‰ közelében stabilizálódva. A hetvenes évektől lassú, de folyamatos volt a halálozási ráta emelkedése Kárpátalján. Ennek fő oka a népesség öregedő korszerkezete lehetett. Jelenleg a megyében, a születési arányhoz hasonlóan, a halálozási arányok értéke is 13‰.

A természetes szaporulat Kárpátalján a második világháborút követően 1960-ig közel azonos szinten, 17–19‰ körül volt. A születésszám csökkenését ekkor ellensúlyozta a halálozás mérséklődése. A születések számának a múlt század hatvanas éveire eső markáns csökkenése azonban magával vonta a szaporulat visszaesését is: ekkor lassú, de huzamos csökkenő tendencia vette kezdetét. A természetes szaporulat visszaesése a rendszerváltás utáni években – a születési arány gazdasági válsággal összefüggő esése és a halálozási ráta emelkedése következtében – felgyorsult. Az ezredforduló óta a megye természetes szaporulata a 0 körül stabilizálódott. Megjegyezzük, hogy a kárpátaljai demográfiai mutatók a legkedvezőbbek közé tartoznak az erőteljesen fogyó népességű Ukrajna megyéi között.

Mivel nemzetiségenkénti adatok a népszaporulatról nem állnak rendelkezésre, a kárpátaljai ma-

A Beregszászi járás (Beregszász várossal) természetes szaporulatának alakulása (oszlopdiaagram, ‰) az 1946–2007-es időszakban a megfelelő összkárpátaljai értékekkel összevetésben (vonaldiaagram)

gyarság demográfiai folyamatainak bemutatására a magyar többségű Beregszászi járás (benn a csak nemrég, 2001-ben megyei alárendeltségűvé előléptetett Beregszász várossal) rendelkezésre álló adatait használtuk. A Beregszászi járás alábbi népmozgalmi sajátosságai figyelhetők meg:

- a születési arány az utóbbi fél évszázadban szinte végig a megyei átlag alatt volt 1–2‰-kel, és összességében azzal párhuzamosan változott;
- a második világháború utáni években a Beregszászi járásban jóval alacsonyabb volt a halálozás Kárpátalja átlagánál;
- a múlt század ötvenes éveinek a közepétől a járási halandóság párhuzamosan változott a megyei megfelelőjével, közel 2‰-kel meghaladva azt, ami döntően az idősebb korszerkezettel függött össze;
- a járást, az 1940-es éveket leszámítva, folyamatosan átlag alatti természetes szaporulat jellemezte;
- a természetes fogyás értéke az utóbbi években a Beregszászi járásban 3–4‰ körüli.

A népességszám alakulására a migráció is jelentős hatást gyakorol. Vándorlási adatokat Kárpátalja járásaira és megyei alárendeltségű városaira vonatkozóan rendszeresen publikálnak, ellentétben a nemzetiségi bontásúakkal.

Migráció – vándorlás, tömeges helyváltoztatás, áttelepülés, elköltözés. A kifejezés a latin „migrare” szóból ered, melynek jelentése vándorol. A migráció történhet országon belül és országok között. Az országok közötti migráció két fő fajtája az *emigráció* (kivándorlás) és az *immigráció* (bevándorlás).

Emigrációs (immigrációs) ráta – a kitelepülők (illetve betelepülők) ezer lakosra átszámított száma.

2007-ben a megye településeire 9622 betelepülő érkezett, szemben a 11187 kitelepülővel, így a vándor-

lasi mérleg 1565 fős veszteséget mutatott. Az 1000 főre vonatkoztatott migrációs ráták összevetése alapján Kárpátalján volt a legalacsonyabb a vándorlási kedv Ukrajna megyéi között. Az áttelepülők többsége (6646 fő) a megyén belül változtatott lakóhelyet. Az ország más régióiból érkeztek 2674-en, külföldről 302-en (ebből 225-en a FÁK-országokból), ugyanakkor Ukrajna más megyéibe települtek 3746-an, a határon túlra pedig 795-en (229-en a FÁK-országokba).

Hogy milyen mértékben érinthette a migráció a kárpátaljai magyar nemzetrészt, arra csak következtetni tudunk. Az országon belüli régióközi migrációban a részvételük elenyésző, a külső migrációban viszont számottevő. 2003-as adatok szerint a nem a FÁK-országokat úticélul választó kivándorlók 22%-a volt magyar. Ebből az arányból kiindulva, 2007-ben 100–150 fő lehetett a nemzetrész migrációs vesztesége. Ez jelentős csökkenés a múlt század 90-es éveinek évi 400–500 fős megfelelőjével szemben. A csökkenő elvándorlás oka lehet a normalizálódó gazdasági helyzet Ukrajnában, illetve az, hogy akiknek áttelepülési szándékai voltak, azok magyrészt már elmentek.

Közoktatás, iskolázottság

Kárpátalján a 2008/09-es tanévben közel 700 közoktatási intézmény működött, melyekben 160 ezer diák tanult. Az iskolások száma az ezredforduló óta (amikor még meghaladta a 200 ezret) gyors ütemben csökken: a születésszám ezredvégi csökkenése érezteti a hatását.

Az intézmények többségében ukrán nyelven folyik az oktatás. A 2008/09-es tanévben Kárpátalján 67 iskolában és 5 egyházi alapítványi líceumban oktattak magyarul, 30-ban pedig párhuzamosan magyarul és ukránul. A magyar és az ukrán iskolák száma nőtt a rendszerváltás utáni időszakban, ellenben az orosz tannyelvű iskolák száma folyamatosan csökkent.

A múlt század 90-es éveiben gyarapodott a magyar nyelven tanulók száma, amely az ezredforduló előtt érte el a maximumát, átlépvé a 21 ezret. A harmadik évezred első éveiben a magyar nyelven tanulók száma is erősen visszaesett, miközben arányuk 10% fölött stagnált. Ez, bár jelentős előrelépés az 1990 előtti viszonyokhoz képest, de még mindig elmarad a magyarság össznépességen belüli 12,1%-os részarányától. Azonban, ha a magyarok iskoláskorú népességen belüli arányához viszonyítunk, ami 10,8%, a helyzet kedvezőbbnek mutatkozik. Az utóbbi két évben az ukrainai oktatáspolitikában bekövetkezett, a kisebbségi oktatási rendszer számára kedvezőtlen, fordulat negatív hatása máris jelentkezett mind a magyar iskolák tanulói létszámának, mind a magyarul tanulók arányának a csökkenésében.

A számarányához képest erősen alulképviselet az oktatásban a Nagyszőlősi járás magyarsága, ahol főleg a vegyesen lakott településeken jellemző a magyar gyerekek ukrán osztályokba járatása. A szórványban élő nemzettársaink (például, Ungváron, Huszton és a Rahói járásban) részben a korlátozott lehetőségek, részben a vegyes házassági asszimiláció miatt választották kisebb arányban a magyar iskolákat.

Ugyanakkor helyenként így az Ungvári járásban, Munkács és Csapon, a magyar iskolákban tanulók aránya jelentősen meghaladja a magyar népesség megfelelőjét. Ez a Kárpát-medencei magyar közösségek esetében szokatlan jelenség azzal függ össze, hogy a kárpátaljai cigányok zöme magyar anyanyelvű, és a gyerekeik nagyrészt magyar iskolába járnak. A 2006/07-es tanévben végzett felmérés szerint a megye iskoláiban 5822 roma származású tanuló volt, közülük 2716, azaz 46,7%-uk tanult magyar nyelven. Különösen nagy számban és arányban tanultak cigány gyerekek a magyar iskolákban Beregszász, Munkács és Csap városokban, valamint a Beregszászi és az Ungvári járásokban.

Tanév	Az osztály tannyelve										Össze- sen
	Ukrán		Magyar		Román		Orosz		Szlovák		
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	
1989/1990	166 245	81,1	17 275	8,4	4827	2,3	16 598	8,1	0	0,00	204 945
1994/1995	171 001	83,8	19 642	9,6	4460	2,2	8925	4,4	25	0,01	204 053
1999/2000	175 228	85,5	21 034	10,3	4525	2,2	4074	2,0	87	0,04	204 948
2006/2007	147 508	86,1	18 136	10,6	3948	2,3	1718	1,0	53	0,03	171 363
2007/2008	142 743	86,2	17 366	10,5	3754	2,3	1613	1,0	70	0,04	165 546
2008/2009	138 333	86,5	16 407	10,3	3598	2,2	1548	1,0	79	0,05	159 965

A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint Kárpátalján az állami oktatási intézményekben (1989–2008)

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	A magyarok aránya, %	Az iskolások száma	Ebből magyar nyelven tanul	A magyar nyelven tanulók aránya, %
Beregszász v.	26 554	48,1	3632	1751	48,2
Csap város	8870	39,4	1113	473	42,5
Huszt város	31 864	5,4	4219	71	1,7
Munkács város	81 637	8,5	9715	1026	10,6
Ungvár város	115 568	6,9	14 681	675	4,6
Beregszászi j.	54 062	76,1	6634	5155	77,7
Husztói járás	96 960	3,9	13 931	363	2,6
Ilosvai járás	100 905	0,1	15 315	0	0,0
Munkácsi járás	101 443	12,7	12 931	1795	13,9
Nagybereznai j.	28 211	0,1	3670	0	0,0
Nagyszőlősi j.	117 957	26,2	16 941	3367	19,9
Ökörmezői j.	49 890	0,0	7122	0	0,0
Perecsenyi j.	32 026	0,2	4323	0	0,0
Rahói járás	90 945	3,2	15 052	158	1,0
Szolyvai járás	54 869	0,7	6659	30	0,5
Técsői járás	171 850	2,9	25 355	620	2,4
Ungvári járás	65 629	32,5	6821	2809	41,2
Volóci járás	25 474	0,1	3249	0	0,0

A magyar nyelven tanuló iskolások száma és százalékaránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2006–2007-es tanévben

A kárpátaljai romák csaknem kétharmada magyar anyanyelvűnek vallja magát.

A Beregszászi 7. sz. Középiskolában a város roma gyermekei tanulnak, magyar nyelven. Az iskolai tanulói a város napi felvonuláson, 2007

A kárpátaljai főiskolák és egyetemek hallgatói létszáma a 2006/2007-es tanévben 17926 fő volt. Az intézmények által szolgáltatott adatok alapján közülük 1923, azaz 10,7% volt magyar, akiknek több mint a fele (1021 diák) a beregszászi székhelyű

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára járt. A nevezett főiskola megnyitása érezhetően javított a magyar fiatalok felsőoktatási esélyein Kárpátalján, ahol a rendszerváltáskor és előtte 5% körüli volt mindössze a részesedésük főiskolák és egyetemek hallgatói között. A felsőoktatásban részesülők alig több mint 6%-a tanul csupán magyar nyelven a beregszászi székhelyű II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakjain, az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar nyelv és irodalom, valamint magyar történelem szakán, továbbá a Kijevi Szlavisztikai Egyetem Ungvárra kihelyezett tagozatának a magyar nyelv és irodalom szakán.

Vessünk egy pillantást a kárpátaljai magyarok végzettség szerinti összetételére is! 2001-ben felsőfokú végzettséggel Kárpátalján a 10 éven felüliek 8,1%-a rendelkezett. Ez az érték jóval alacsonyabb volt az országos 12,9%-osnál, ám a kárpátaljai magyarok a maguk 4,7%-ával ezt is mélyen alulmúlták.

Ez az alulreprezentáltság számos objektív és diszkriminatív jellegű ok eredőjeként alakult ki. A magyarok felsőfokú képzésben való részvételét évtizedeken keresztül nehezítették a nyelvi problémák, hisz a beregszászi főiskola 1996-os bejegyzése előtt

A Rákóczi Főiskola diplomaátadó ünnepsége a Beregszászi Református templomban (2008)

a megyében csak az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán tudtak anyanyelven továbbtanulni. Az anyaországi munkalehetőségek jelentős agyelszívó hatása ugyancsak apasztotta a nemzetrész amúgy is vékony értelmiségi rétegét.

Középiskolai végzettséggel 2001-ben a magyarok 54%-a, általános iskolaival a 24%-a, elemivel a 16%-a rendelkezett. Az alacsonyabb képzettségi szinteken jelentős különbségek a magyarság és a többség között nincsenek.

Vallási összetétel

A vallási összetétel vizsgálatát a posztszovjet térség országaiban, amint arra a bevezetésben is utaltunk, rendkívül megnehezíti a felekezeti megoszlás statisztikai nyilvántartásának és a vonatkozó népszámlálási kérdéseknek a hiánya. Az alábbiakban közöltek az érintett egyházak prominensei által publikált adatokra, nem publikált egyházi forrásokra, illetve részleges települési szintű népességföldrajzi vizsgálatokra támaszkodnak.

A reformátusok alkotják a kárpátaljai magyarság többségét. Becsléseink szerint számuk kb. 77 ezer főre tehető, azaz a nemzetrész 51%-a a nevezett felekezethez tartozik. A síkvidéki magyar falvak zöme református többségű. A legnagyobb református gyülekezet a nagydobronyi (Ungvári járás); a megye legnagyobb magyar faluja vallásilag szinte egyöntetű, a hívek száma 4900. A kálvini tanítás követői nagy számban élnek még Beregszászban (3100 fő), Viskén (Huszi járás; 3100), Dercenben (Munkácsi járás; 2700) és Váriban (Beregszászi járás; 2600).

Az összmagyarságtól eltérően a kárpátaljai magyarok körében a római katolikus egyház csupán a második legszámosabb felekezetet alkotja. Az egyház 32 ezer magyar híve a megye magyar népességének a 21%-át teszi ki. Római katolikus a váro-

2008 szeptemberében nyílt a magyar kar az Ungvári Nemzeti Egyetemen

A huszti református erődtemplom

sokban élő magyarok többsége, valamint ők teszik ki a Felső-Tisza-vidék szóróványmagyarságának a túlnyomó részét is. A legtöbb magyar római katolikus Munkácsen (4600 fő), Ungváron (3100), Beregszászban (3800) és Nagyszőlősen (2400) él.

Számos magyar követője van a megyében a görög katolikus egyháznak is, amely zömében ukrán hívet tömörít: a 220 ezer fős közösségből mindössze 14 ezer a magyar, ami Kárpátalja magyar lakosságának a 9%-át jelenti. Jelentősebb arányban az Ungvártól délre eső, a Beregszász-környéki és az ugoesai magyar falvakat lakják. Nagyszámú magyar görög katolikus lakosa van Csepének (Nagyszőlősi járás; 1800 fő), Salánknak (Nagyszőlősi járás; 1500) és Makkosjánosinak (Beregszászi járás; 1000).

A gyertyánligeti római katolikus templom belülről

Az 1990 körüli rendszerváltáskor, amikor újra törvényesítették a második világháború után betiltott görög katolikus egyházat, az ukrán hívek egy része visszatért hozzá, nagyobb része viszont maradt az évtizedeken át már megszokott ortodox hitnél. A keleti szertartású magyarok ellenben csak egy településen maradtak nagyrészt ortodoxok: a Nagyszőlősi járási Tiszabökényben.

A kárpátaljai magyarok vallási összetételét számos újprotestáns kisegyház színesíti tovább. Közülük legtöbbször a jehovisták, a baptisták, az adventisták és a szombatisták vannak. A felsorolt kisegyházak híveinek a számát meghatározni még hozzávetőlegesen is nehéz, mert, talán a szovjet korszak illegálásának az örökségeként, máig sem szívesen közölnek magukról adatokat. Becsléseink szerint egyenként néhány ezer lehet a magyar egyháztagok száma.

A második világháború előtt nagyszámú kárpátaljai zsidóság a deportálások és a kivándorlás következtében mára töredékére fogyatkozott. A magyarok között a zsidó vallásúak száma néhány százra tehető. Túlnyomó részük a városokban él.

A kárpátaljai zsidóság emlékét ma már jórészt csak az elhagyott temetők őrzik (Mezővári)

Az ökörmezői görög katolikus templom és kápolna

Végül néhány szót az ateistákról. Ezek számának a meghatározását bonyolítja (a népszámlálási mellőzöttség mellett) az istenhit, illetve az ateista meggyőződés sokféle átmeneti fokozata, formája, valamint azok egyértelmű elhatárolásának a számos embernél előforduló hiánya. A kárpátaljai magyarok között a következetesen ateisták aránya a különböző közvetett források alapján mindössze 4–5%-ra tehető. A felekezet nélküliek azonban ennél jóval többen, akár 10–20%-nyian is lehetnek.

Előretétekintés

A magyarság lélekszámának jövőbeli alakulását Kárpátalján három fő tényező befolyásolja, amelyek a megyén belül területileg változatosan jelentkeznek: a természetes szaporulat, a migráció és az asszimiláció. Szólnunk kell még egy tényezőről, amellyel kapcsolatban teljes a bizonytalanság. A cigányság népszámláláskori identitásvállalásáról van szó. Becsléseink szerint a 2001-es népszámláláskor összeírt több mint 151 ezer magyarból kb. 5 ezret tesznek ki a magukat

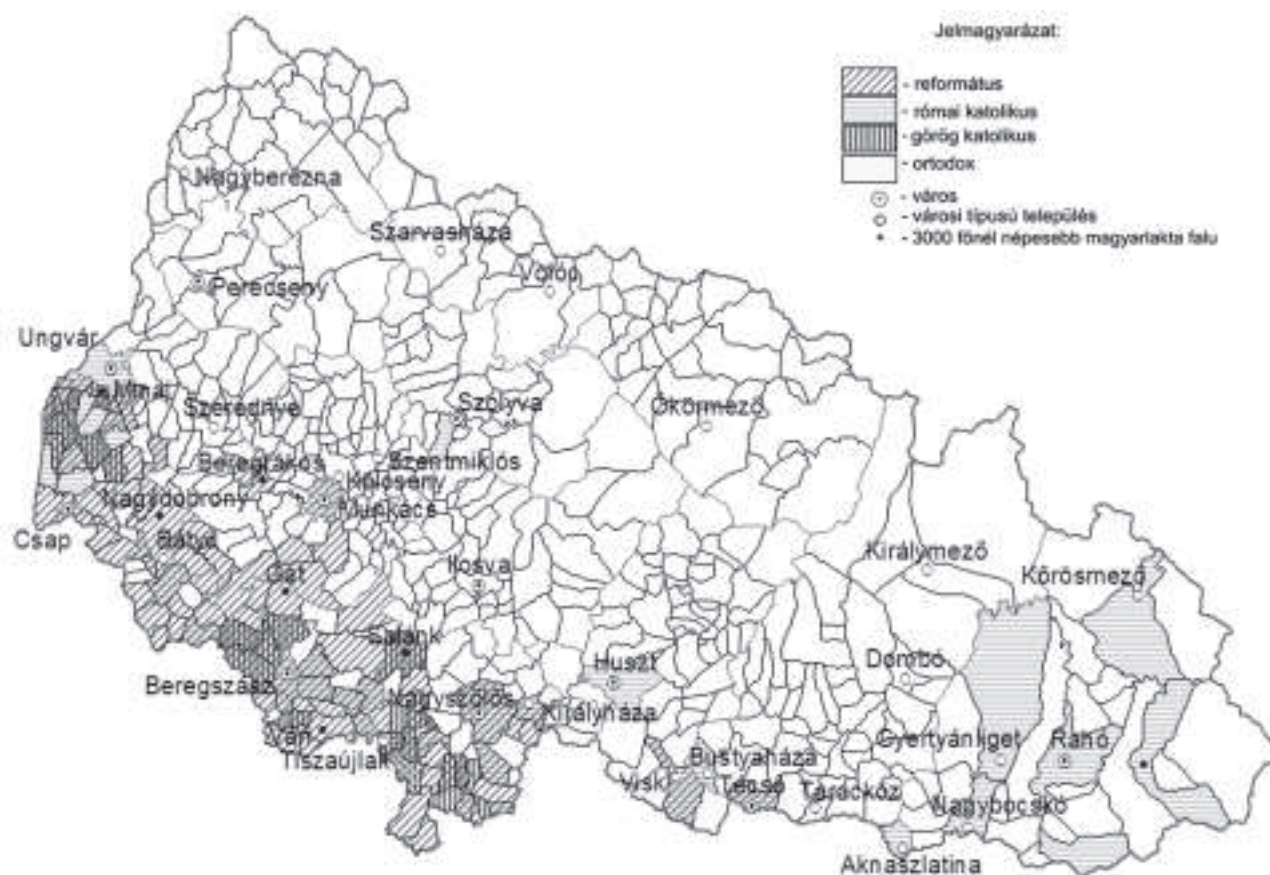

Az egykori zsinagóga épülete Ungváron

magyarnak valló cigányok. Ezek aránya az 1989-es népszámláláshoz képest, valószínűleg a kedvezménytörvény hatásától nem teljesen függetlenül, nőtt. Hogyan változik a következő, előreláthatólag 2010 körül lebonyolítandó, ukrainai népszámlálásig a különböző roma csoportok azonosságtudata? Talány.

A fenti tényezők figyelembevételével végrehajtott becslések és számítások végeredményeként a 2001-

es népszámlálástól 2010-ig a kárpátaljai magyarság kb. 7 ezer fős fogyása prognosztizálható, azaz 2010-re a közösség lélekszámának legvalószínűbb értéke 144 ezer fő lesz, és várhatóan az össznépesség 11,7%-a lesz magyar, vagyis a magyarság aránya a megyében előreláthatóan valamelyest tovább csökken. Hogy milyen mennyiségi és főleg minőségi változásokat hoz a távolabbi jövő, azt felelősen megjósolni nem tudjuk.

A kárpátaljai magyarok felekezeti megoszlása

(A térképen csak azokat a felekezetekeket jelöltük, amelyek az adott település magyar népességének legalább a 20%-át kiteszik)

Néhány elgondolkodtató adat

A 2001. évi census adatai szerint a kárpátaljai magyar nemzetiségűek 97,1%-a a magyar tekinti anyanyelvének. A kárpátaljai magyar anyanyelvűeknek azonban mindössze 92,65%-a vallotta egyben magyar nemzetiségűnek is magát. A kárpátaljai magyar anyanyelvűek 5,5%-a cigány, 1,17%-a ukrán, 0,04%-a szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.

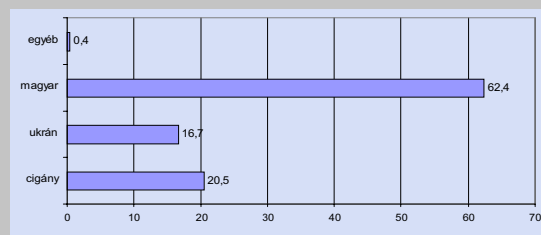
Ugyanakkor a kárpátaljai cigányoknak csaknem a kétharmada (62,4%-a) a magyart tekinti anyanyelvének. Azaz: 1000 kárpátaljai cigány közül 624 magyar anyanyelvű, illetve 1000 kárpátaljai magyar anyanyelvű közül 55 roma. Kárpátalján a magyar anyanyelvű nem magyarok túlnyomó többsége (74,8%) cigány.

Nemzetiség	Fő	%
Magyar	147056	92,65
Ukrán	1851	1,17
Román	22	0,01
Orosz	65	0,04
Cigány	8736	5,50
Szlovák	645	0,41
Német	150	0,09
Egyéb	204	0,13
Összesen magyar anyanyelvű	158729	100

A magyar anyanyelvű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

A 2008/2009. tanévben 693 iskola működik Kárpátalja területén 159.965 tanulóval. 146 iskolában 6.497 cigány gyerek folytatott tanulmányokat. A kárpátaljai iskolák 21%-ában tanulnak cigány gyerekek. Miközben a 2001. census adatai szerint Kárpátalján a romák aránya 1,1%, a 2008/2009. tanévben a kárpátaljai iskolákban tanuló gyerekek több, mint 4%-a cigány származású. A magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanulói között a cigány nemzetiségű tanulók aránya 17,13% volt. 2008-ban számos magyarok lakta településen a cigány gyerekeknek köszönhetően,

vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar tannyelvű első osztályokat.

A magukat cigány nemzetiségűként meghatározó kárpátaljaiak anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

3.

A kétnyelvűség és a magyar nyelv használhatósága

Nyelvhasználati helyzetek és szinterek

Mi a kétnyelvűség?

Egy nyelv csak akkor marad fenn, ha használják. Az olyan kisebbségi szituációkban azonban, amilyen a kárpátaljai magyaroké, nem is olyan egyszerű használni azt a nyelvet, amelyet fenn szeretne tartani a közösség.

A kisebbségek ugyanis nagyon gyakran olyan környezetben élnek, ahol nem csak egy, hanem több nyelv használatos. Így például a mai Kárpátalja területén számos nemzetiség képviselői élnek egymás mellett (sok településen együtt is), és ezek a közösségek különböző nyelveket használnak. Az ilyen nyelvi helyzetet két- vagy többnyelvű helyzetnek nevezik.

A két- vagy többnyelvű szituáció nyelvhasználati normái rendszerint nem úgy működnek, hogy mindenki csak a saját nyelvét használja. Az ilyen vegyes nyelvi környezetben élő emberek kisebb vagy nagyobb része ismeri, és nem ritkán használja is a másik csoport nyelvét. Vagyis a két- vagy többnyelvű helyzetek természetes velejárója a két- vagy többnyelvűség.

Kétnyelvűségnek (melybe a többnyelvűséget is beleértik) az egyéneknek azt a tulajdonságát nevezzük, hogy két vagy több nyelvet képesek használni.

A Föld lakosságának jelentős része kétnyelvű nyelvi helyzetben él: olyan közösségben, ahol egynél több nyelv használatos. Ma gyakorlatilag szinte nincs olyan ország vagy nagyobb régió, ahol csak egyetlen nyelvet használnak. S mivel inkább azt tekintjük

természetesnek, ami gyakori, s azt szokatlannak, ami ritkán fordul elő, sokan úgy vélik, hogy a két- vagy többnyelvű a normális nyelvi helyzet, és az egynyelvűség az, ami abnormális: a kétnyelvűség vagy többnyelvűség inkább szabály, mintsem kivétel.

Többen úgy érvelnek a kétnyelvűség elterjedtsége és az egynyelvűség viszonylagos ritkasága mellett, hogy rámutatnak: ma a világon 2 ezer és 6 ezer közé becsülik a nyelvek számát, miközben az államok száma mindössze 200 körülire tehető. E két számból nyilvánvaló, mondják, hogy minden országban több nyelvet is használnak.

A világ nyelvei között természetesen vannak olyan nagy nyelvek, melyeknek sok millió anyanyelvi beszélője van. De vannak kis nyelvek is, melyeknek alig néhány ezer vagy néhány száz beszélőjét tartanak nyilván. A kínainak például egymilliárdnál több anyanyelvi beszélője van, az angolnak 350 millió, a spanyolnak 320 millió, az arabnak és az oroszoknak 150 millió, az olaszoknak 60 millió, a magyarnak megközelítőleg 14,5 millió. Ám például a csukcs nyelvnek mindössze 7,7 ezer, a vepszének pedig csak 6,3 ezer anyanyelvi beszélőjét tartják számon. A magyar két legközelebbi rokon nyelvét, a hantit (osztják) és a manysit (vogul) is egyre kevesebben beszélik ma már. Előbbinek megközelítőleg 12 ezer, utóbbinak alig 3,2 ezer anyanyelvi beszélője van.

Minél kevesebb anyanyelvi beszélője van egy nyelvnek, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ennek a nyelvnek a beszélői kétnyelvűek, vagyis arra kényszerülnek, hogy anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet elsajátítsanak.

Ugyanakkor olyan nyelvek is vannak, melyeket hatalmas tömegek beszélnek második nyelvként (azaz anyanyelvük mellett). Az angolul második nyelvként beszélők számát 650 millió és 1 milliárd közöttire becsülik. Az arab második nyelv 600 millió ember számára. A franciát közel 220 millió ember sajátította el idegen nyelvként vagy második nyelvként. Spanyolul körülbelül 60 milliónyian beszél-

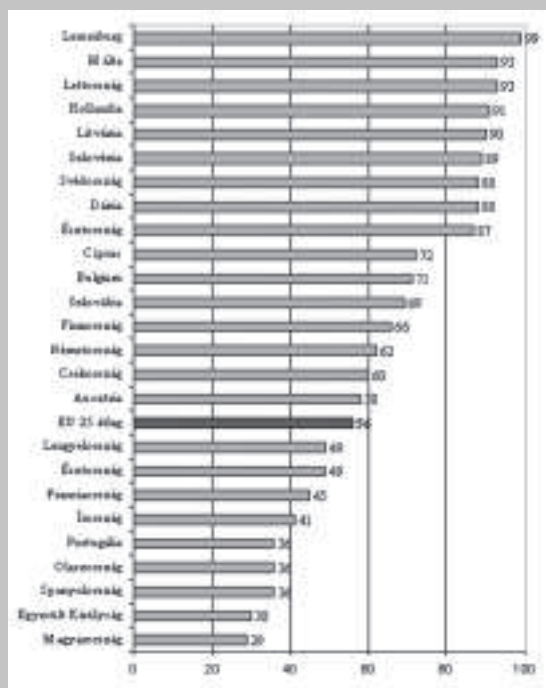
Kétnyelvűség [= bilingvizmus]

Az egyéneknek az a tulajdonsága, hogy két vagy több nyelvet tud. Néhányan kétnyelvűnek csak azokat számítják, akik anyanyelvi szinten beszélnek egynél több nyelvet. Mások azokat is így jelölik, akik anyanyelvükön kívül más nyelvben is rendelkeznek bizonyos fokú kompetenciával. A szociolingvisták egyetértenek abban, hogy a kétnyelvűség, legalábbis a második értelmezés szerinti, olyan gyakori, hogy a világon valószínűleg több kétnyelvű él, mint egynyelvű. A kétnyelvűség kifejezést sokan három, négy vagy akár több nyelvet beszélő egyénekre is vonatkoztatják.

Peter Trudgill: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997. 33. old.

nek anyanyelvük mellett a világon. Minél elterjedtebb egy nyelv, s minél nagyobb azoknak a száma, akik idegen nyelvként beszélnek, annál kisebb szüksége van arra a nagy nyelvek anyanyelvi beszélőinek, hogy további nyelveket sajátítsanak el.

A kétnyelvűség elterjedtségére utal az is, hogy 2005-ben az Európai Unió akkor még 25 tagállamában az állampolgárok 56%-a (tehát nagyobbik része) mondta azt, hogy anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven képes társalgási szinten beszélni. Luxemburgban a lakosság 99%-a, Spanyolországban, Franciaországban és Portugáliában azonban már csak 36–36%-a képes egynél több nyelven kommunikálni. Az Egyesült Királyságban (az angol anyanyelv mellett) mindössze az állampolgárok 30%-a rendelkezik más nyelvben is társalgási szintű jártassággal. Az EU abszolút sereghajtója e tekintetben Magyarország, ahol mindössze 29% azok aránya, akik képesek a magyaron kívül más nyelven is megértetni magukat.

Az anyanyelvükön kívül más nyelven is társalogni tudó válaszadók %-os aránya az EU 25 tagállamában (2005)

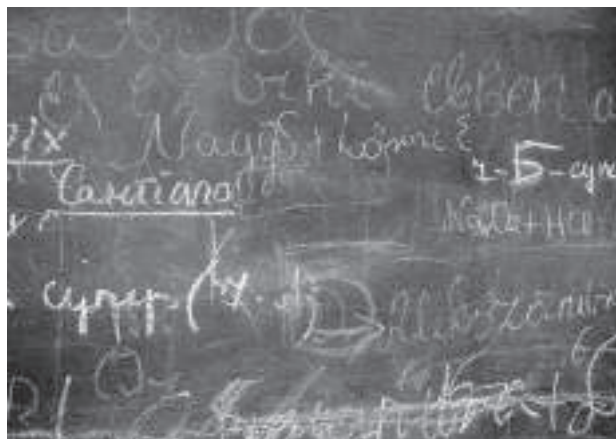
Forrás: Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére. Brüsszel, 2005.11.22.

„A két- vagy többnyelvűségben nincsen semmi különös.”

Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 1995. 86. old.

Többnyelvű falírka Kárpátalján

A grafiti is többnyelvű (Beregszász)

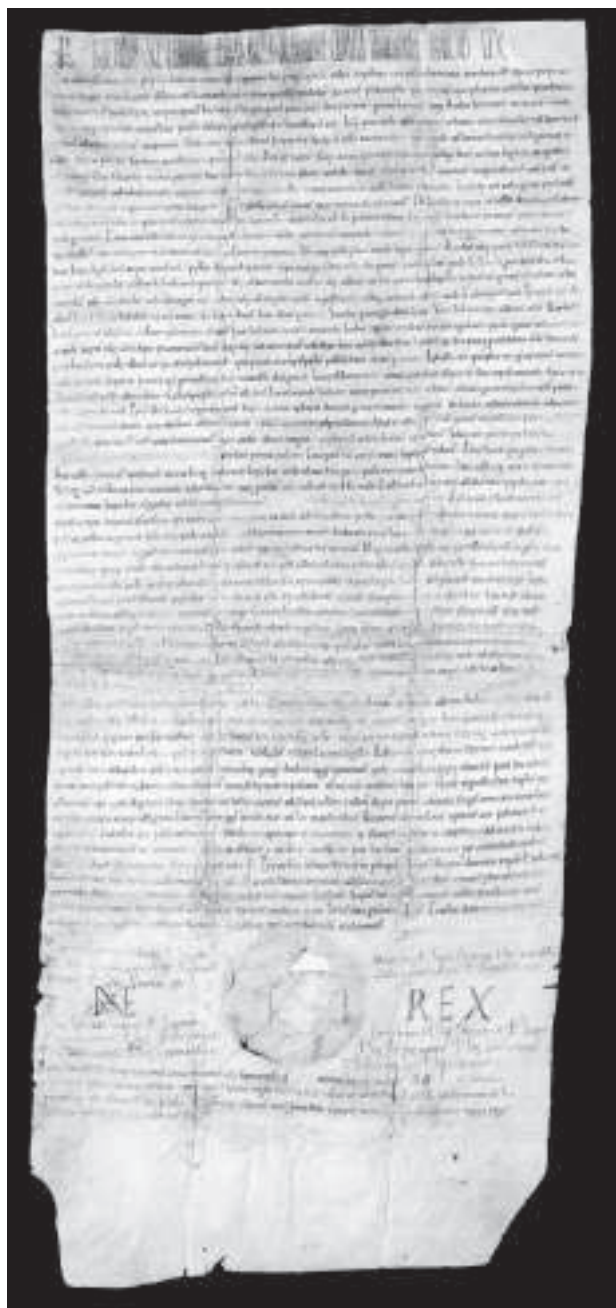
Bartha Csilla tankönyve a kétnyelvűségről szóló legfontosabb tudnivalókat foglalja össze.

A két- és többnyelvűség történeti szempontból is természetes állapot. A magyarság történetében nincs olyan történelmi korszak, amikor a közösség kisebb vagy nagyobb részei körében ne lett volna elterjedt a kétnyelvűség. A társadalmi elit számára több nyelv ismerete évszázadok óta alapvető követelmény.

Bizonyos történeti források szerint a honfoglaló magyarok vezető rétege török nyelvű volt. Ismerniük kellett azonban a magyar nyelvet is, hogy érintkezhessenek a magyar ajkú tömegekkel. A honfoglalás után, a kereszténység felvételével a középkori Magyarországon az egyházi személyek, a királyi kancelláriában dolgozók és a tanult emberek elsajátították az akkori Európa közvetítő nyelvét (lingua franca), a latint. A 150 éves török hódoltság idején a magyarok jelentős része tanult meg többé-kevésbé törökül. A Habsburgok uralkodása idején az arisztokraták, mesteremberek, katonák megtanultak németül. A német nyelv elterjedtségére, gyakori használatára utal a főúri rétegekben, hogy például Széchenyi István (akit a legnagyobb magyarként ismerünk) és Batthyány Lajos (az első felelős magyar kormány miniszterelnöke) csak felnőtt korában tanult meg magyarul. A kiegyezés után (1867) az Osztrák-Magyar Monarchiában minden hivatalnok, tisztviselő, katona stb. beszélt németül. S természetes, hogy a vegyes lakosságú vidékeken, a nyelvterület peremén élő magyarok egy része elsajátította a környezetében beszélt nyelveket is.

Azt azonban nem könnyű meghatározni, kit tekinthetünk két- vagy többnyelvűnek. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen szintű nyelvtudást várunk el a kétnyelvűektől.

A kétnyelvűség kutatói egyetértenek abban, hogy azokat is kétnyelvűnek kell tekintenünk, akik csak az egyik nyelvet beszélik magas szinten, s a másik nyelvben csak korlátozott jártasságot mutatnak. Ennek oka, hogy az ilyen beszélők is képesek arra, hogy a kétnyelvű közösségben ne csak egy, hanem – a szükségleteknek megfelelően – több nyelvet is használjanak. Még azok is kétnyelvűnek számítnak ilyen értelemben, akik alig néhány szót képesek csak összerakni második nyelvükön; sőt: azok is, akik esetleg csak értenek valamennyire ezen a nyelven, de beszélni nem (nagyon) tudnak. Ennek oka, hogy – ha olyan helyzetbe kerülnek, ahol erre szükség van – ők is képesek arra, hogy anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használjanak bizonyos mértékig: például megértik, mennyit kér a magyarul nem be-

A Tihanyi Apátság 1055-ből származó alapítólevelében a latin szövegbe ágyazva számos magyar nyelvű szövegrész található. Ezek között a leghíresebb a feheruaru rea meneh hodu utu rea, ami mai magyar nyelven annyit tesz: a Fehérvárra menő (vezető) hadi útra.

szelő bolti eladó a megvásárolni kívánt áruért, vagy képesek elolvasni és értelmezni a csak ukrán nyelven érkező gázszámlájukat. Két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére *nem jellemző*, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet.

2003-ban 516 felnőtt (18 éven felüli) kárpátaljai magyart kérdeztünk meg arról, saját megítélésük szerint milyen szinten beszélnek magyarul, uk-

ránul és oroszul. Válaszaikat az alábbi skálán jelölték be az adatközlők, ahol mindegyik válaszkategória számbeli értéket kapott:

- 7 – anyanyelvi szinten;
- 6– nagyon jól;
- 5– jól;
- 4 – nem nagyon jól;
- 3 – alig néhány szót;
- 2 – nem beszélek, csak értek;
- 1 – sehogy.

Ha az eredményekből átlagot számítunk, akkor kiderül, hogy magyarul a megkérdezettek *anyanyelvi szinten* beszélnek (átlagérték: 6,9). Ukránul *nem nagyon jól* (4,1) tudnak. Orosz nyelvtudásuk ennél valamivel magasabb szintű: a *jól* és a *nem nagyon jól* közé tehető (4,5).

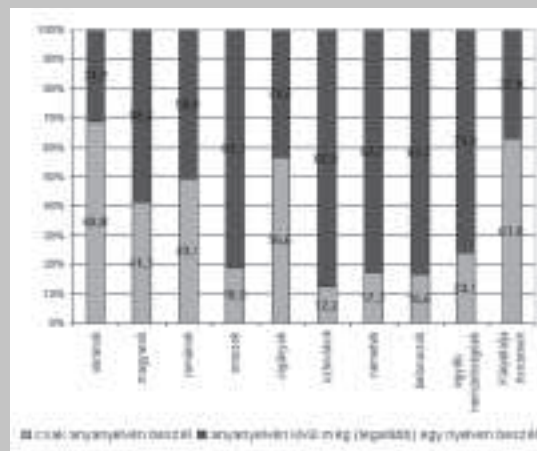
Ha viszont nem az átlagokat vizsgáljuk meg, az adatokat összefoglaló táblázatból láthatjuk, hogy a nyelvek ismeretének foka nagy változatosságot mutat.

	Magyarul		Ukránul		Oroszul	
	fő	%-ban	fő	%-ban	fő	%-ban
Anyanyelvi szinten	489	94,95	36	7,03	27	5,28
Nagyon jól	9	1,75	48	9,38	84	16,44
Jól	12	2,33	114	22,27	176	34,44
Nem nagyon jól	4	0,78	159	31,05	125	24,46
Alig néhány szót	–	–	75	14,65	42	8,22
Nem beszélek, csak értek	–	–	30	5,86	21	4,11
Sehogy	1	0,19	50	9,77	36	7,05

A népszámlálási adatok is tartalmaznak a nyelvtudásra vonatkozó adatokat. A két legutóbbi censzust 1989-ban és 2001-ben rendezték Ukrajnában. Az 1989. évi szerint a Kárpátalján élő magyarok 46,3%-a felelte azt a kérdezőbiztosnak, hogy anyanyelvén kívül nem beszél más nyelvet. 2001-ben ez az arány 41,3%-os volt. Ám igazából az érdekes, hogy míg húsz évvel ezelőtt a magyaroknak mindössze 11,4%-a beszélt ukránul, 2001-re ez az arány 46,7%-ra emelkedett. Jelentősen csökkent viszont eközben azoknak a kárpátaljai magyaroknak az aránya, akik anyanyelvükön kívül oroszul is beszélnek. 1989-ben még 42,2% beszélt oroszul, 2001-ben ellenben már csak 30,5%.

Értelmezésünk szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái, igényei szerint. Közösségi szinten pedig kétnyelvűnek számít a közösség, amelynek tagjai kétnyelvű helyzetben élnek: azaz olyan körülmények között, amikor bizonyos helyzetekben anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használniuk kell (vagy kellene). Így tehát a kárpátaljai magyar kétnyelvű közösségnek számít.

Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is szabadon beszélők százalékaránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003)

Ki a kétnyelvű?

„Az evidens válasz az: amikor valaki két nyelvet beszél. Ez a meghatározás azonban nem kielégítő: nem foglalja ugyanis magába azokat, akik csak alkalmanként használják az egyik vagy a másik nyelvet, vagy azokat, akik az egyik nyelvet már hosszú évek óta egyáltalán nem használják (ők az ún. 'alvó' kétnyelvűek). Nem foglaltatnak benne a meghatározásban azok sem, akik bár igen jól értenek, de nem beszélnek egy nyelvet, illetve akik megtanultak olvasni, de nem tudnak beszélni vagy írni egy másik nyelven. (...) És mindezekelőtt, ez a meghatározás semmit nem mond arról, a nyelvtudás milyen szintjén tekinthetünk valakit kétnyelvűnek.”

David Crystal *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998. 451. oldal.

A kétnyelvűséggel kapcsolatos szakirodalomban gyakran megkülönböztetik egymástól a *másodnyelv* (*környezeti nyelv*) és *idegen nyelv* fogalmát. *Másodnyelv*-nek vagy *második nyelv*-nek (L_2) a kétnyelvű közösségek anyanyelve (*első nyelve*, L_1) mellett használt nyelvet

„A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik.”

Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 217. old.

„Sokan úgy gondolják, ahhoz, hogy egy embert kétnyelvűnek lehessen tekinteni, nem domináns nyelvét 'jól' kell beszélnie. Ezt így el is fogadhatnánk, ám tudni kell: azt megállapítani, hogy egy ember 'jól' beszél-e egy nyelvet, lehetetlen, legalábbis ha elvonatkoztatunk attól, hogy a beszélő hol, milyen közösségben, milyen elvárások háttérében, milyen célokra és mennyire sikeresen használja az adott nyelvet.”

Lanstyák István: A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK, 2005. 47. old.

nevezik. *Idegen nyelv*-nek nevezik ellenben azt a nyelvet, amelyet az egynyelvű közösségek egyes tagjai sajátítottak el és rendszerint sajátos szituációkban használnak. A kárpátaljai magyarság vonatkozásában például a közösség legnagyobb része számára a magyar nyelv jelenti az anyanyelvet (első nyelvet, L_1 -et). Az ukrán és/vagy az orosz a környezeti nyelv (másodnyelv, L_2). Az angol, német és francia pedig idegen nyelvnek számít.

„Az 'idegen nyelv'-et – a tanulókhoz képest – egy másik közösségben beszélik; tipikusan 'külföldön', egy másik országban. Ettől különbözik a 'második nyelv', amelyet ugyanabban a térségben beszélnek.”

Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra, 2001. 216. old.

A kétnyelvű helyzet történelmi távlatokban szemlélve lehet stabil (állandó) és instabil (átmeneti). A stabil szituáció eredménye hosszabb távon a nyelvmegtartás. Az instabil helyzet gyakran vezethet közösségi szinten nyelvcserehez, vagy akár nyelvhalálhoz; egyéni szinten pedig nyelvvesztéshez.

A nyelvmegtartás azt jelenti, hogy a beszélőközösség a kétnyelvűség ellenére továbbra is saját, ere-

deti nyelvét beszéli számos helyzetben, nem tér át más nyelv használatára. A nyelvcsere az a történelmi folyamat, melynek során egy közösség a kétnyelvűség különböző fokozatain keresztül, több generáció alatt elhagyja eredeti nyelvét, és fokozatosan áttér egy másik nyelv használatára. Nyelvhalálról akkor beszélhetünk, ha a nyelvcsere következtében az adott nyelvnek egyetlen anyanyelvi beszélője sem marad, és a nyelvcsere eredményeként maga a nyelv is eltűnik az élő, vagyis a gyakorlati, kommunikációs célokra használt nyelvek közül.

A nyelvvesztés a közösségi nyelvcserevel ellentétben egyéni folyamat. Ez esetben az egyik nyelvről a másikra való áttérés nem közösségi szinten, hanem az egyes beszélők szintjén történik. Egyes beszélőknél így már végbemehet az áttérés egyik nyelv használatáról a másikra, míg maga a közösség még kétnyelvű.

A nyelvcsere egydimenziós modellje

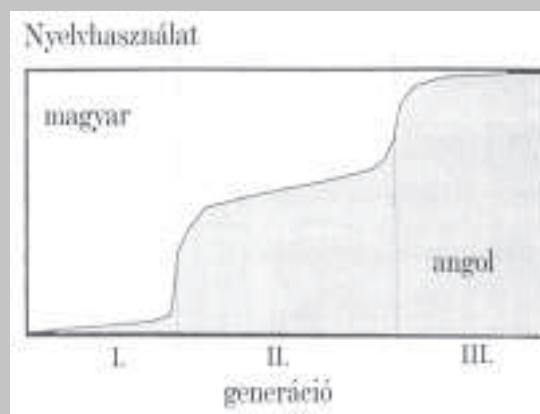
Hamers és Blanc alapján:

egynyelvűség → KÉTNyelvűség → egynyelvűség
 $L_x \rightarrow L_x > L_y \rightarrow L_x = L_y \rightarrow L_x < L_y \rightarrow L_y$

Nyelvcsere ment végbe például számos amerikai bevándorló közösségnél. A bevándorlók első generációja idővel elsajátította az angol nyelvet, s kétnyelvűvé vált. A következő nemzedék rendszerint már kétnyelvűként nőtt fel, s néhány generáció múlva ez a kétnyelvűség már angol egynyelvűségre változott, azaz a közösségben lezajlott a nyelvcsere. Ám a kibocsátó közösségben, az óhazában a nyelv még továbbra is fennmaradt.

A Magyarországon élő kisebbségek is a nyelvcsere küszöbén állnak. A magyarországi szlovákok, németek, románok, romák (cigányok) nagyobb része ma már magyar anyanyelvű, a magyar nyelvet gyakrabban használják, mint saját közösségük nyelvét.

A magyar és az angol nyelv használata amerikai bevándorló magyarok három generációjánál (Bartha Csilla ábrája)

A „felélesztett” ír nyelv

A nyelvcsere és a nyelvhalál visszafordítására is van példa. A nyelvélénkítés (nyelvi revitalizáció) révén van esély arra, hogy a már eltűnt vagy eltűnőben lévő nyelvet újra használatba hozzák. Írország (angolul *Ireland*, írül *Éire*) és az ír nyelv (írül: *Gaeilge*; magyarul és más nyelveken gyakran *gael* nyelvnek nevezik) esete jól példázza ezt.

A 17. században még gyakorlatilag egynyelvű írek nyelvileg fokozatosan elangolosodtak. A 19. századig az ország uralkodó nyelve az ír volt. Az Ír-szigetet a középkorban megszálló angolok által bevezetett közigazgatási és oktatási rendszer azonban csak az angol nyelv használatát engedélyezte, s ezzel teljesen kiszorította az írt a közéletből és az oktatásból. Maguk az ír szülők is egyre inkább az angol nyelv tanulására serkentették gyerekeiket, mivel ezt tekintették a boldogulás nyelvének. Az ír irodalom legnagyobb remekei (például William Buttlér Yeats, James Joyce művei) is angolul íródtak.

1921-ben az Ír-sziget körülbelül kétharmadát kitevő déli részén az Ír Köztársaság kivívta a függetlenségét (az északi területek Észak-Írország néven, Belfast központtal a Brit Királysághoz tartoznak). Ám a független Írországban sem túl népszerű írül tanulni, még kevésbé beszélni, s ennek következtében az ír a huszadik század végére csaknem holt nyelvvé vált: alig van már anyanyelvi beszélője. A kevés (körülbelül 65 ezerre, más források szerint közel 260 ezerre becsült) anyanyelvi beszélő elsősorban a központoktól messze, a sziget nyugati partvidékén, vidéken él.

Az ír nyelv „felélesztése” érdekében államiilag szabályozott mozgalom indult Írországban. Ennek eredményeképpen a szabad ír állam megalakulása óta a kormány megköveteli az ír nyelv ismeretét a közalkalmazotti szférában dolgozóktól (beleértve a hivatalnokokat, postai munkásokat, adóellenőröket stb.). A 2003-as nyelvtörvény alapján minden állami dokumentumot két nyelven kell kiadni: írül és angolul. Ennek betartása végett létrehozták a nyelvi biztos hivatalát, akinek feladata, hogy ellenőrizze a nyelvek használatára vonatkozó rendeletek betartását. Az Ír Köztársaságnak ma két hivatalos nyelve van: az ír és az angol.

Az államilag támogatott iskolákban kötelező az ír nyelv tanítása. Azt a néhány iskolát,

ahol az ír egyben az oktatás nyelve is, *gaelscoil*-nak, „gél iskolának” nevezik. Második nyelvként mindenkinek kötelező írül tanulnia. Ugyanakkor az angolt első nyelvként oktatják azoknak is, akik második nyelvként beszélik. Mindez azt eredményezi, hogy a többség az írt csak második nyelvként sajátítja el.

Az ír kötelező iskolai oktatása révén egyre többen ismerik ezt a nyelvet az országban anyanyelvük, az angol mellett. Az írek többsége azonban továbbra is angol anyanyelvűnek vallja magát, és az angolt használja szinte minden helyzetben: otthon ugyanúgy, mint a munkahelyén vagy szórakozás közben. Van olyan vélemények is, melyek szerint az ír nyelv kötelezővé tétele a középiskolai oktatásban több rosszat okozott a nyelv megítélésének, mint jót.

Az ír nyelv 2007 óta az Európai Unió egyik hivatalos nyelve. Nem minden dokumentumot fordítanak azonban le írre. A megfelelő számú fordító képzését az ír kormány vállalta.

Az ír kormányzat tehát tudatosan törekszik az ír-angol kétnyelvűség feltámasztására. Ez abból is látszik, hogy egyre több kétnyelvű felirat látható az ír főváros, Dublin utcáin (a város ír nyelvű elnevezése *Baile Átha Cliath*).

Angol–ír kétnyelvű figyelmeztető tábla egy dublini egyetemi parkban (Kérjük, ne lépjen a gyepre!)

A kétnyelvű feliratok sokáig csak az ír nyelvű vidékekre (ezeket egységesen *Gaeltachts*-nak nevezik) voltak jellemzőek. A média is támogatja az ír nyelv feltámasztását írül sugárzott rádió- és televízió-műsorok által, amelyek viszonylag sikeresek. Számos számítógépes programnak, mint a Windows vagy a Mozilla Firefox, van ír nyelvű változata is.

Az erőfeszítések ellenére Dublin utcáit járva vagy az országban utazgatva nem hallani az ír nyelvet, általában az angol helyi változatát használják az emberek. Ugyanakkor az ír nyelvnek szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak: az ír a britektől való függetlenséget jelképezi. Erre utal, hogy az angol anyanyelvű írek sem használják szívesen az angol *prime minister* (miniszterelnök) kifejezést, mert annak olyan hangulata van, mintha angol miniszterelnökük lenne, vagy ők is az angol miniszterelnök fennhatósága alá tartoznának. Helyette az ír nyelvű *taoiseach* szó jelöli az ír miniszterelnököt. (A szó egyébként „klánfőnök”-öt jelent írül.)

Borbély Anna könyve egy magyarországi román kisebbségi közösség nyelvi helyzetét írja le.

Számos nyelv vált azonban a történelem folyamán holt nyelvvé, amikor a nyelvcseré végeredményeként nem maradt anyanyelvi beszélője a nyelvnek. Gyakorlatilag így lett holt nyelv mára a latin, a kelta, a szanszkrit vagy a sumér nyelv. A nyelvek kihalása, eltűnése ma sem ritka. Különböző becslések szerint a ma ismert nyelvek közel 90 százaléka el fog tűnni, ki fog halni az elkövetkezendő évszázadban. Sokak szerint a ma beszélt nyelvek közel fele a veszélyeztetettek közé tartozik.

A modern nyugati világban a kétnyelvűség leggyakoribb relációja a *többség* versus *kisebbség* nyelvi helyzet, ahol az előbbi közösség rendszerint egy nyelvű, utóbbi viszont két- vagy többnyelvű.

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségére is érvényes ez a helyzet: a kétnyelvűség kiterjedése szerint a kárpátaljai magyar kisebbség kétnyelvűsége nagyrészt egyoldalú, amennyiben a magyar lakosság rendszerint valamilyen szinten elsajátítja a többségi nyelve(ke)t, a többségek pedig általában csak a magyar többségű településeken tanulnak meg magyarul (de ez sem szükségszerű), s a többségek ilyen jellegű kétnyelvűsége is csak szűk réteget érint.

Nyelvtudásunkról

Egy-egy ország polgárainak nyelvtudása nagyban függ az adott állam nyelv- és oktatáspolitikájától. Kárpátalja egyik jellemző sajátossága a soknemzetiségűség, a színes kultúra, több vallás és felekezet egymás mellett élése. A 20. század folyamán a mai Kárpátalja területe (vagy annak legnagyobb része) hat különböző államhoz tartozott: 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchiához, 1938-ig Csehszlovákiához, a régió nagyobb hányada 1938. november 3. és 1939. március 15. között Kárpát-Ukrajnához, 1938/39-től 1944-ig a Magyar Királysághoz, 1991-ig a Szovjetunióhoz, s 1991 óta Ukrajnához. Kárpátalja sokszínűségét mindegyik államhatalom elismerte. Valamennyi állam nyelvpolitikája törekedett arra, hogy támogassa a régió lakosságának többnyelvűségét. Ám mindegyik hatalom az aszimmetrikus kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségeknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására. Az államhatalom és államnyelv gyakori váltakozása, valamint az aszimmetrikus kétnyelvűséget támogató nyelvpolitika máig hatóan meghatározza Kárpátalja lakosságának, s ezen belül a régióban élő magyaroknak a nyelvtudását.

Elsősorban az állam nyelvpolitikája befolyásolja, hogy mely nyelvek és hogyan jelennek meg az oktatási folyamatban. Ezáltal pedig a nyelvpolitika közvetlen hatással van az állampolgárok nyelvtudására. Vizsgáljuk meg, hogy a 20. század során mely nyelvek és miként voltak jelen kötelezően oktatott nyelvként a kárpátaljai iskolákban!

	Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv	Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv	Idegen nyelvként oktatott nyelvek
Osztrák-Magyar Monarchia (1918-ig)	magyar	–	latin, német
Csehszlovákia (1939-ig)	„csehszlovák”	ruszin	latin
Kárpát-Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)	ukrán	–	latin
Magyar Királyság (1938/39–1944)	magyar	ruszin	latin
Szovjetunió (1945–1991)	orosz	–	angol, német vagy francia
Ukrajna (1991-től)	ukrán	–	angol, német vagy francia

A mai Kárpátalja területén kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám (a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállásától eltekintve) csak a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ennek következtében az államnyelv elsajátítására a régióban élő legtöbb kisebbségi számára csak intézményes keretek között, az oktatás révén volt lehetőség. Természetes módon, környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet. A régió többségi lakosságának nyelvét (az ukránt/ruszt) csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező tanulni a vidék teljes lakossága számára. A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve (lingua francája) a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

A nyelvtanítás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. A kárpátaljaiak nyelvtudása (vagy inkább: nem tudása) elsősorban nem oktatá-

si, nyelvpedagógiai vagy módszertani kérdés, hanem sokkal inkább nyelvpolitikai.

Ám az említett szláv nyelvek normatív (irodalmi) változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és romák többsége kommunikációképes valamely szláv nyelven (vagy nyelvváltozaton), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz mérten a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon. Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg, és a többnyelvűségnek is csak az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján: egyesek több nyelven is rendelkeznek valamilyen szintű kompetenciával, mások viszont csak anyanyelvükön.

Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás”

A kétnyelvű közösségek esetében közös jellemző, hogy tagjainak nem egy, hanem több nyelv áll rendelkezésére. A kárpátaljai magyarok esetében ez azt jelenti, hogy a mindennapi kommunikációs helyzetekben elvileg három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) és azok változatai közül választhatnak. Vannak helyzetek, amikor a magyart, máskor az ukrán vagy az orosz nyelvet használják, és előfordulnak olyan szituációk is, amikor vegyesen használják a magyar és a többségi nyelve(ke)t.

Sándor Klára megállapítása szerint „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használniuk”. Sándor Klára: Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó, 2001. 98. old.

Ám ez nem azt jelenti, hogy mindenki kénye, kedve vagy hangulata szerint válogathat az általa

ismert nyelvek között. Ha ugyanis így lenne, azaz ha nem volnának annak viszonylag pontos szabályai, hogy hol, milyen körülmények között melyik nyelv használata az előírt, ajánlott vagy megszokott, akkor valószínűleg nem is alakulna ki kétnyelvűség: hiszen mindenki csak a saját anyanyelvét használná minden szituációban. De ez nem így van. A látszólagos rendetlenségben jól meghatározható szabályszerűségek vannak.

A két- vagy többnyelvű emberek úgynevezett nyelvi repertoárja (az a választék, amelyről kiválaszthatjuk, hogy az adott szituációban melyik nyelven szólalunk meg) nem véletlenül tartalmaz egynél több nyelvet: a nyelveket azért sajátítjuk el, mert használni akarjuk (vagy használnunk kell) őket. A kisebbségi közösségek esetében a nyelvek közötti „munkamegosztás” leggyakoribb típusa az, amikor az anyanyelv (a kisebbségi nyelv) a családi életben, a magánéletben, az egyházhoz kapcsolódó nyelvhasználati színtereken és a kisebbségi kultúra területén használatos, a többségi nyelv vagy nyelvek pedig a nyilvánosság előtt: a hivatalokban, a munkahelyen, az állam által fenntartott és működtetett intézményekben (egészségügy,

rendőrség, igazságszolgáltatás, bank stb.) dominálnak. Azaz a kisebbségi és a többségi nyelv más-más funkciót tölt be a közösség életében.

Ez a fajta funkcionális elkülönülés alapvetően a kárpátaljai magyar közösségben is érvényes. A családi nyelvhasználatban a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg, és ez az egész magánszférára jellemző, bár a szomszédokkal, barátokkal való érintkezésben, az újságolvasásban és a rádió- és televízió-műsorok hallgatásában, ill. nézésében már jelentős szerepet kap az ukrán és az orosz nyelv is. A közéleti színtereken a három nyelv használati aránya csaknem kiegyenlítődik. A hivatalos szférában a legkisebb a magyar nyelv előfordulási aránya.

Egy-egy közösség nyelvhasználati, nyelv választási szokásai általában megragadhatók a tipikus helyzetekben uralkodó szokások, írott és íratlan szabályok felderítésével, ezért a kisebbségi közösségek nyelvi helyzetének leírásában megkerülhetetlen a nyelvhasználati színterek áttekintése. A nyelvhasználati színtér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelv választási normáit”, vagyis tulajdonképpen nem más, mint „a beszédhelyzettípusokat megragadó hasznos elvonatkoztatás” (Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 93. és 97. old.). A nyelv választási szabályok úgy írhatók le, hogy megválaszoljuk egy amerikai kutató, Joshua Fishman által feltett kérdés-sort: *ki beszél, milyen nyelvet, kivel és mikor?* A nyelv választás színterek szerinti elrendezésének felmérése értékes információkat szolgáltathat egy-egy nyelv funkcióiról, státusáról, a kétnyelvűségi szituációban lényeges mennyiségi és minőségi eloszlásáról egyaránt.

Azt a tudást, hogy milyen helyzetben mely nyelvet választhatjuk, nem olyan szabályok irányítják, amelyek könyvből megtanulhatók. Mint ahogyan nem kézikönyvből sajátítottuk el azt a tudásunkat sem, hogy milyen alkalomhoz hogyan illik öltöznünk, azt is az adott közösségben élve, mindennapi tapasztalataink alapján tanuljuk meg, hogy hol és kivel lehet, s milyen körülmények között és kivel nem lehet magyarul beszélni. Ezt igazolja az alábbi két idézet is, melyek kárpátaljai magyarokkal készített interjúkból származnak:

(1) TM: – Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább? Magyarul, vagy ukránul, vagy oroszul?

AK: – Magyarul.

TM: – Magyarul. Azt használják?

AK: – Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek. Van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik.

(2) TM: – Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?

AK: – Én mindig tudom, hogy mikor beszélhetek magyarul. Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.

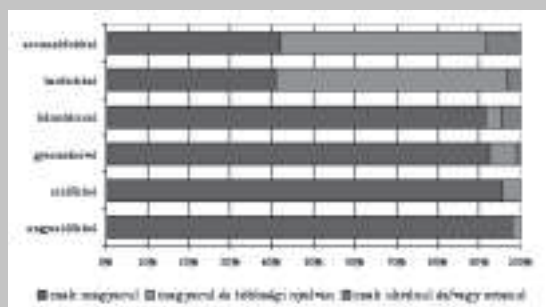
TM = terepmunkás, kutató; AK = adatközlő.

A színterek ilyen rendezéséből is kitűnik, hogy a magyar nyelv elsősorban a magánéletben uralkodó, a többségi nyelv(ek) pedig elsősorban az államhoz, a hivatalokhoz erősen kötődő színtereken használatos(ak). Vegyes a nyelvhasználat azokon a színtereken, amelyek kívül esnek a szorosan vett magánéleten és azokon a nyilvános színtereken, ahol nem szabályozzák hivatalos rendelkezések, hogy mely nyelv használható az adott helyzetben; ezért ilyen helyzetben az éppen aktuális szituáció a meghatározó a nyelv választásban. Például a magyar bolti eladó és magyar ügyfél nyilván a magyar nyelvet választja egymással társalogni, de a magyar beteg hiába szeretne magyarul beszélni orvosával, ha az nem érti a nyelvet.

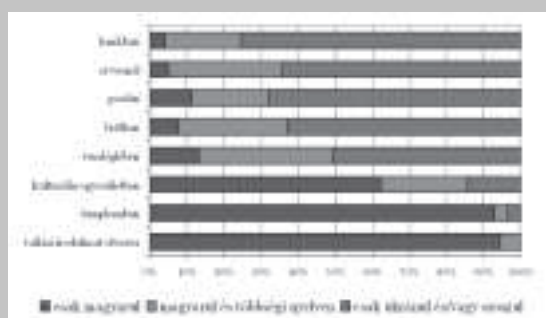
Az egyházhoz és a családhoz kötődő színtereken a legmagasabb a magyar nyelvet használók aránya. Ebből azonban nem szabad olyan következtetést levonnunk, hogy minden olyan családban, ahol magyarok is vannak, magyarul beszélnek. A többség természetesen csak magyarul beszél szereteteivel, de olyan családok is vannak, ahol nem kizárólag magyarul vagy pedig nem csak a többségi nyelven beszélnek.

Sok minden befolyásolja azt, hogy ki melyik nyelvet használja egy-egy szituációban. Nyilvánvaló például, hogy egy olyan faluban, ahol a lakosság túlnyomó többségét a magyarok alkotják, nagyobb eséllyel lehet magyarul ügyeket intézni a polgármesteri hivatalban, mint egy városban. Természetesen az is nagyban befolyásolja egy konkrét szituáció nyelvét, hogy a társalgás résztvevői ismerik-e egymás nyelvét, illetve hogy milyen társadalmi szerepet töltenek épp be.

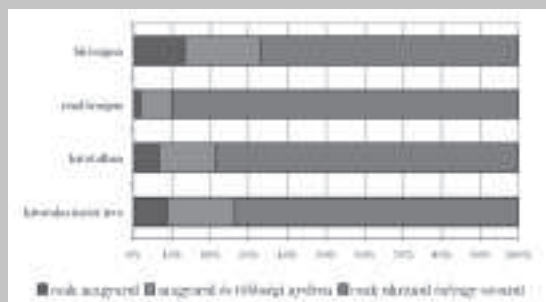
Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a családban

Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a közéleti színtereken (N=144)

Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása hivatalos színtereken

Minél kevesebb szituációban használható egy kisebbségi nyelv, annál kevésbé teljesül a Bevezetőben említett második feltétel (szükség van helyzetekre, ahol a nyelvet használni lehet), s annál kisebb ennek a nyelvnek a gyakorlati értéke, hasznossága és hasznosíthatósága. Azokban a közösségekben pedig, melyekben a kisebbségi nyelv fokozatosan visszaszorul, és egy idő után már csak családi körben használható, óhatatlanul bekövetkezik a nyelvcsere. Ezt igazolja például az ausztriai Felsőőrben (Oberwart, Burgenland) élő magyarok esete.

Egy-egy kisebbségi nyelv értékét, presztízsét jelentősen emelheti, ha nemcsak a magánszférában használható, hanem a hivatali és közéletben is. A magyar nyelv Kárpátalján széles körben használható. A családon és az egyházhoz kapcsolódó nyelvhasználati színtereken kívül száznál több iskolában, szakiskolákban és felsőoktatási intézményekben is használatos tannyelvként; újságok, szépirodalmi művek jelennek meg magyarul, rádió- és televízióadások készülnek magyarul; tudományos előadásokat tartanak magyarul Kárpátalján, s ezek eredményei nyomtatásban is megjelenhetnek. Vagyis a magyar nyelv Kárpátalján számos funkciót tölt be.

Az is jelentősen hozzájárulhat a nyelv presztízsének emeléséhez, ha nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenhet. Ha egy-egy régióban, városban a magyar nyelv megjelenik a köztéri feliratokon, reklámokban, az intézmények névtábláin, ha többnyelvűek az utcanév-táblák, az mind hozzájárulhat ahhoz, hogy az adott kisebbség otthon érezze magát szülőföldjén.

A kétnyelvűség fenntartásához és a kisebbségi nyelv fennmaradásához, azaz a nyelvmegtartáshoz elengedhetetlen az is, hogy legyen alkalom, lehetőség és jog ahhoz is, hogy a magyar nyelvet minél szélesebb körben, minél több funkcióban használni lehessen Kárpátalján.

Mert hiába vagyunk kétnyelvűek, ha otthonaink falai közül kilépve azt tapasztaljuk: a magyar nyelv szinte sehol sem, vagy csak nagyon korlátozott funkciókban használható. A kárpátaljai magyarság célja nem az, hogy csak szakrális célokra, ünnepi alkalmakra tartsa meg a nyelvét, hanem az, hogy minél több helyzetben használni tudja. Mert a nyelvet csak és kizárólag az tartja fenn, ha használják. Az a nyelv, melynek nincsenek anyanyelvi beszélői, melyen senki sem beszél, legyen akármilyen nagy múltú, hordozhat bármekkora kulturális értéket (lásd a latin példáját), mégis csak holt nyelv.

Ha használhatjuk anyanyelvünket, ha annak van gyakorlati, reális értéke, akkor fenntartható a kétnyelvűség. Ha azonban a nyelv már nem hasz-

A következő két interjúrészlet olyan családokban készült beszélgetésből származik, ahol nem csupán magyarul beszélnek.

KUTATÓ: – Itthon milyen nyelven tetszenek beszélgetni?

ADATKÖZLŐ: – Mikor hogy.

KUTATÓ: – A gyerekek?

ADATKÖZLŐ: – Gyerekekkel magyarul, de néha van, hogy ukránul is.

KUTATÓ: – Férjével inkább ukránul?

ADATKÖZLŐ: – Inkább ukránul, de van, hogy szólok hozzá magyarul is.

Nézzük a másik idézetet!

ADATKÖZLŐ: – A beszédet azt nem hagytuk el, a családban az megvan a magyar beszéd. Az unokáimat is tanítottam magyarul. Én ezt ki is kötöttem: „Ha jöttök, nem bánom, de nékem beszélni kell tudjatok magyarul!” Mind a négy unokám tud magyarul, és igyekszek is arra, hogy... Már a menyem is azért sokat ért, majdnem mindent, lehet mondani. De beszélni nem nagyon beszél.

Természetesen ezek az emberek nem azért használják a családon belül az államnyelvet is, mert rossz magyarok lennének, hanem mert a család nyelvileg és nemzetiségileg vegyes, illetve a településen belül a magyarok aránya nagyon alacsony, és előrehaladott a nyelvcsere folyamata.

A gyertyánligeti iskola magyar tan nyelvű osztálya: a nyelvcsereén átesett közösség legfiatalabb generációi az iskolában sajátítják el nagyszülei anyanyelvét.

nos, ha gyakorlati célokra, kommunikációs funkciók ellátására nem alkalmas, akkor a kétnyelvűség fokozatosan egynyelvűséggé változik, mégpedig a többség nyelvén. Ahogyan a jó háziasszony egy idő után kiselejtezi azokat a ruhadarabokat, konyhai eszközöket, amelyek már semmire sem jók,

Kétnyelvű meghívó és egyben belépőjegy a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház Don Quijote c. előadására. A színház a magyar nyelvű színpálya elismert műhelyévé vált.

melyeket már semmire sem használ, a nyelvet éltező közösségek is elhagyják azt a nyelvet, amelynek nincs gyakorlati értéke. A nyelv használhatósága tehát jelentősen növeli a nyelv értékét, presztízsét.

Helyi magyar írók, költők műveiből.

A világszerte ismert magyar származású kutató, Susan Gal (Gál Zsuzsa) burgenlandi magyarok nyelvcserejét leíró munkájából idézünk:

„A táblázat egy implikációs skálát mutat, amit megfigyelések és azokat követő szisztematikus rákérdezés alapján állítottam össze. Függetlenül a beszélők vannak feltüntetve, nagyjából életkor szerint, vízszintesen pedig a beszédpartnerek, kategóriák szerint, például: a beszélők szülei, gyerekei, hivatalnokok. Így leolvasható a táblázatról, hogy melyik nyelvet használja valaki melyik beszédpartnerrel. Megfigyelhetjük, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál több beszédpartnerrel használja a németet. De a beszédpartnereket is sorrendbe lehet állítani. Az a kategória, ami szimbolikusan a német világhoz kötődik, inkább a jobb oldalon látható. Ezekkel a beszédpartnerekkel többen beszélnek németül. Fontos, hogy a református istentisztelet áll legmesszebb a német világtól. Ha most ezt a képet nem csak életkor szerinti leírásnak tekintjük, hanem elfogadjuk, hogy az öregek nyelvhasználata régebbi mintát követ a fiatalokénál, ahogy ezt a nyelvre vonatkozó történelmi adatok sugallják, akkor a táblázat világosan bemutatja, hogyan jött használatba a német nyelv fokozatosan és szituáció szerint; hogyan szorítja ki a magyart, szinte szabályszerűen.” Susan Gal: *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* *Regio* 1991/1: 66–76.

Felsőőri férfiak és nők nyelvválasztása

Beszélő- kor	Élet- kor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	14	H	GH		G	G	G			G		G
B	15	H	GH		G	G	G			G		G
C	17	H	GH		G	G	G			G		G
D	25	H	GH	GH	GH	G	G	G	G	G		G
E	27	H	H		GH	G	G			G		G
F	28	H	H		GH	G	G			G		G
G	42		H		GH	G	G	G	G	G		G
H	17	H	H		H	GH	G			G		G
I	28	H	H	H	H	GH	G	G	G	G		G
J	18	H	H		H	GH	GH			G		G
K	22	H	H		H	GH	GH			G		G
L	23	H	H		H	GH	H		GH	G		G
M	46	H	H		H	GH			GH	G	G	G
N	52	H	H	H	GH	H			GH	G	G	G
O	62	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH	G	G
P	48	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH		G
Q	62	H	H		H	H	H	H		GH		G
R	64	H	H	H	H	H	H	H	GH	GH		G
S	43	H	H		H	H	H	H	G	H		G
T	19	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		G
U	43	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		H
V	63	H	GH		H	H	H	H	GH	H		G
W	54	H	H		H	H	H	H	H	H		G
X	56	H	H	H	H	H	H	H	H	H		G
Y	67	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	G
Z	63	H	H		H	H	H	H	H	G	GH	G
A1	74	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
B1	54	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
C1	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	H
D1	78	G	H		H	H	H	H	H	H		H
E1	64	H	H		H	H	H	H	H	H	H	H
F1	75	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H

Az adatok interjúkból származnak. Az üres helyek hiányzó adatokat jelölnek ott, ahol a kérdés irreleváns (pl. egy 14 éves adatközlőnek még nincs házastársa).

Beszédpartnerek: 1. Isten, 2. nagyszülők és a velük egyidősek, 3. feketepiaci kapcsolatok, 4. szülők és a velük egyidősek, 5. barátok (kollégák), azonos korú szomszédok, 6. testvérek, 7. házastárs, 8. gyerekek és a velük azonos korúak, 9. állami tisztviselők, 10. unokák és a velük azonos korúak, 11. orvos.

Stability = 97%. Beszélők száma = 32 (férfiak és nők). G = német, H = magyar.

Magyar nyelvű lapok, folyóiratok Kárpátalján.

Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor szerint fontos feladat „annak felismertetése, hogy a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszköz voltában is.” Péntek János: *Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. Pro Minoritate* 2007/Tavaszi: 53–62.

„A cél az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsönkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottainak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig”. Ankerl Géza: *A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. Magyar Szemle* 1993, 2, 9: 906–919.

Újabbon bebizonyosodott, hogy többnyelvű környezetben a kétnyelvű feliratoknak, az anyanyelvnek a környezetben való írásos megjelenésének a gyermeki nyelvelsajátításban, illetve az olvasás és írás megtanulásában is lényeges szerepe van. A kétnyelvű feliratok segítik az államnyelv elsajátítását is: ha az emberek nap mint nap láthatják például a kétnyelvű feliratokon, hogy a járási tanács ukránul *районна рада*, az üzlet *крамниця*, az ügyészség *прокуратура*, az adóügyi felügyelőség pedig *податкова інспекція*, nagyobb eséllyel sajátítják el ezeket a kifejezéseket, mintha csak ukránul látják ezeket a kiírásokat.

Lengyel Zsolt egyik tanulmányában erre hívja fel a figyelmet: „alig van olyan földrajzi pontja Magyarországnak, ahol az írás-olvasás első leckéit ne az utcán kapná meg a gyerek. A

környezeti vizuális kultúra – szoros összefüggésben az előző megállapítással – többnyelvű társadalom esetében nem tekinthető pusztán nyelvjogi kérdésnek. A gyermeknek a családban elsajátított nyelvvvel nemcsak a családon belül kell találkoznia, hanem a mikrokörnyezetben is. Ez pl. azt kell, hogy jelentse, hogy a kétnyelvű kiírások, feliratok nemcsak 'százalék' kérdése: nemcsak akkor kell kétnyelvű feliratokat szerepeltetni, ha a lakosság egy bizonyos százaléka ezt indokoltá teszi nyelvpolitikailag.” Lengyel Zsolt: Nyelvelsajátítás, nyelvi fejlődés és a nyelvi környezet. In: Lanstyák István és Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetéről változtatás. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 121–152. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 2005. 149. old.

Magyar nyelven megjelentetett tudományos kiadványok.

A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők

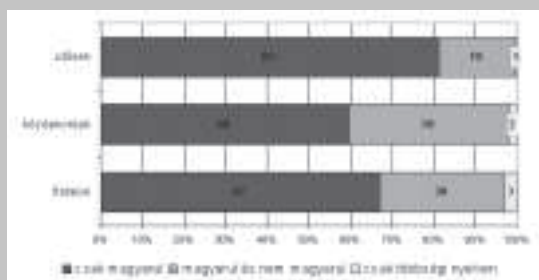
A nyelvhasználati szintér, illetve a kommunikációs helyzet formalitásának foka mellett számos egyéb tényező is befolyásolja, hogy a beszélő az adott helyzetben melyik nyelvet választja. Az egyéni választási stratégiákra hatással lehet például a *nyelvtudás*: ha valaki egyáltalán nem képes megszólalni egy nyelven, az nyilván elkerüli az olyan helyzeteket, amikor ezt a nyelvet kell(ene) használnia. Befolyásolhatja a nyelvválasztást a beszélőnek a *nyelvekhez fűződő viszonya*: ha valaki negatívan viszonyul egy nyelvhez, nyilván minden választási helyzetben előnyben részesíti azt a nyelvet, melyhez pozitív élmények kötnek. Egy nyelvűek, *más nyelvűek jelenléte* is arra készítheti a társalgás résztvevőit, hogy azt a nyelvet válasszák, amelyet mindenki ért. Előfordulhat, hogy a társalgás *témája* is meghatározza a választást; például ha az egyik nyelv tipikusan kapcsolódik ehhez a témához (esetleg a munkáról, munkahelyi eseményekről a többségi nyelven szokott beszélgetni az adott személy, de szerelmet vallani csak anyanyelvén tud).

A fentiek mellett meghatározóak lehetnek a nyelvválasztásban a beszélők szociológiai jellemzői is. 593 felnőtt (18 éven felüli) kárpátaljai magyar körében elvégzett kérdőíves vizsgálatunk szerint a *kor* például úgy befolyásolja a kárpátaljai magyarok nyelvválasztását, hogy minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy azokban a helyzetekben, amikor a többségi nyelvet kell használni, nem az ukrán, hanem az orosz nyelvet választja, és fordítva: a fiatalabbak körében ilyen helyzetekben gyakoribb az ukrán előfordulása, mint az oroszé. Ennek oka nyilván az, hogy az idősebb generáció tagjai az iskolában, hadseregben, munkahelyen a Szovjetunióban a „nemzetek közötti érintkezés nyelve”-ként használt orosz sajátították el, a fiatalabbak viszont már nem tanultak oroszul az iskolában.

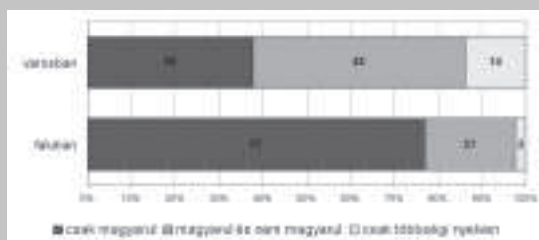
Az életkor összefüggést mutat az újságolvasás nyelvével is: a 60 évnél idősebbek körében a legmagasabb azok aránya, akik csak magyarul olvassák a sajtót. A középkorúak között vannak viszont a legtöbben azok, akik anyanyelvük mellett többségi nyelven is olvasnak lapokat.

Az, hogy valaki faluban vagy épp városban él, szintén befolyásolhatja a nyelvválasztást. A városban élők körében lényegesen többen beszélnek többségi nyelven (vagy ezen a nyelven is) a szomszédokkal, mint a falvakban lakók.

Az újságolvasás nyelve életkor szerinti bontásban

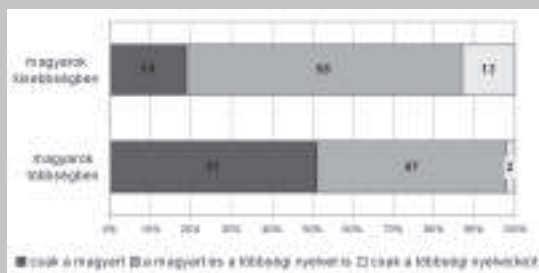

A szomszédokkal való érintkezés nyelve faluban és városban

Az sem mindegy, hogy mekkora az adott településen a magyarok aránya. Vizsgálatunk is igazolja, hogy azokon a településeken, ahol a magyarok lokálisan abszolút többséget alkotnak, jóval nagyobb arányban és több helyzetben használatos a magyar nyelv, mint ott, ahol a magyarok a helység összlakosságának kisebb részét teszik ki.

Nyelvválasztás a boltban magyar és nem magyar többségű településeken

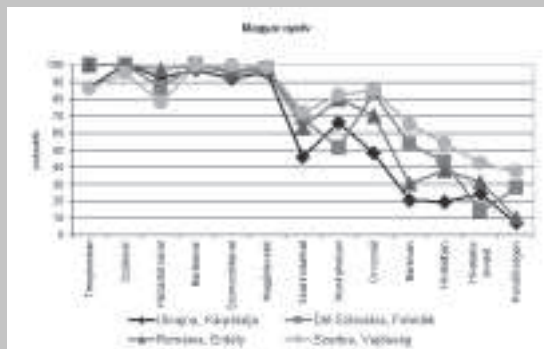

A nyelvek használata közötti ahhoz hasonló elrendeződés, amelyet a fentiekben bemutatunk, természetesen nem kizárólag kárpátaljai magyar sajátosság. A régiókban tapasztalt helyzethez hasonló módon oszlik meg a magyar és a többségi nyelv használata más országok őshonos magyar kisebbségei körében is. Egy 1996-os, azonos szempontok szerint végzett vizsgálat során négy országban (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna) több száz magyar válaszolt arra a kérdésre,

hogy milyen nyelvet vagy nyelveket használ az adott szituációban.

Az alábbi ábrán azt tüntettük fel, hogy a válaszadók hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél mindegyik régióban, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

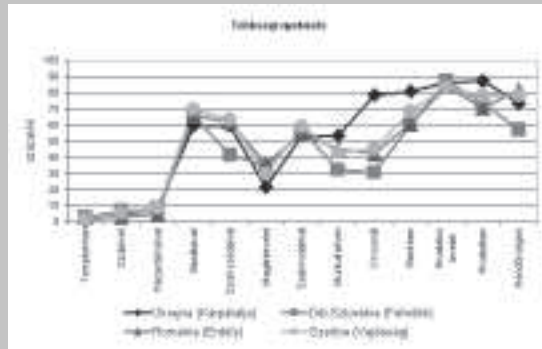
Nézzük meg a következő ábrát is, ahol a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be! A családban alacsony, a nyilvános helyzetek-

A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

ben ellenben mind a négy országban magas az államnyelv használati aránya.

Ha egymás mellett szemléljük az ábrákat, észrevehetjük, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális nyelvhasználati szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő.

A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól

A nemzetiségileg és nyelvileg heterogén környezetben kisebbségként élő közösségek előtt rendszerint három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció.

Integráció: egy adott társadalmi-politikai egységbe (pl. egy államszerkezetbe) való beilleszkedés, a sajátos etnográfiai, kulturális, nyelvi jellemzők megőrzése mellett.

Asszimiláció: a megkülönböztető nyelvi, néprajzi, kulturális jellemzők eltűnése, a hagyományos anyagi és nem anyagi kultúra elemeinek elvesztése, egy meghatározott etnikai csoporthoz való tartozás (kötődés) feladása, ill. ezzel párhuzamosan olyan vonások kiépítése, amelyek egy másik kultúrát jellemeznek. Az új vonások a régiók helyébe lépnek, és egyben jelentkezik a másik (rendszerint többségi) kultúrához való kötődés érzése is. A folyamat tehát leválás és csatlakozás is egy időben.

Szegregáció: egy közösség elszigetelése/elszigetelődése, elzárása/elzáródása az adott társadalom egészében zajló folyamatoktól.

Az integrációnak szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megtartását biztosítja.

Az asszimiláció folyamatában is szükséges a kétnyelvűség, ám itt csak átmeneti jelenséggént. Addig van rá szükség, amíg a kisebbségi közösség fokozatosan átáll az új, többségi egynyelvűsége, általában átvéve az új kultúrát és identitást is (esetleg megtartva korábbi identitásának és kultúrájának néhány marginális elemét). A nyelvi asszimiláció (beolvadás) végállomása a nyelvcsere (vagy a nyelvhalál).

A szegregációhoz nincs szükség kétnyelvűsége. A csak anyanyelvi egynyelvűség azonban nem teszi lehetővé sem a horizontális, sem a vertikális mobilitást, mintegy bezárja az egyént saját kis közösségébe.

A kárpátaljai magyar kisebbségi közösség számára az integráció a járható út, ami azt jelenti, hogy szükségünk van a kétnyelvűsége.

Azonban az olyan integráció, melynek során a kisebbségi csoport megtartja nyelvét és kultúráját, sajnos nem mindegyik kétnyelvűségi típus mellett valószínűsíthető meg. A kétnyelvűségnek ugyanis számos típusa van. Mindegyik típus áttekintésére itt nincs mód, csak a szempontunkból lényegeseket emeljük ki.

A kétnyelvű közösségek nyelveihez fűződő társadalmi viszony alapján meg szokták különböztetni a

Idézet az Európai Együttműködési és Biztonsági Szervezet (EBESZ) A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlások és értelmező megjegyzések című dokumentumából: „a kisebbségeknek nem csak az a joguk, hogy identitásukat az anyanyelv közege révén megőrizték, hanem az is, hogy integrálódjanak és részt vegyenek a szélesebb államközösségi társadalomban azáltal, hogy az állam nyelvét megtanulják. (...) az EBESZ tagállamok nemzeti kisebbségeinek többnyelvűvé válása úgy tekinthető, mint a nemzeti kisebbségek védelméhez és integrációjához kapcsolódó nemzetközi dokumentumok céljainak elérését szolgáló leghatékonyabb eszköz”.

hozzáadó (additív) és a feleszerelő (szubtraktív) kétnyelvűségi típust. A hozzáadó kétnyelvűség esetében a kétnyelvűséget értéként kezelik; ez a típus segít a kisebbségi nyelv megtartásában, hiszen ebben a helyzetben a saját nyelvet is értékesnek és hasznosnak tekintik. A feleszerelő típusnál a kétnyelvűséget a nyelvcserehez vezető út átmeneti fázisaként kezelik, a kisebbségi nyelv presztízse, értéke alacsony. A Kárpát-medence Magyarországgal szomszédos államaiban élő magyar kisebbségei a huszadik században ilyen vagy olyan mértékben, de valamennyien kétnyelvűvé váltak. Sajnos azonban ez a kétnyelvűség jórészt nem a hozzáadó, hanem a feleszerelő típushoz hasonlítható inkább. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy a kisebbségi magyar nemzetrészek általában negatívan

Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája

A hozzáadó (additív) kétnyelvűség egyik példája Finnország (finnül: *Suomi*, svédül: *Finland*), ahol 1919 óta az Alkotmány értelmében a finn és a svéd nyelv egyaránt hivatalos nyelvként szolgálja az ország lakosságának nyelvi igényeit. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy Finnországban ugyanolyan feltételek mellett lehet svéd nyelven hivatalos ügyeket intézni, tanulni, dolgozni, orvoshoz fordulni, svéd nyelvű újságokat és könyveket kiadni, mint ahogyan finn nyelven.

Ez azonban nem attól egyedülálló, mert két nyelvet használnak egyszerre államnyelvként (hiszen ez más többnemzetiségű országban is előfordul, például Svájcban, Belgiumban stb.), hanem azért, mert Finnország lakosságának csak nagyon kis része beszéli a második államnyelvet anyanyelvként. Hivatalos adatok szerint az ország 5,2 millió lakosának mindössze 5,5 százaléka, azaz mintegy 285 ezer finn állampolgár anyanyelve a svéd. Tulajdonképpen tehát egy alig 6%-os kisebbség nyelvét emelték a 92%-nyi többség nyelvével azonos államnyelvi státuszba (a más nyelvűek aránya 2% körüli az országban). Tehát, ha felvetődik a kérdés bennünk, hogy miért is van Finnországnak két hivatalos nyelve, akkor semmiképpen sem a svéd közösség számossága a válasz.

A svéd nyelv finnországi használatának gyökerei a függetlenség előtti történelmi időkre nyúlnak vissza. A svéd anyanyelvűek nem őshonos nép a területen, bevándorlások során kerültek a mai Finnország tengerparti részére az 1100–1200-as évektől kezdődően. Akkoriban a különböző nyelvjárásokat beszélő finn törzsek még nem álltak készen az államalapítás és a feudális árutermeléssel járó életmód feladatainak megvalósítására, ezért a Svédországból betelepülő új népcsoport vállalta magára az államapparátus, az egyházszervezet kiépítését, az ipar és a kereskedelem körülményeinek megteremtését, a városok felépítését és benépesítését, természetesen svédül beszélő emberekkel. Mindeközben a mai Finnország területét „Keleti tartomány” néven a Svéd Birodalomhoz csatolták, s erős svéd hatás érvényesült az élet minden területén. A finn nemzetté válás folyamatában az volt döntő jelentőségű, amikor I. Sándor orosz cárral

1809-ben Svédország egykori Keleti tartományát széleskörű autonómiát élvező finn nagyhercegségként csatolta az Orosz Birodalomhoz. Bár a hivatalos nyelv továbbra is a svéd maradt, az orosz cári politika a nagyhercegség svéd kötődéseinek lazítása érdekében felkarolta a finn nyelv ügyét. Az itt élő svéd nyelvű értelmiség kénytelen volt újragondolni helyzetét ebben az új „Finnországban”. Természetesen a Finnország függetlenné válásáig (1918) vezető úton találkozhatunk heves nemzeti érzésekkel, nacionalizmussal, politikai hangulatkeltéssel s összeesapásokkal is mindkét nép oldaláról, de a függetlenség utáni időktől a két nyelv egyenjogú, államnyelvi státuszba kerülése a kedélyeket is megnyugtatta.

Napjainkban a svédek főleg három régióban élnek: az autonóm Åland szigeteken, a nyugati parton fekvő Osterbotten-ben (székhelye Vaasa/Vasa), és a déli parton, a főváros (Helsinki/Helsingfors) közelében. A finnországi svédek az 1809-es elszakadás óta nem azonosítják magukat az anyaországgal, Svédországgal, csak a svéd nyelvhez ragaszkodnak, annak használata fontos a számukra. A svéd nyelv használatának a nyelvtörvényben megszabott feltétele azonban, hogy az adott településen a svéd anyanyelvűek aránya elérje a 8%-ot vagy a 3000 főt. A svédek által lakott három fő területen a svéd anyanyelvűek szinte minden településen meghaladják a törvényt szabta 8%-os küszöböt, sőt arra is van példa, hogy a finn anyanyelvű lakosság kerül a 8%-os küszöb alá, s mivel a törvény ugyanúgy vonatkozik a finn nyelvre, mint a svédre, Finnország ezen településein kizárólag a svéd nyelv használható hivatalos nyelvként. Így tehát vannak az országnak finn és svéd egy nyelvű vidékei, illetve olyan kétnyelvű régiói is, ahol a finn többség mellett a svédek a kisebbség, valamint ahol a lokálisan többséget alkotó svédek mellett a finnek élnek kisebbségben. Finnország északi része is kétnyelvű, ám itt a lappok (vagy ahogyan magukat nevezik: a számik) aránya éri el a 8%-os küszöböt, így itt finn-lapp (finn-számi) kétnyelvűség van.

Finnország kétnyelvű településein a helységnevek, az utcanevek, a feliratok és reklámok, az éttermek étlapjai, a busz- és vonatjegyek is kétnyelvűek. A főváros, Helsinki (svéd megnevezése Helsingfors) is ilyen terület.

A törvények szerint azon a nyelven szerepel az első helyen a felirat, amely népesség többséget alkot az adott területen.

Az oktatási törvény értelmében Finnország minden finn tannyelvű iskolájában (azokon a területeken is, ahol egyáltalán nem élnek svédek) második nyelvként oktatják a svéd nyelvet, s ugyanúgy a svéd tannyelvű iskolákban

A finn főváros vasúti pályaudvara kétnyelvű felirattal: Helsinki (finnül) és Helsingfors (svédül).

a finnt. Felsőfokú tanulmányok végzésére is van lehetőség mindkét nyelven: Finnország 20 egyeteme közül 3 svéd tannyelvű, 6 finn-svéd kétnyelvű, továbbá bizonyos intézményekben, mint például a Helsinki Egyetem orvostudományi karán és a Színművészeti Egyetemen, rendszeresen indul svéd nyelvű képzés is.

Emellett minden finnországi középiskolában nagy hangsúlyt fektetnek az idegen nyelvek (főleg az angol) oktatására. Az egyetemeken, főiskolákon pedig egyre több angol nyelvű képzést indítanak, nemcsak a külföldről érkező eserediások számára, hanem finn anyanyelvűek részvételével is.

Tehát egy finnországi fiatal, legyen akár svéd, akár finn nyelvű a családi és az iskolai háttére, érettségiző korára az oktatás és a környezet révén három nyelvet sajátíthat el: az anyanyelvét, a második hivatalos nyelvet és az angolt.

Finnországban a nyelvi környezet is egyre inkább a többnyelvűséget tükrözi. Az egy nyelvű finn, illetve svéd területeken is egyre nagyobb tért hódít az angol párú kétnyelvűség; míg ott, ahol már eredetileg is két nyelvet használtak, harmadikként bekerül az angol is a nyelvek sokszínűségébe.

Finnország többnyelvűsége hozzáadó (additív) jellegű, hiszen a nyelvek egymáshoz való viszonya stabil: mindkét (vagy mindhárom) nyelvet értékesnek, hasznosnak tartják a beszélők, a nyelvek egyenrangúak, s nem veszélyeztetik egymást.

Háromnyelvű (finn, svéd és angol) információs tábla Helsinkiben.

Annak ellenére, hogy az egy nyelvű finn területeken az iskolában megszerzett svéd tudást csak igen kevesen hasznosítják a munkájuk, mindennapi életük során, az emberek többsége nem érzi fölöslegesnek a svéd nyelv iskolai tanulását, hiszen az nemcsak a finnországi svéd közösség felé szolgál közvetítő nyelvként, hanem az egész északi régióban is, Finnország és szomszédai között.

A finnországi svédek számára a finn nyelv ismerete, tanulása az integráció útját jelenti, hiszen anyaországuknak immár Finnországot tar-

Tömegközlekedési napjegy a finn fővárosból, három nyelvű (finn, svéd és angol) szöveggel.

ják. Ahhoz, hogy saját kultúrájukat és nyelvüket megtartva tudjanak ebben az országban élni (azaz integrálódhassanak), feltétlenül szükséges számukra a finn nyelv ismerete is. Az angol magas szintű elsajátítása pedig Finnország európai integrációját hivatott segíteni azáltal, hogy a finn állampolgárok nyelvtudásuk révén bekapcsolódhatnak az európai vérkeringésbe, valamint maga Finnország is vonzóvá, megközelíthetővé válik az európai népek számára, hiszen a külföldi turista gyakorlatilag bárkivel szót tud érteni angolul.

viszonyulnak a kétnyelvűséghez, s egyfajta trójai falóként, a megmaradást veszélyeztetőjeként szemlélik. Ám ez nem azt jelenti, hogy Európában sehol sem találkozhatunk hozzáadó kétnyelvűséggel.

A kétnyelvűség, mint említettük, ritkán jár azonos szintű nyelvtudással mindkét nyelvben. Azt a kétnyelvűségi típust, amelynél fennáll a megközelítőleg azonos nyelvtudásszint, balansz (kiegyenlített) kétnyelvűségnek nevezik. A két- vagy többnyelvűek túlnyomó többsége azonban egyik nyelven jobban beszél, mint a másikon. Ezt a fajta kétnyelvűségi típust domináns (egyenlőtlen) kétnyelvűségként említik a szakirodalomban.

A dominancia nem feltétlenül csak azt jelenti, hogy melyik nyelven rendelkezik magasabb szintű nyelvtudással a beszélő, hanem azt is, hogy melyik nyelvet használja gyakrabban, több nyelvhasználati szintén. A kétnyelvű közösségekben használatos nyelvek közötti munkamegosztás következtében ugyanis az sem ritka, hogy bár a beszélő egyértelműen elsőnyelv-domináns (azaz anyanyelvén tud a legjobban), bizonyos témákról könnyebben képes a másodnyelven társalogni, mert erről a témáról anyanyelvén nem szokott beszélgetni. S természetesen fordítva is igaz mindez: vannak olyan témák, melyekről szinte soha nem szoktunk ukránul vagy oroszul szólni.

Két idézet a kétnyelvűek nyelvtudásszintjéről és dominanciáról:

„Nem tudok oroszul. (...) Beszélni tudok, értek is, de nem beszélek helyesen, nem tudok ragozni. (...) A traktoralkatrészek nevét meg magyarul nem tudom.”

Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister Kiadó, 2000. 16–17. old.

TM: – Milyen szinten beszélsz oroszul?

AK: – Elég jól. Magyarul természetesen sokkal jobban. De azért oroszul is elboldogulok, gond nélkül.

TM: – És orvosnál, bár ott sose kelljen, oroszul el tudod mondani, hogy mi a bajod, ez nem okoz nehézséget?

AK: – Hát látod, ha ilyen területekre kerül a társalgás, akkor már nagyon nehéz megfogalmazni, hogy mit akarsz, vagy hogy mi fáj. Elmutogatja az ember, hát azér van a keze. Vagy ha végigtapogat, akkor jajgatsz nagyokat, és akkor úgyis észreveszi.

(20 éves kárpátaljai magyar diáklánnyal készített interjúból.)

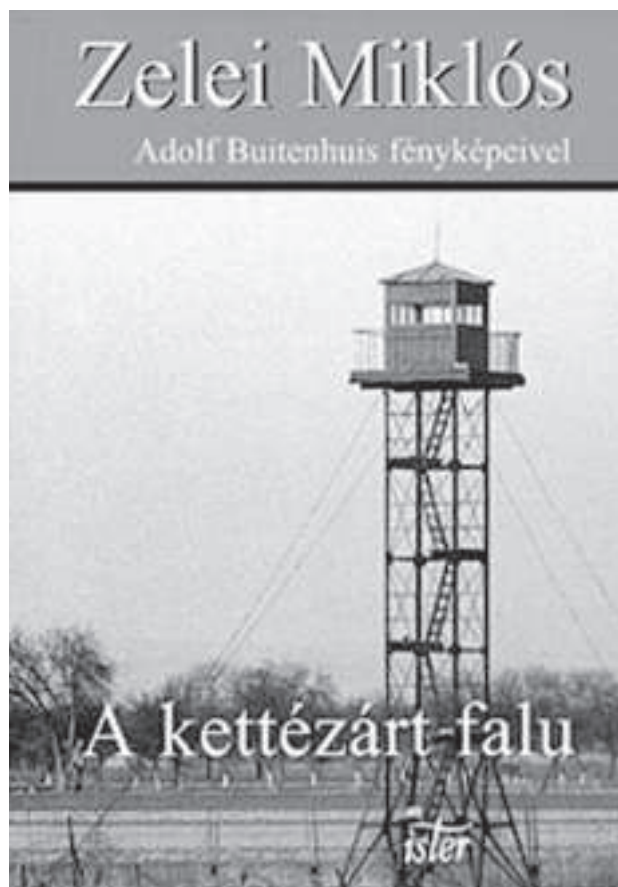
TM = terepmunkás, kutató; AK = adatközlő.

A hozzáadó kétnyelvűség esélye akkor a legnagyobb, amikor a közösség legnagyobb része olyan anyanyelv-domináns kétnyelvű, akik a lehető legtöbb szinten használhatják anyanyelvüket. Ilyen körülmények között van a legnagyobb esélye a nyelvmegtartásnak.

„A döntő az, hogy a szlovákiai magyaroknak milyen lehetőségeik vannak anyanyelvük használatára a magán- és a közelet különböző szinterein. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a beszélők a másik nyelvre, annál inkább anyanyelv-domináns a kétnyelvűségük, s így annál kevésbé jelentkezik anyanyelvükben a másik nyelv hatása.” Lanstyák István: A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 12–18. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2002. 13. old.

MENÜ

1	ЛІВКА (лівець) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	1.00
2	СМОК (smok) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.20
3	СОК (sok) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.00
4	СТРИЖА (strizha) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	1.50
5	СОНКА (sonka) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.10
6	СОМАНИ (somani) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	1.50
7	САЛ (sal) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.80
8	ТАВА (tava) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	3.00
9	ИНФЛАГРАНТ (inflagrانت) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.10
10	СЕМ (sem) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.50
	CSAL (csal) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar) (szlovákiai magyar)	207	2.50

Zelei Miklós: A kettézárt falu c. riportkötete egy kétnyelvű kisközösség sorsába nyújt betekintést.

Melanie cukrászda
— Választéklista —
— Gyümölcskelyhek —

Фруктовый десерт — 10,00	Gyümölcs kelyh — 10,00
Десерт "Шоколад" — 12,00	Somlói galuska — 12,00
Кремный десерт — 12,00	Gesztenye kelyh — 12,00
Ассорти — 8,00	Aszrik — 8,00
Дуруны — 6,00	Kremzli — 6,00
Гот-Дог — 4,00	Hot-Dog — 4,00
Гамбургер — 5,50	Hamburger — 5,50

Pozitív példák: kétnyelvű hirdetőtábla Beregszász központjában, illetve kétnyelvű étlapok.

Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?

A kétnyelvűség típusai a nyelvelsajátítás ideje és indítéka szerint

Kétnyelvűség nagyon sokféle módon jöhet létre. Két nép érintkezése szükségszerűen együtt jár nyelveik valamilyen fokú kontaktusba kerülésével is, s a kapcsolatok gyakran járnak együtt az őket beszélő közösségek vagy egyes csoportjaik kétnyelvűvé válásával. A nyelvi kölcsönzés feltétele is a kétnyelvűség. De hogyan is alakulhat ki ez a jelenség?

Kétnyelvűség leggyakrabban a népmozgások nyomán jön létre. A népmozgásoknak pedig rendkívül változatos okai lehetnek. Ilyen például a jobb szálásterület keresése. Mi, magyarok is így kerültünk a honfoglalás révén a Kárpát-medencébe. A hadjáratok során kialakuló hódítások nyomán is kialakulhatnak etnikailag és nyelvileg vegyes területek. A gyarmatosítás során terjedt el például Afrikában vagy Észak-Amerikában az angol és a francia, Dél-Amerikában a spanyol és a portugál nyelv.

A 20. századból sok példánk akad arra is, hogy a kétnyelvűség szélesebb körben való elterjedése a politikai határok megváltozásával magyarázható. Így kerültek például magyar nemzetiségű és anyanyelvű tömegek a mai Magyarországgal szomszédos államokba az első világháború után, vagy így kényszerültek az orosz elsajátítására Észtország, Lettország és Litvánia polgárai, miután a Szovjetunió kötelékébe kerültek a második világhéget követően. Aztán a szovjet birodalom széthullása után függetlenné vált volt szovjet köztársaságokban maradt oroszok számára így vált szükségessé a helyi nemzeti nyelvek megtanulása.

Kétnyelvűség alakulhat ki migráció következtében is. Az Amerikába kivándorolt magyaroknak meg kellett tanulniuk valamilyen szinten angolul, ha munkába akartak állni; a németországi török vendégmunkások nagy része is elsajátítja bizonyos mértékig a német nyelvet.

Am a kétnyelvűség létrejöttének két leggyakoribb színtere a család és az iskola.

Aszerint, hogy mikor alakul ki a kétnyelvűség (azaz hogy milyen életkorban történik a második nyelv elsajátítása), megkülönböztetik a *gyermekkori*, a *fiatalkori* és a *felnőttkori* kétnyelvűséget. A gyermekkori kétnyelvűség esetében a két nyelv elsajátítása megközelítőleg a 10–11. életév körül befejeződik. Fiatal-

kori kétnyelvűséget akkor emlegetnek, amikor a második nyelvet 11 és 17 éves kor között tanulja meg a beszélő. Felnőttkori a kétnyelvűség akkor, ha a másik nyelvet a 17. életév után sajátítja el valaki.

Ukrán nyelvoktató mesekönyv és CD óvodások és kisiskolások részére

A gyermekkori kétnyelvűség esetén a két nyelv elsajátítása folyhat *egyidejűleg* (ezt nevezik szimultán kétnyelvűségnek is, az eredményét pedig lingvizmusnak), illetve történhet egymás után is (ezt szukcesszív kétnyelvűségnek hívják, az eredményeként létrejött kétnyelvűséget pedig glottizmusnak). Egyidejűleg történhet a nyelvek elsajátítása akkor, ha a gyermek olyan családban nő fel, ahol nem egy, hanem két nyelvet használnak a környezetében. Ilyenkor a gyereknek gyakorlatilag akár két „anyanyelve” is kialakulhat. Egymást követően akkor folyik a nyelvelsajátítás, ha a gyerek előbb egynyelvű környezetben tanul meg beszélni, majd (például az óvodában, esetleg lakóhelyváltás következtében) kétnyelvű környezetbe kerül.

Születéskor az egészséges gyermek hangképző szervei elvileg a világ minden nyelvének valamennyi hangját képesek létrehozni. Am mi, emberek, ere-

dendően lusták vagyunk, s ahol lehet, megpróbálunk energiát megtakarítani. Még a hangképzésben is. Többek között ebből fakad, hogy a beszélni tanuló gyermek beszédszervei csak azoknak a hangoknak a képzését tanulják meg, amelyeket a környezetében hall a nyelvvel ismerkedő kisbaba. Ezeknek a hangoknak a kiejtését a hangképző szervek sorra elsajátítják, majd begyakorolják, és ráhangolódnak arra, hogy ezeket (és csak ezeket) a beszédhangokat kell kiejteniük, ha olyan nyelven akarnak beszélni, mint a környezetük. Ehhez hasonlóképpen a gyerek füle is csak azoknak a beszédhangoknak a megkülönböztetésére lesz érzékeny, melyeket az anyanyelvvel elsajátítása során maga körül hall.

Körülbelül a serdülőkor vége felé (úgy 14–15 éves korban) az embernek a beszédszervei úgy hozzászoknak ahhoz, hogy csak azokat a hangokat kell létrehozniuk, amelyeket abban a nyelvben használnak, melyet ő is megtanult, illetve a füle is rááll arra, hogy csak ezeket kell hallás útján megkülönböztetnie, hogy gyakorlatilag már képtelenek változtatni a beidegződéseiken. Ezért van az, hogy kisgyermekkorban, mielőtt még ez a fajta rögzülés lezárult volna, az ember képes akár a más számára legbonyolultabbnak tűnő hangok képzését is észrevétlenül, gond nélkül elsajátítani. Illetve ezzel magyarázható az is, hogy felnőtt korban, miután a hangképző szerveink már beálltak egy nyelv hangjainak képzésére, hiába kezdünk új nyelv tanulásába. Ennek a nyelvnek a nyelvtanát akár nagyon is jól elsajátíthatjuk, nagy szókincsre is szert tehetünk, de az idegenes kiejtésünk (akcentusunk) elárulja, hogy ezt a bizonyos nyelvet nem anyanyelvként tanultuk meg.

Vagyis ha gyermekkorban tanuljuk meg ukrán anyanyelvűektől például a *nucamu*, *čumamu* (írni, olvasni) szavakat, akkor szinte bizonyos, hogy a magyar nyelvből hiányzó ukrán *u* és *a* hangot is éppúgy fogjuk kiej-

„Gyermekkorban még éppen csak megtanultuk, hová tegyük a nyelvünk hegyét, ha *t-t*, *d-t*, *n-t* akarunk ejteni, később aztán e képzőmozsganat már teljesen belénk rögzül, anyanyelvünk – otthonunk – hangjaira egészen könnyen rájár a nyelvünk, az idegen hangokra pedig annál nehezebben. (Ezt a beidegződött hangképzőkészség-rendszert hívják a nyelvészek artikulációs bázisnak.) A szóban forgó körülmény az oka annak, hogy a gyermek sokkal fogékonyabb az anyanyelvéből hiányzó hangok képzésére, mint a felnőtt: beidegzései a kevesebb gyakorlat folytán még gyengébbek, és nem gátolják annyira, mint a ’megcsontosodott’ felnőttet.” Szilágyi N. Sándor: *Világunk, a nyelv*. Budapest: Osiris, 2000. 65. old.

teni, mintha nekünk is anyanyelvünk volna az ukrán. Ha viszont a serdülőkor után (az artikulációs bázis rögzülését követően), vagy pedig olyanoktól tanulunk ukránul, akik nem képesek oly módon képezni ezeket a hangokat, mint az anyanyelvi beszélők, akkor bizony megmarad az idegenes kiejtésünk, és akcentussal fogjuk beszélni ezt a nyelvet; s még az is nehezünkre fog esni, hogy hallás útján meg tudjuk különböztetni (például egy iskolai tollbamondás során) egymástól az ukrán *u* és *i* magánhangzót. Vigasztaljon viszont bennünket, hogy így vannak ezzel mások is: az ukránok is csak akkor tudják megtanulni kiejteni a számukra egzotikusnak tűnő (az ő nyelvükből hiányzó) *ü, ű, ö, ő* hangjainkat, ha gyermekkorukban kezdenek el magyarul tanulni, mégpedig olyanoktól, akik úgy ejtik ezeket a hangokat, mint ahogyan a magyar anyanyelvűek.

A magyarul akcentussal beszélő ukrán anyanyelvűek számára az ukrán nyelv hangrendszeréből hiányzó magyar „a” magánhangzó kiejtése is gondot okoz. Ilyenkor a beszélő az adott hanghoz szerinte legközelebb álló hangzóval helyettesíti azt, amelyiket nem tudja kiejteni. A fénykép tanúsága szerint nemcsak a hangzó nyelvben, hanem írásban is.

A nyelvelsajátítás oka vagy indítéka szerint el szokás különíteni a *természetes*, az *önkéntes* és az *elrendelt* kétnyelvűséget. Természetesnek tekintik a kétnyelvűséget, ha az spontán módon jön létre, például kétnyelvű családban, nyelvileg vegyes lakosságú településen. Önkéntesnek nevezik azt a kétnyelvűségi típust, amikor az egyén saját (esetleg szülei) elhatározásából, önként dönt úgy, hogy beiratkozik egy nyelvtanfolyamra, és megtanul még egy nyelvet. Elrendelt a kétnyelvűség akkor, ha a nyelvtanulás kötelező, például erre vonatkozó törvények, rendeletek írják elő az államnyelv elsajátításának szükségességét a kisebbségek számára.

A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását?

A nemzetiségileg és nyelvileg vegyes lakosságú vidékeken nem ritka a vegyes házasság, ahol az anya az egyik, az apa a másik nyelvet beszéli anyanyelvként. Az ilyen családok jelentős részében a szülők azt szeretnék, hogy gyermekük mindkét ági nagyszüleivel tudjon beszélni, vagyis azt, hogy mindkét szülő anyanyelvét elsajátítsa. Ugyanakkor a szülők egy részében az aggodalom is megfogalmazódik: vajon nem hat-e károsan a gyermek nyelvi és személyiségfejlődésére, ha kezdettől fogva két nyelvet tanul?

Az anyanyelvét (első nyelvet) – függetlenül attól, hogy ez a magyar, az ukrán, az angol, esetleg az arab vagy valamelyik afrikai, esetleg dél-amerikai bennszülött törzsi nyelv – minden gyermek azonos módon, egyforma fejlődési fázisokon keresztül sajátítja el. Amennyiben a gyermek egyidejűleg két nyelvet hall a családban, és egyszerre két nyelvet sajátít el, gyakorlatilag két első nyelve (vagy úgy is fogalmazhatnánk: két anyanyelve) lesz.

Az egynyelvű és kétnyelvű (vagyis két nyelvet a kezdetektől párhuzamosan tanuló) gyerekek beszédfejlődésében ugyanis lényegében azonos szakaszok vannak. Meghatározó különbségek tehát nincsenek egyetlen vagy több nyelv családban történő elsajátítása során. Azok az eltérések azonban, melyek mégis jelentkeznek az egy- és kétnyelvű gyerekek nyelvi fejlődésében, éppen abból fakadnak, hogy az egyik csak egy, a másik viszont két nyelvet tanul egyszerre.

Mind az egy-, mind pedig a két nyelvvel ismerkedő gyermekek a beszédelsajátítás során annak a nyelvnek (vagy azoknak a nyelveknek) a szabályrendszerét sajátítják el, amelynek (vagy amelyeknek) a hatásai érik. Minden beszélni tanuló gyereknek ugyanolyan sorrendben ugyanazok a fejlődési szakaszok követik egymást. A szűkebb és tágabb környezet azonban gyorsíthatja vagy lassíthatja ezeket a szakaszoknak a lefolyását.

A nyelvelsajátítás legelső szakasza minden egészséges gyermeknél az elsődleges biológiai hangok korszaka, mely a születéstől körülbelül a 8. hétig tart. Ekkor a gyermek még csak reflexszerű hangadásra képes: sír, ha éhes, ha fáj valamije, illetve hangokat hallat akkor is, amikor szopik, nyel, esetleg büfög, köhög. A következő periódus a 8. és 20. hét közé tehető. Ekkor megjelenik a gógicselés és a nevetés. A

A mi szavunk járása

Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba

Szerkesztette: Csernicskó István

Könyv a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségéről

harmadik fejlődési fázisban (mely a 20–30. hét között jelentkezik) a gyermek ráébred arra, hogy elszórazható saját magát azzal, hogy hangokat ad ki. Ez a játékos hangadás időszaka. Ekkor már hosszabb hangsorozatokot hallat a gyermek. A 25. és 50. hetes kicsiknél megjelenik az úgynevezett gagyogás, ami akár 18 hónapos korig is elhúzódhat. Ebben a fejlődési szakaszban a gyermek már olyan hangsorokat is képes létrehozni, mint például *adu, bababa* stb. Körülbelül 9 és 18 hónapos kor között jelenik meg a következő fázis, melynek során a gyermek már úgy ejt ki bizonyos hangkapcsolatokat, hogy látszólag azok jelentéssel bíró szavaknak tűnnek. Az ebben a korban létrehozott hangsorok már egyre gyakrabban ismétlődnek. Ez az a korszak, amikor a gyerek által létrehozott hangok egyre inkább kezdenek igazodni a környezetében hallott nyelv (vagy nyelvek) hangjaihoz, s fokozatosan eltűnnek azok a hangok, melyeket nem hall maga körül. Míg a kezdeti fázisokban a csecsemők által képzett hangok száma akár a 200-at is elérheti, ebben a fejlődési periódusban a beszédszervek által kiejtett hangok száma drasztikusan lecsökken arra a néhány (általában 25–50) hangra és azok változataira, melyeket a nyelvvel ismerkedő gyermek a szüleitől hall.

Körülbelül a 12. és 18. hónap körül már megjelenhetnek az úgynevezett egyszavas mondatok. Ezek olyan szavak, melyek egész mondatot fejezhetnek ki. Az *Apa!* például jelentheti azt is, hogy a gyermek megnevezi a számára épp láthatóvá vált apját, de akár azt is, hogy 'apa, add ide a játékomat'. A több szavas mondatok általában másfél éves korban jelennek meg, és két éves korra a gyermek által használt mondatok akár három vagy négy szóból is állhatnak már. Három éves gyerektől pedig akár összetett mondatokat is hallhatunk.

A szókincs fejlődése hihetetlenül gyorsan folyik. Az első szavak megjelenésétől számítva évente akár 700 új szót is elsajátíthat a gyermek, és az iskoláskor kezdetére a gyerek aktív szókincs (az általa használt szavak összessége) 4–5 ezer is lehet (a passzív szókincs, azaz a nem használt, ám megértett szavak száma ennél sokkal nagyobb).

A fenti fokozatok – mint említettük – minden gyereknél megfigyelhetők (az egyes korszakok kezdete és vége azonban a környezet hatásaitól és a gyermek egyéniségétől is függ), attól függetlenül, hogy egy vagy két nyelv elsajátítása van folyamatban. Azonban két nyelv elsajátításának párhuzamos folyamata némileg más fokozatokban zajlik, mint az egy nyelvű gyermekek nyelvsajátítása. Ez esetben három nagyobb fejlődési szakaszt különböztethetünk meg.

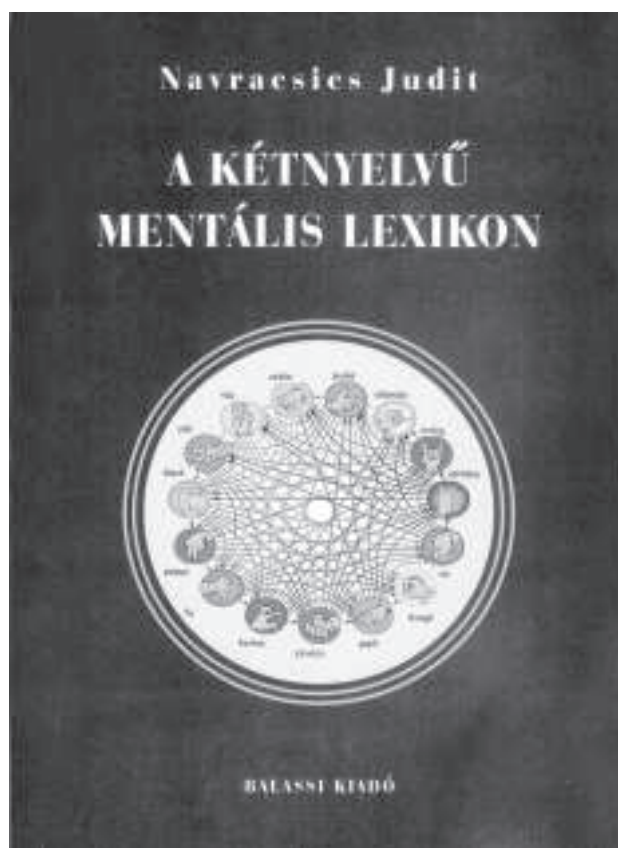
Az elsőben az egy nyelvűekhez hasonlóan a két nyelvű gyermek is kialakít egy szókincsset, amely azonban mindkét nyelv szavait tartalmazza vegyesen. Ezek között nem nagyon fordulnak elő a két nyelvből származó egymásnak megfelelő szavak: ekkor még általában bizonyos szavakat csak az egyik, másokat csak a másik nyelven használ.

A második szakaszt attól számítják, amikor megjelennek az első két- vagy többszavas mondatok. Ilyenkor a két nyelv szavai keveredhetnek egyetlen mondaton belül. Ez a keveredés azonban gyorsan csökken, a harmadik életév végére a kevert mondatok aránya csupán öt százalék körüli.

Végül a harmadik fázisban a gyermek szókincsének ugrásszerű bővülésével mindkét nyelven megjelennek az egymásnak megfelelő szavak: a legtöbb szót mindkét nyelven ismeri már a gyermek. Az eltérő nyelvtani szerkezetek elsajátítása azonban ennél tovább tart. Egy ideig a gyermek egyetlen szabályrendszerrel használ mindkét nyelvben, majd végül kialakul a két külön nyelvtan. Amikor a gyermek (általában a negyedik életév körül) eljut erre a szintre, már képes megkülönböztetni a két nyelvet egymástól, és azt is tudja, milyen nyelven szóljon az egyes családtagokhoz, illetve azoktól milyen nyelven várhat választ.

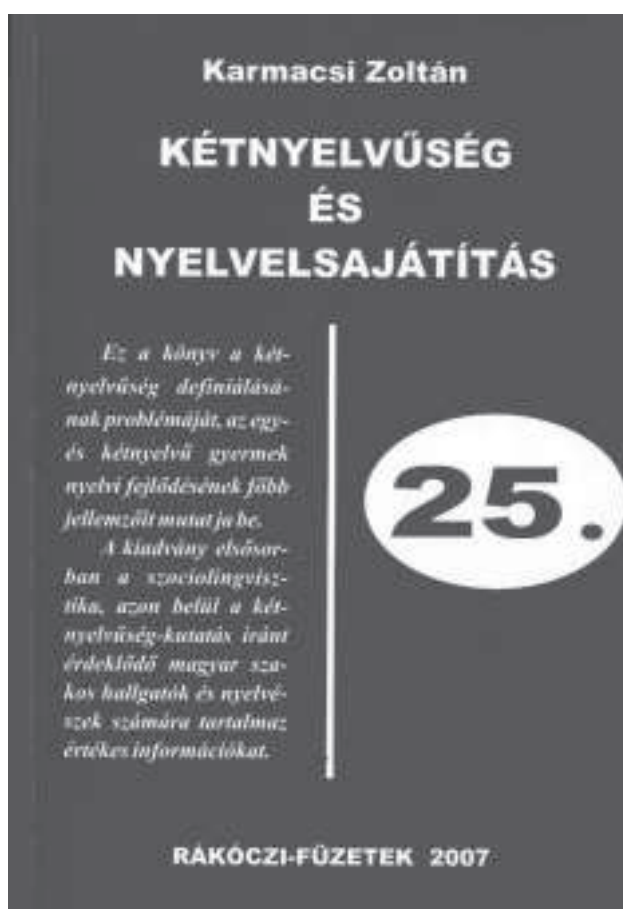

Navracsecs Judit: A két nyelvű gyermek című könyvének borítója

Navracsecs Judit: A két nyelvű mentális lexikon című könyve a két nyelvűek szókincsének szerveződését tárgyalja

„A gyermekek már négyéves korukra képesek különbséget tenni a két nyelv között, s rendszerint a szüleikhez is a szülők anyanyelvén szólnak. Sőt, olyannyira tudatában vannak a két nyelvnek, hogyha az adott szülő a másik nyelven szól a gyermekhez, akkor a gyermekben meglepettség, zavartság jön létre, viccesnek tartja vagy egészen felháborodik a jelenségen. Az érthetlenség akkor is kiül a gyermek arcára, ha valaki hosszabb ideig egy nyelven kommunikál vele, s a következő megnyilatkozást viszont már egy másik nyelven teszi.” Karmacsi Zoltán: *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Ungvár: PoliPrint, 2007. 21. old.

Karmacsi Zoltán: Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás című könyvének borítója

Tudnunk kell azonban, hogy a gyermek a hangzó nyelvet csak akkor tudja elsajátítani, ha beszélnek hozzá, pontosabban: ha hozzá beszélnek. Az elejtett szavakból, véletlenszerűen hallott mondatokból nem tud megtanulni beszélni. (A siketnémák egészséges gyermeke például, ha nincs a környezetében hangzó nyelven beszélő felnőtt, a rádió vagy televízió alapján nem tanul meg beszélni.) Ha mindent a kétnyelvűekre vonatkoztatjuk, akkor ez azt jelenti, hogy a kétnyelvű családban felcseperedő gyer-

mek is csak akkor sajátít el két nyelvet otthon, ha mindkét nyelven beszélnek hozzá, s mindkét nyelvet rendszeresen hallja maga körül. Ha csak az egyik szülő nyelven szólnak a gyerekhez, s a másik nyelvet csak időnként, véletlenszerűen hallja, akkor ennek a nyelvnek az elsajátítása nem folyik párhuzamosan az első nyelvvel.

Ha tehát a nyelvileg vegyes házasságban élő szülők azt szeretnék, hogy gyermekük mindkettőjük nyelvét sajátítsa el, akkor mindkét nyelven beszélniük kell a gyerekhez. Ilyen esetekben az *egy személy – egy nyelv* gyakorlatának következetes alkalmazása ajánlható. Vagyis az, hogy egy személy lehetőleg mindig azonos nyelven beszéljen a gyermekhez. Így a gyerek sokkal könnyebben és korábban tudja azonosítani, hogy két különböző nyelvet hall maga körül, és a fent ismertetett nyelvelsajátítási fázisokon át fokozatosan haladva körülbelül négyéves korára kommunikatív kompetenciájának már szerves részét fogja képezni a nyelvválasztás képessége: tudni fogja, hogy a környezetében előforduló emberekhez melyik nyelv köthető, s ha hozzájuk fordul, ezt a nyelvet fogja választani.

Fontos azonban azt is megjegyeznünk, hogy a szülőknek türelemmel kell lenniük, amíg a nyelvek elkülönítése nem történik meg. Addig ugyanis – amint azt említettük – a gyerek gyakorlatilag egyetlen nyelvtani rendszert használ, amelyben természetesen előfordulnak mindkét nyelvből származó szavak, nyelvtani elemek. Ez azonban nem a beszédbeli zavar, nem a fejlődési rendellenesség jele, hanem arra utal, hogy a gyerek egyszerre több nyelvvel ismerkedik párhuzamosan. Ilyenkor gondoljunk arra, hogy az egynyelvű gyerek is számos olyan szót, nyelvtani szerkezetet használ a nyelvelsajátítás során, ami a felnőttek nyelvhasználatához viszonyítva érthetetlennek, hibásnak tűnhet.

Azt is tudnunk kell azonban, hogy a kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődését nem csak az befolyásolja, hogy milyen nyelven beszélnek hozzá a szülők. Lényeges hatással van a nyelvi fejlődésre, a nyelvelsajátítás üte-

Jó, ha megjegyezzük: „A gyermeknyelv nem a felnőttek nyelvének egy kevésbé tökéletes formája, hanem egy olyan rendszer, amely előre meghatározható stádiumokon keresztül fejlődve mindinkább megközelíti a felnőttek beszédét.” Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István és Vanèoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvésztől változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 33–76. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 2005. 40. old.

mére, a kialakuló szókinés nagyságára és összetételére a környezet nyelve is. Nem mindegy például, hogy a családdal együtt élnek-e a nagyszülők, és ők milyen nyelven beszélnek a gyerekhez; vannak-e idősebb testvérei, s ők milyen nyelven érintkeznek a gyerekkel; milyen nyelvű a tágabb környezet (a szomszédok, a település). Ezek a tényezők együttesen, természetesen a családban használt nyelvek mellett, meghatározó szereppel bírnak abban, hogy a felnövekvő gyermek egy- vagy kétnyelvűvé válik.

Előfordulhat ugyanis, hogy bár a szülők egyetlen nyelven beszélnek gyermekükkel, a velük együtt élő nagyszülők (az anya vagy az apa szülei) következetesen egy másik nyelven beszélnek unokájukhoz, aki ezáltal ugyanúgy kétnyelvűvé fejlődhet, mintha a szülei beszéltek volna vele két nyelven. Ám az is megtörténhet, hogy bár a szülők és a család egyetlen nyelvet használ a kicsivel való érintkezésben, amikor a gyermek érintkezésbe kerül a szomszédokkal, játszópajtásokkal, és azok nem azt a nyelvet használják, amit a családban hallott, gyorsan elsajátítja ezt a nyelvet is. Ilyenkor azonban már nem egyidejűleg zajlik a nyelvek elsajátítása, és így nem lingvizmus alakul ki, hanem glottizmus.

Amint utaltunk rá, a gyermek azt a nyelvet sajátítja el úgynevezett anyanyelvként, amelyet maga körül hall. A fentiekben láthattuk, hogy a nyelvileg vegyes házasságokban a szülők könnyen elérhetik, hogy gyermekük két anyanyelvűvé váljék; ehhez csak az kell, hogy csemetéjük mindkét nyelvvel rendszeresen találkozzon a családban. Ám a nyelvelsajátításnak éppen ez a sajátossága (tudniillik az, hogy a gyermek játszva elsajátítja azt a nyelvet vagy azokat a nyelveket, amelyen vagy amelyeken hozzá beszélnek) azt is lehetővé teszi, hogy az egyébként azonos nyelvet anyanyelvként beszélő szülők is kétnyelvűvé szocializálják gyermeküket. Ehhez azonban a szülők tudatosan vállalt döntése és ennek az elhatározásnak a következetes betartása szükséges. Egészen pontosan az, hogy – annak ellenére, hogy az egyik szülőnek ez nem az anyanyelve – vagy az anya, vagy az apa vállalja, hogy nem a saját anyanyelvén, hanem egy másik nyelven fog beszélni gyermekével, aki így már születésétől fogva egyidejűleg több nyelvet hall maga körül, s egyidejűleg két nyelvet elsajátításába kezd. (Azt azonban nem árt felidézni, hogy ha az így határozó szülő nem anyanyelvi kiejtéssel beszéli ezt a nyelvet, akkor a gyermek is így, akcentussal fogja elsajátítani ezt a bizonyos másik nyelvet.)

A kétnyelvű családban kétnyelvűként felnövő gyermekek nyelvhasználatuk kapcsán mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy – bár anyanyelvként sajátítanak el párhuzamosan két nyelvet – felnőttként az ő nyelvhasználatuknak is a jellemzői közé fog tartozni mindaz, ami valamennyi kétnyelvű beszélő sa-

játossága. Nyelvhasználatukban találkozhatunk majd például köleszövegekkel és kódváltásokkal (a kétnyelvűségnek a nyelvhasználatra gyakorolt hatásairól a következő fejezetben olvashatnak). Ám ez nem a „hiányos” nyelvtudás vagy a „nyelvkeveredés” következménye, hanem a kétnyelvűség szükségzerű hatása. Gondoljunk arra, hogy azok a kárpátjai magyarok is használnak időnként magyar beszédükben ukrán vagy orosz szavakat, akik szinte egyáltalán nem beszélnek egyik szláv nyelvet sem.

Az alábbi idézet jól példázza a kétnyelvű családban felnövő gyermek nyelvhasználatát. Zolika öt éves a felvétel készítése idején. Beregszászban él. Különböző anyanyelvű szülei általában a saját nyelvüket használják a gyermekhez szólva. Édesanyja rendszerint magyar, édesapja leggyakrabban ukrán nyelven beszél vele. Közvetlen szomszédságukban mind magyarok, mind ukránok laknak.

Apa (a szétszórt játékokra mutatva): Ти будеш збирати? [Te össze fogod szedni?]

Zolika: Зберу. [Összeszedem.]

Anya: Na, gyere játszani. Nem jössz?

Zolika: Régen, régen *Tamy* [Apu] így csinált. [Malacokat utánzó hangot ad ki.]

Apa: Ти свиньки так роблять. [Azok a malacok csinálnak így.]

Zolika: I ти робив *régen*. [Te is csináltál régen.]

A gyermek jól láthatóan elkülöníti a két nyelvet: anyjával magyarul, apjával ukránul beszél. Megfigyelhető a kétnyelvűek nyelvhasználatát jellemző köleszöveg (a *Tamy* szó használata magyar, a *régen* előfordulása ukrán mondatba ágyazva) és a kódváltás is: a gyermek a beszédpartneréhez igazodva egyetlen társalgáson belül vált oda és vissza a magyar és az ukrán nyelv között.

Forrás: Karmaesi Zoltán: *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás* c. kötete.

A legtöbb családban viszont nem két, hanem egy nyelvvel találkozik a gyermek, s így nem két, hanem egy nyelvet sajátít el anyanyelvként. Ám ez nem jelenti azt, hogy később esélye sincs arra, hogy akár magas szinten elsajátítson további nyelveket, s ezáltal két- vagy többnyelvűvé váljék.

De vajon mikor lehet vagy mikor kell elkezdenni a második nyelv tanulását akkor, ha nem kétnyelvű családban nő fel a gyermek? Sokáig úgy vélték, hogy a második nyelv tanulását/tanítását csak akkor célszerű elkezdni, amikor már lezárult az anyanyelv (első nyelv) elsajátítása. Ez az elgondolás azonban

téves. Egyrészt: lehetetlen meghatározni, mikor tekinthető úgy, hogy az anyanyelv fejlődése már lezárult. Másodszor: ha nem egyszerre kezdődik a két nyelv elsajátítása, akkor a második nyelv tanulása már nem olyan fejlődési fázisokon keresztül folyik, mint az első nyelv (anyanyelv). Ezt könnyű belátni: ha valaki három, tíz, húsz vagy ötven évesen kezd el idegen nyelvet tanulni, akkor kevés az esély arra, hogy az elsődleges biológiai hangok képzésével kezdje, a gügyögéssel folytatja, majd következnek az egyszerű mondatok stb. Ha tehát egy másik nyelvet nem az első nyelvvel egyszerre kezd el tanulni valaki, akkor ennek a nyelvnek a tanulási szakaszai nem azonosak az első nyelv tanulása során átélt szakaszokkal. A következő nyelv, sőt: bármely soron következő nyelv (akár a második, akár a harmadik, de akár a hatodik nyelvet tanulja is az ember) elsajátítása során már alkalmazzuk azt a tudást, amit az első nyelv (anyanyelvünk) elsajátítása során megszereztünk. Vagyis: építünk arra, amit már tudunk. Tudjuk, hogyan kell hangokat képezni, s azt is, miként kell ezekből szavakat összeállítani, a szavakból pedig képesek vagyunk mondatokat formálni az adott nyelv nyelvtanának megfelelően.

Főként a 19. században a nyelvtanulásnak bevett módja volt a cseregyerek-rendszer is: magyar szülők gyakran küldték „német szóra”, németek pedig „magyar szóra” gyermekeiket egymáshoz, hiszen az élenkülő gazdasági kapcsolatok miatt, elsősorban a kézműves mesterek, kereskedők körében, szükség volt több nyelven beszélő emberekre. A módszer úgy működött, hogy a magyar szülők az ország valamely német nyelvű városába küldték gyermeküket néhány hónapra (ritkábban akár több évre is), s onnan általában azonos nemű és korú német ajkú gyermek érkezett. Ez idő alatt mindkét gyermek elsajátította a környezet nyelvét, s közben a kultúrát, a szokásokat is megismerte. Jókai Mórról is tudjuk, hogy komáromi szülei az akkor még jelentős részben németek által lakott, viszonylag közeli Pozsonyba küldték németül tanulni, s onnan egy német kisfiú érkezett Komáromba, hogy megtanuljon magyarul.

Nem kaptunk azonban választ arra a kérdésre, hogy ha nem igaz az az állítás, mely szerint a második nyelv elsajátítását csak az anyanyelv megtanulása után szabad elkezdni, akkor mégis: mikor kezdetünk bele egy újabb nyelv tanulásába. Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ kaphassunk, meg kell ismerkednünk a kritikus periódus elméletével.

A kutatások és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelv elsajátításának képessége az ember veleszületett (genetikusan kódolt) tulajdonsága. Ez azt jelenti, hogy minden egészségesen született gyermekben ott lapul a képesség arra, hogy megtanuljon beszélni. Ám az kiderült, hogy ha bizonyos korig nem találkozik emberi nyelvvel a gyermek, azaz ha nem beszélnek hozzá, ez a képessége elvész. Azt a periódust, melynek során mindenképpen nyelvi ingereknek kell érniük a gyermeket ahhoz, hogy megtanuljon beszélni, általában másfél és nyolc éves kor közé teszik. Vagyis ha egy gyermek nyolc éves koráig úgy fejlődik, hogy nem beszélnek hozzá, szinte bizonyos, hogy soha nem tanul meg úgy beszélni, ahogyan a kortársai; ha megtanul egyáltalán beszélni.

Sokan úgy vélik, hogy ehhez hasonló kritikus periódus meghatározható az idegen nyelv vagy másodnyelv tanulásában is. A pszichológusok és nyelvészek többsége egyetért abban, hogy azoknál a gyermekeknél, akik nem kétnyelvű családban szocializálódnak (vagyis akik csak egyetlen nyelvet tanulnak meg a szüleiktől, szűkebb környezetüktől), a négy és nyolc/kilenc éves kor közötti időszakban célszerű intézményesen, az oktatási rendszerben (óvodában, iskolában) elkezdni egy másik nyelv szervezett oktatását. Nem véletlen, hogy Ukrajnában a kisebbségek nyelvén (így például a magyar nyelven) oktató iskolákban első osztálytól (tehát hat éves kortól) kötelező az államnyelv (vagyis az ukrán) oktatása, az idegen nyelv (például az angol, a német vagy a francia) tanulását pedig a második osztályban (hét éves kortól) kezdik a gyerekek.

Mivel az anyanyelv(ek) és az idegen nyelvek/második nyelvek elsajátítása nem azonos módon folyik, lényeges megjegyeznünk, hogy ez a kritikus periódus csak az anyanyelven kívüli első idegen nyelv elsajátítására vonatkozik. A kutatók nagyrészt egyetértenek abban, hogy ha valaki az anyanyelve (vagy ha két anyanyelve van, akkor az anyanyelvei) mellé később elsa-

„A 9. életévet az idegen nyelv tanulása szempontjából szokás kritikus határként kezelni: ha az idegen nyelv tanulása az ezt követő életévekben kezdődik, az egyik nyelvi szint – a fonetikai, fonológiai – elsajátítása már csak komoly kompromisszumok árán lehetséges.” Lengyel Zsolt: *Nyelvelsajátítás, nyelvi fejlődés és a nyelvi környezet*. In: Lanstyák István és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetéről változtatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 121–152. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 2005. 121. old.

„A kétnyelvűség pedagógiai vonatkozásai kapesán gyakran merül fel a másodnyelv intézményes oktatásának optimális kezdési idejének kérdése is. A neurofiziológiai hipotézis szerint a másodnyelv tanulását a negyedik és a nyolcadik életév között ajánlatos elkezdni (...). A kezdés idejének pontosításakor számos olyan tényező hatását kell mérlegelni, amelyek mindkét nyelv későbbi fejlődését befolyásolják. A tanuló szempontjából figyelembe kell venni, hogy számára felcserélő-e vagy hozzáadó a kétnyelvűségi helyzet, fennáll-e a nyelvcsere lehetősége, melyik a környezet domináns nyelve, amely intézményes segítség nélkül is nagymértékben kifejlődne, milyen intenzitással folyik a tanulás, mennyi a rendelkezésre álló idő, milyen céllal tanulja a nyelvet.” Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István és Vančone Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 33–76. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 2005. 51. old.

játít még egy nyelvet, akkor egyben azt a mechanizmust is elsajátítja, hogyan kell nyelvet tanulni. Ennek a tudat alatti, ösztönös képességének a birtokában pedig a későbbiekben további nyelvek tanulásában is sikeres lehet. Ezért van az, hogy sok iskolában nem egy, hanem két idegen nyelvet is oktatnak, mégpedig úgy, hogy az egyik oktatását jóval később (magasabb osztályban) kezdik, mint az első tanulását.

„Hagyományosan az idegennyelv-oktatást a gyermekek viszonylag érettebb korában kezdték meg, 10–11 éves koruk körül. Manapság a korán kezdődő tanulás előnyeit hangsúlyozzák, amit a kisgyermekek nyelvelsajátításának természetessége (...), valamint az indokol, hogy a kisgyermekek még valószínűleg több időt tudnak e célnak szentelni. (...) A kisgyermekek idegennyelv-oktatása igen eredményes lehet, de csak ideális körülmények között. Az oktatási célokat korlátozni kell, évfolyamokra felbontani és egyértelműen meghatározni. Speciális programokra van szükség. Olyan módszereket kell kidolgozni, amelyek megfelelnek a gyermekek érdeklődési körének és szellemi szintjének. (...)

Formális idegen nyelvi programok bevezetése nélkül is fejleszteni lehet azonban a kisgyermekek általános nyelvi tudatosságát, vagyis kialakítani a saját és mások nyelvének létezése és változatossága iránti érzékenységet, és a gyermekek ráébreszthetők arra az öröme, amelyet az idegen nyelvekkel való érintkezés nyújthat. A gyermekek képesek idegen nyelvű játékok, dalok, mondókák, szólások, mindennapi köszönések és egyszerű fogalmak (például számolás, testrészek, az óra beosztása) megtanulására. Más nyelvi háttérből jövő tanulók jelenlétekor például a soknyelvű helyzet felhasználható a kölcsönös érdeklődés kialakítására egymás nyelvi és kulturái iránt. Ez az élmény jó alapul szolgálhat a későbbi szisztematikus nyelvtanuláshoz.” David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998. 462. old.

A kétnyelvűség kialakulása az oktatás révén: tananyelv választási útmutató szülőknek és pedagógusoknak

A kisebbségben élők számára fontos, hogy megtarthassák saját anyanyelvüket és nemzetiségüket, azonoságtudatukat (identitásukat). Ugyanakkor az is lényeges, hogy elsajátítsák annak az államnak a hivatalos nyelvét, amelyben élnek. Erre a leggyakrabban az iskolában kerül sor.

A Kárpát-medencei kisebbségi magyar iskolák feladatairól Lanstyák István a következőket írja: „A Kárpát-medence peremországaiban működő kisebbségi magyar iskolák mindenekelőtt abban különböznek az illető országok többségi iskoláitól, hogy bennük az oktatás céljai közt jóval hangsúlyozottabban szerepelnek *nyelvi célok*. A kisebbségben élő magyar nemzetiségek nyelvük hosszú távú megőrzése, ill. a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében az oktatás legfontosabb nyelvi céljaként *az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbnak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását* határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek az anyanyelvű oktatás alapvető nyelvi célját a *funkcionális kétnyelvűség* elérésében látják; (...) egyre fontosabb nyelvi célkitűzés valamely *világnyelv* alapjainak a megtanulása”. Lanstyák István: Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11–15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt. 1996. 11. old.

A kárpátaljai magyar szülők, akik valamennyien gyermekük boldogulását tartják szem előtt, szerencsés helyzetben vannak, hiszen választhatnak: magyar vagy ukrán tananyelvű iskolába íratják gyermeküket. Am a tananyelv választás számos olyan következménnyel jár, melyek meghatározó hatással lehetnek a gyermek iskolai teljesítményére és további boldogulására. Ahhoz, hogy a szülő ilyen helyzetben a szerinte neki legmegfelelőbb döntést hozza meg, ismernie kell néhány, a kisebbségi helyzettel kapcsolatos, tudományos kutatásokkal igazolt tény.

„Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösségnek reális esélye legyen a megmaradásra, illetve a világban zajló társadalmi-politikai folyamatokban való részvételre, elengedhetetlen egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén nyugszik, s erre épül rá az államnyelv és egy jelentős világnyelv megfelelő szintű ismerete.

A kárpátaljai magyarságnak (...) saját jól felfogott érdeke, hogy *anyanyelve megőrzése mellett elsajátítsa az államnyelvet és még legalább egy világnyelvet*. A közösség elé tehát ennek elérését kell célként kitűzni. A fentiek értelmében a kárpátaljai magyar tananyelvű oktatás célja és feladata tehát jól kommunikáló, az anyanyelvet az adott beszédhelyzethez igazodó módon használni képes, a helyi értékek és az összmagyar kultúra iránt fogékony, az anyanyelvet a következő generációnak lehetőség szerint továbbadó, ugyanakkor kétnyelvű, vagyis az államnyelvet és egy nemzetközi nyelvet a boldogulásához megfelelő szinten ismerő egyének képzése.” Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2002/2: 368–375.

Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknek, amikor tananyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének?

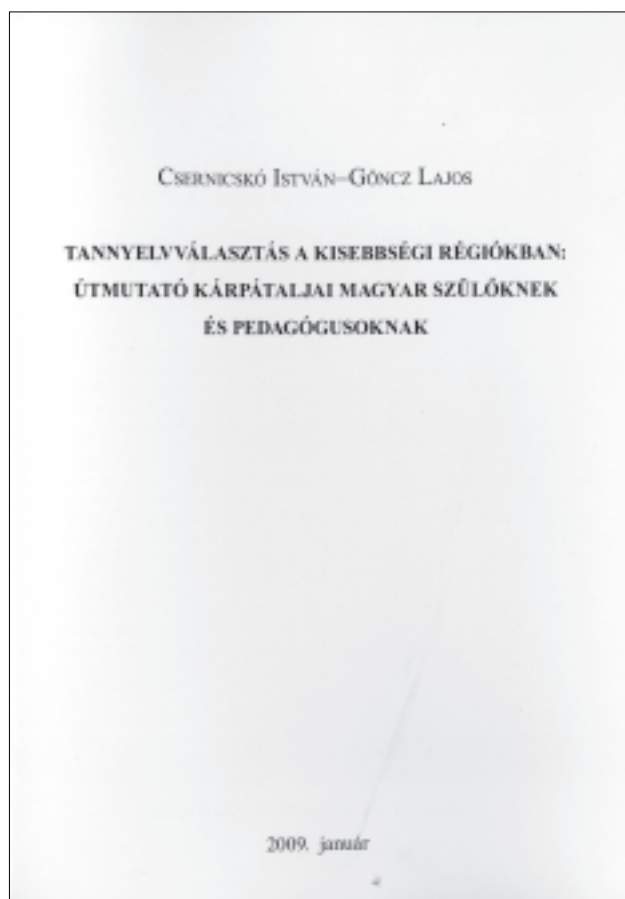
A szülőknek (és a pedagógusnak, mint oktatási szakembernek, ha a szülő tőle kér tanácsot) tudnia kell, hogy létezik:

a) Hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűségi helyzet

Hozzáadó (additív) kétnyelvűségi helyzetről akkor beszélünk, ha a nemzetiségileg és nyelvileg egyes környezetben használt nyelveket és a hozzájuk kapcsolódó kultúrákat nem rangsorolják, hanem egyformán magasra értékelik, a két nyelv tudása pedig nagyobb érték egyetlen nyelv ismereténél. (Lásd a közmondást: *Ahány nyelven tudsz, annyi ember vagy!*) Ilyenkor az ott használt nyelvek tanulása vonzó cél, és ritka a nyelvcsere. Az egyik nyelv tanulása nem a másik rovására történik, hanem az egyik nyelvhez hozzáfejlődik a másik.

Felcserélő (szubtraktív) a kétnyelvűségi helyzet, ha a környezet az egyik nyelvet és kultúrát kívánatosabbnak tartja a másikkal, előnyben részesíti. Ilyenkor gyakoribb a leértékelt nyelv felcserélése a

felértékelt nyelvvel, vagy az utóbbi tanulása az előbbi rovására. A felcserélő kétnyelvűségi helyzet nyelvcserehez, beolvadáshoz vezet. Következménye lehet mindkét nyelv hiányos ismerete is. Ez olyankor jelentkezik, amikor az első nyelv (anyanyelv) fejlődéséhez nincsenek meg a megfelelő feltételek, közben pedig a második nyelv (a többségi nyelv) tanulását erőltetik.

Csernicskó István és Göncz Lajos: Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak c. füzetének borítója.

b) Felszíni és kognitív nyelvi kompetencia

A felszíni (társalgási) és kognitív (tanulási) kompetencia egy nyelv ismeretének szintjei. A felszíni nyelvi kompetencia olyan nyelvtudás, amely az alapszókinés, valamint az alapvető nyelvtani szabályok ismeretében mutatkozik meg, és lehetővé teszi a hétköznapi helyzetben való társalgást. A kognitív nyelvi kompetencia magas szintű nyelvismeretre utal, amikor a nyelvet a gondolkodás, tanulás, ismeretszerzés eszközeként is használhatjuk. A felszíni nyelvi kompetencia akár néhány hónapnyi nyelvtanulás révén kialakulhat. A kognitív nyelvi kompetencia sokkal tovább fejlődik, egy másik nyelvben való kialakulásához évekre van szükség. Az iskolai eredményességet, a tanulás hatékonyságát a kognitív nyelvi kompetencia határozza meg.

Ezenkívül a szülőnek azt is tudnia kell, hogy:

c) A nyelvtudások fejlődése szorosan összefügg

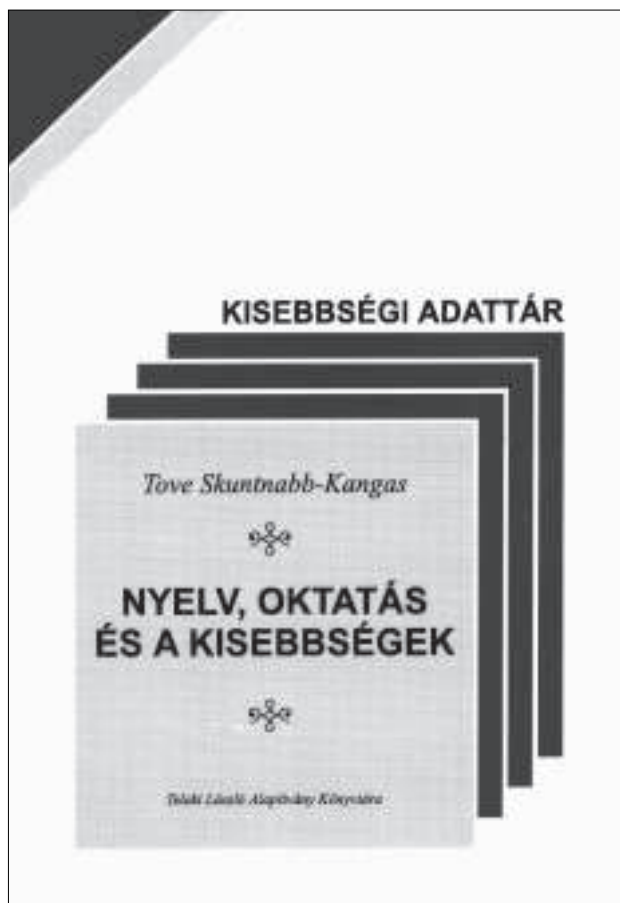
A második nyelvben (esetünkben az ukránban) elérhető nyelvi felkészültség az anyanyelvben kialakult kompetencia függvénye. Ha az első nyelvben a kompetencia alacsony, és beiktatjuk a második nyelv (az ukrán) intenzív tanulását vagy az ukrán nyelven való tanulást, ez károsítja az anyanyelv későbbi fejlődését, ami viszont a többségi nyelvben való haladást is nagyon megnehezíti, korlátozza. Ha viszont az anyanyelvi kompetencia szintje magas, és további fejlődéshez is megvannak a feltételek, az ukrán nyelv tantárgyként való intenzív oktatása a leghatékonyabb módja annak, hogy magas szintű kétnyelvűség alakuljon ki és a nyelvi fejlődést ne érje károsodás. A kisebbségi tanulók helyzetére vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy két nyelv magas szintű ismerete akkor várható, ha az anyanyelvük fejlődik megfelelően (többek között az iskola segítségével is, azt választva tananyagnak), mert ez a többségi nyelv (az ukrán) magas fokú ismeretét is eredményezi, ha azt megfelelő módszerekkel oktatják és intenzíven tanulják.

„Az állam nem hivatalos nyelvét anyanyelvként beszélők számára hármas javaslat tehető: a) a megfelelő anyanyelvi nevelés; b) a 'hivatalos nyelvnek' második nyelvként történő eredményes elsajátítása; c) valamint egy, az őszámukra speciálisan kialakított idegennyelv-tanítási rendszer.” Szépe György: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV* (1984): 303–329.

d) Eltérő következményekkel jár a második nyelven és az anyanyelven folyó oktatás

A többségi (ukrán) nyelven folyó oktatásnál a második nyelv kizárólagos vagy erősen domináns (hangsúlyos) szerepet játszik, az anyanyelvű oktatásnál az anyanyelv (első nyelv) szerepe kizárólagos vagy erősen domináns. Mindkét oktatási formának sok változata van, de a változatok hatásaiban nagy különbségek nincsenek.

A többségi nyelven folyó oktatás olyan oktatási forma, amelynél a többség nyelve (az ukrán) az oktatási nyelv. Nyelvi befulladás programnak nevezik, mivel hosszú távon az anyanyelvnek a többségi nyelvvel való felcserélését serkenti. A többségi nyelven (ukránul) tanuló kisebbségi gyerekeknél az anyanyelv fejlődése megreked. Amíg azon a nyelven, amelyen az oktatás folyik, nem épül ki a magas szintű kognitív nyelvi kompetencia, a gyerekek alulteljesítenek az iskolában, mert ott olyan diákokkal kell lépést tartani-

Tove Skutnabb-Kangas könyve azokat az oktatási modelleket is bemutatja, melyek eredménye egy- vagy kétnyelvűség.

uk, akiknek az iskola nyelve az anyanyelvük, és akik az iskola kultúrájának hatásai alatt formálódtak. Amennyiben a tanulók nem önszántukból (illetve a szülők akaratából) tanulnak a többség nyelvén, hanem azért, mert nincs más választási lehetőségük, a fenti következmények még hatványozottabban kifejezésre jutnak. Ezeknek a tanulóknak a társadalom az iskolán keresztül azt az „üzenetet” közvetíti, hogy a mellőzött nyelv (vagyis az anyanyelvük) és kultúra kevésbé értékes, az iskolában azért nem is jutott hely a számára. Ha pedig a szülők választották gyerekeiknek a többségi (ukrán) nyelven való iskolázást, választásukkal ők sugallják ezt a gyerekeknek. A nyelvi befullasztási program tulajdonképpen azt üzeni a gyerekeknek, hogy legjobb, ha lemond származásáról, nyelvéről és kultúrájáról, ha azt akarja, hogy értékeljék. Sok ilyen gyerek ezért feladja családi nyelvét és kultúráját, és átveszi az iskolát irányító csoport értékrendszerét és normáit. (Az anyanyelvápolás, amikor kiegészítésképpen a kisebbségek számára külön órákon anyanyelvük nyelvtanát és nemzeti irodalmukat oktatják, az ilyen helyzeten vajmi keveset enyhít). A másodnyelvű oktatás feleszerű kétnyelvűségi helyzetet teremt.

A magyar családi és nyelvi környezetből hirtelen ukrán közegbe kerülő gyerek úgy érzi magát, mintha az úszásoktatás első lépéseként bedobnák

Ha egy közösség tagjai úgy vélik, hogy az általuk beszélt (egyik) nyelvnek nincs értéke, ha nem látják szépnek, akkor sokkal nagyobb az esélye annak, hogy elfordulnak tőle; leváltják, akár egy divatjamúlt ruhadarabot vagy bútort, s más nyelvet használnak, amikor erre választási lehetőségük van.

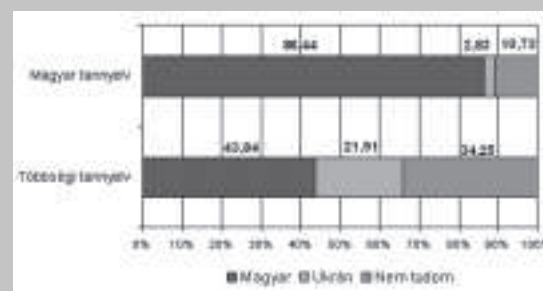
Az alábbi ábra az *Ön szerint melyik nyelv szebb?* kérdésre adott válaszokat mutatja be 576 kárpátaljai magyar felnőtt válasza alapján. Egyértelműen látszik, hogy a magyar nyelven tanultak körében sokkal magasabb azok aránya, akik a magyar nyelvet vélik szebbnek, azaz – nyilván érzelmi s nem esztétikai vagy tudományos alapon – ennek a nyelvnek tulajdonítanak magasabb szimbolikus értéket. Azoknál viszont, akik ukránul vagy oroszul tanultak:

a) jelentősen kisebb azok aránya, akik a magyar nyelvet tekintik szebbnek;

b) az ukrán szépségeit magasabbra értékelők aránya hétszerese,

c) a bizonytalanoké, döntenem tudóké pedig több mint háromszorosa a magyar nyelven iskolázottakénak.

Ön szerint melyik nyelv szebb: a magyar vagy az ukrán?

a mély vízbe (nem véletlenül nevezik ezt az oktatási formát befullasztásnak). Ráadásul versenyt kell úsznia olyan kortársaival, akik már tudnak úszni, csak a technikájukon és taktikájukon kell még csiszolni. A tehetséges gyerek előbb-utóbb megtanul ugyan úszni, ám társai addigra behozhatatlan előnyre tesznek szert, s már jóval előtte tempóznak. Vagyis: a családban csak magyar szót halló gyerek, ha többségi (ukrán) tannyelvű iskolába kerül, kezdetben gyakorlatilag semmit se ért abból, ami körülötte történik. Egy idő múlva (néhány

hónap alatt) elsajátíthatja a legalapvetőbb nyelvi formákat, s már megérti a pedagógus mondatait (kialakul a felszíni kompetencia). Fokozatosan képessé válik arra is, hogy *betanulja* a tananyagot, ám arra nem, hogy értő módon *megtanulja*, elsajátítsa. Így mindenképpen lemarad azokhoz a kortársaihoz képest, akiknek nem okoz gondot a magyarázat nyelvének megértése, s végig a tananyagra koncentrálnak.

„A tudás mellett kisebbségiként az érvényesülés természetesen könnyebben megy annak, aki minél magasabb szinten bírja az államnyelvet. Senki nem kérdőjelezi meg, hogy szükség van a többségi nemzet nyelvének ismeretére, aminek elsajátítását módszertani kérdésként kell kezelni (...). Ha a nyelvtudás, amellyel a tudást szeretnénk közvetíteni, hiányos, hiányos tudású, rossz mutatókat tükröző képzettséghez vezet, ami a képzési piacon nem segíti az egyén boldogulását.” Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátjai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint, 2007. 376. old.

Ha a kisebbségi gyerek a többségi nyelven oktató iskolában sikereket ér el, az nem az iskola, hanem a gyerek érdeme, s minden bizonnyal sikeres volna akkor is, ha anyanyelvén tanulhatna. Csak ebben az esetben elkerülné azt a sokkot, ami akkor éri, mikor általa nem ismert nyelven várnak el tőle magas szintű iskolai teljesítményt. És nem szedne össze már az első iskolai éveiben olyan hátrányt, ami nehezen ledolgozható.

Kétségtelen, hogy az ukrán tannyelvű iskolában a hosszú évek alatt meg lehet tanulni az államnyelvet. Ám maga a nyelvtudás nem garancia a boldogulásra. Ha így volna, minden ukrán anyanyelvű ember sikeres és boldog volna Ukrajnában.

Arról nem is beszélve, hogy az iskolában nem az ukrán nyelv elsajátítása az egyedüli és legfontosabb cél. Emellett meg kell tanulni a matematikát, fizikát, kémiát, biológiát, történelmet, irodalmat is. A többségi nyelven való tanulás akkor is nyilvánvalóan hátráltatja az ismeretszerzést és a hatékony tanulást, ha már bizonyos mértékben kialakult a kognitív nyelvi kompetencia. Ha a magyar gyereknek egy olyan nyelven (ukránul) kell birkóznia ezeknek a tantárgyaknak az anyagával, melyet kezdetben nem is ért, az iskolai évek alatt valószínűleg megtanul ugyan ukránul, de vajon elsajátítja-e a többi tantárgy anyagát? Hiszen az iskolai oktatásnak az a célja, hogy a gyerek minél jobban

elsajátítsa a tananyagot, a tanárnak pedig az a feladata, hogy ezt elősegítse. Nagyon rossz, ha ezt egy mesterséges tényező akadályozza; mégpedig az, hogy a diáknak azon a nyelven kell küszködni a matematikával, történelemmel, amelyet kevésbé ismer, mint az anyanyelvét. Mindezt annak érdekében, hogy jobban elsajátítsa az ukrán nyelvet. Beláthatjuk: az ukrán nyelven való tanulás túl nagy ár, amit a nyelvtudásért fizetni kell, hiszen ez a többi tantárgy tanulásának kárára van. Sokkal hatékonyabb az, ha a gyermek saját anyanyelvén tanul, és az anyanyelvén oktató iskola keretein belül tanulja meg az államnyelvet. Így megfelelő szinten elsajátíthatja a többi tantárgy anyagát is.

Matematika, 2. osztály, 1. rész

Talán a fentiek ellenére néhányan mégis úgy gondolják, hogy a magyar környezetben felnövekvő gyermek számára nem okoz gondot, ha egy olyan nyelven kell tanulnia minden tantárgyat, amelyet (legalábbis kezdetben) nem beszél magas szinten (azaz nincs kognitív nyelvi kompetenciája). Az így vélekedők figyelmébe három matematika feladatot ajánlunk, melyeket a 2. osztályos tankönyvből emeltünk ki. (М. В. Богданович: *Математика 2 клас*. Київ: Освіта, 1999, 53–54. old.) Próbálják megoldani a 7 éves gyermekeknek szánt feladatokat, és mérjék az időt: hány perc alatt boldogultak.

1. Вранці термометр показував 7 градусів тепла, а вдень – 13 градусів. На скільки градусів підвищилась температура вдень?

2. Вранці термометр показував 7 градусів тепла. Опівдні температура підвищилась на 6 градусів. Скільки градусів тепла показував термометр опівдні?

3. 3 машини вивантажили 6 ящиків із маслом, і в ній залишилося ще 7. Скільки ящиків із маслом було в машині спочатку?

Ha megvan a megoldás, lapozzanak egyet. Itt megtalálják ugyanezeket a feladatokat a fenti ukrán tankönyv magyar fordításából, melyet a magyar tannyelvű iskolák 2. osztályaiban használnak. Ítélik meg: ha Önök magyar anyanyelvű 7 évesek volnának, ukrán vagy magyar nyelven boldogulnának könnyebben a feladatokkal?

„A kisebbségi nyelven történő oktatásnál a többségi (...) állam részéről elhangzik az, hogy abban az esetben, ha a tanuló nem a többség nyelvén tanul és szerez diplomát, nem tud érvényesülni, tudása nem lesz egyenértékű. Ebben a kérdésben általában az oktatás nyelvének problémáját összemossák a nyelvoktatás kérdésével, a tudást a nyelvtudással.” Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint, 2007. 376. old.

Kutatásainkból kiderül, hogy a kárpátaljai magyar felnőttek azon részének 5%-a, amely ukrán tannyelvű iskolába járt, saját bevallása szerint *nem tud sem írni, sem olvasni magyarul*; az orosz tannyelvű iskolát végzettek körében 11% azok aránya, akik *nem tanultak meg magyarul írni, olvasni*. A magyar iskolában végzetteknek viszont mindegyike megtanul írni és olvasni magyarul és a többségi nyelven egyaránt. Ha mégis megtanulnak anyanyelvükön írni és olvasni a többségi nyelven tanuló gyerekek, akkor azt az iskolán kívül, és egészen biztosan nagy energia- és időráfordítással teszik, miközben az anyanyelvükön tanuló kortársaik leekét írják, továbbtanulási esélyeiket növelő különórára járnak, vagy éppen önfeledten játszanak.

A nem magyar iskolában tanuló magyar gyerek írott nyelvvél való birkózásának szépirodalmi feldolgozását nyújtja Weinrauch Katalin: *„Az én titkoss naplóm (B. Öcsi, a zukrán isk. 4-ik. osztályos tan.) 1985”* című könyve, ahol a főhős így kezdi naplóját: „Mekfogattam magamban hodj én mától naplót fogok írni, ojan titkosat, amibe majd mindenfélét beleírhatok ami énvelem mektörténik. (...) Anya aszt mongya, hogj rémes mijen hibásan irok madjarul (...), az én véleménjem, hogj én igenis hejesen irok, de sajnos az anjukám másképen láttya.”

A magyar tannyelvű iskolában végzett és a többségi nyelven tanult kárpátaljai magyarok többségének anyanyelvi ismeretei között még akkor is jelentős eltérések mutatkoznak, ha az ukránul/oroszul tanultak anyanyelvükön is elsajátítják az írás és olvasás fortélyait. Kutatásaink szerint többségük sem szóban, sem írásban nem sajátítja el anyanyelvének köznyelvi normáját.

Matematika, 2. osztály, 2. rész

Az előző oldalon lévő három ukrán nyelvű feladat után nézzük, hogyan boldogulunk a magyar nyelvű változattal!

1. A hőmérő reggel 7, délbén 13 fok meleget mutatott. Hány fokkal emelkedett a hőmérséklet délre?

2. A hőmérő reggel 7 fok meleget mutatott. Délbén a hőmérséklet 6 fokkal emelkedett. Mennyi volt a levegő hőmérséklete délbén?

3. Az autóról leraktak 6 láda vaját, s ekkor még 7 láda maradt rajta. Hány láda volt eredetileg az autón?

(M. V. Bohdanovics: *Matematika 2. osztály*. Lviv: Szvit Tankönyvkiadó, 1996.)

Gondoljanak arra, hogy Önök magyar anyanyelvű 7 éves (2. osztályos) gyermekek. A feladatok helyes megoldása a következő (ne feledjük: az iskolában nemcsak a jó eredmény számít, hanem az is, hogy az iskolai körülmények között elvárt módon teljes feleletet adjon a tanuló):

Előbb ukrán nyelven:

1. Температура вдень підвищилась на 6 градусів.

2. Термометр опівдні показував 13 градусів тепла.

3. В машині спочатку було 13 ящиків із маслом.

Majd magyarul:

1. A hőmérséklet délre 6 fokkal emelkedett.

2. A levegő hőmérséklete délbén 13 fok volt.

3. Az autón eredetileg 13 láda vaj volt.

A tannyelv hatásairól

Kutatásaink során 2000-ben 675 egy évvel az érettségi előtt álló középiskolás (Iskola 2000), 2003-ban pedig 516 felnőtt kárpátaljai magyar (Rétegződés 2003) töltött ki egy nyelvhasználati kérdőívet. Az adatközlők többek között a következő feladatokat kapták:

Jónak tartja-e az alábbi mondatokat? Ha nem, javítsa őket úgy, ahogyan Ön szerint helyesek lennének!

1. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (SUK)

2. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (SZUK)

3. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (NÁK)

4. Nem-e akarsz te is enni egy fagyit? (-E)

5. Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (bulocska, bufet)

Aki a megadott mondatokat a köznyelv szabályai szerint javította, az a következő mondatokat írta a kérdőívbe:

1. Ha Béla rosszul *válogatja* meg a barátait, pórul jár.

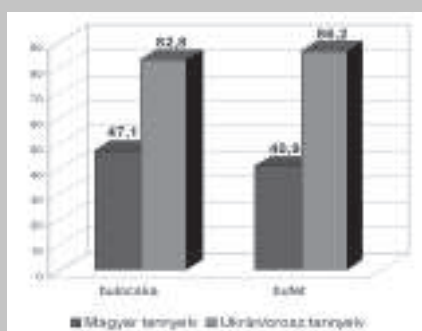
2. A plakátragasztó egész nap *ragasztja* a plakátokat.

3. Én nem *tudnék* úgy viselkedni, mint te.

4. Nem *akarsz-e* te is enni egy fagyit?

5. Friss *zsemlét* hoztak a *büfébe*.

A tesztmondatok révén vizsgált nyelvi jelenségek a nyelv művelők által leginkább

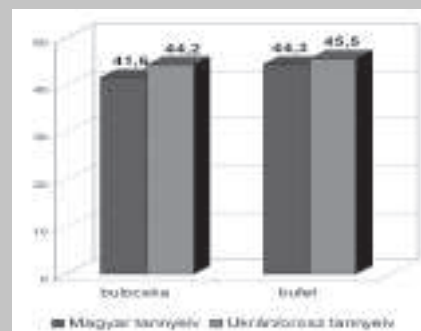
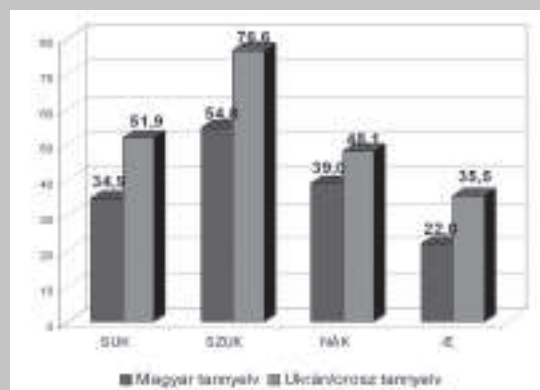

A megadott feladatokat helyesnek tartó (nem javító) adatközlők aránya (Iskola 2000)

Két felvidéki magyar nyelvész egy kutatás során egynyelvű magyarországi középiskolások nyelvhasználatát két szlovákiai magyar diákcsoporttal vetette össze. A kétnyelvű szlovákiai diákok egy része magyar nyelven (Bm csoport), másik része szlovák tannyelvű középiskolában tanult (Bs csoport). A vizsgálat eredményeként kiderült: szinte alig van eltérés a magyarországi, illetve a magyar nyelven tanuló szlovákiai magyar középiskolások nyelvhasználatában, pedig közöttük ott az országhatár. Jóval nagyobb eltéréseket találtak a két szlovákiai diákcsoport között: a magyar nyelven tanuló nyelvhasználatuk sokkal közelebb áll a magyar irodalmi nyelvhez vagy köznyelvhez (amit a nyelvészek standard

helytelenített változatok közé tartoznak).

A kutatás során jelentős különbségeket találtak a magyar és a nem magyar tannyelvű iskolát végzett adatközlők között. Azok körében, akik anyanyelvükön (vagyis magyarul) tanultak, sokkal többen javították a köznyelv szabályainak megfelelően a fenti mondatokat. Azok körében viszont, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, jóval többen akadtak, akik helyesnek tartották, és nem javították ki a kérdőívben szereplő mondatokat.

A megadott feladatokat helyesnek tartó (nem javító) adatközlők aránya (Rétegződés 2003)

nyelvváltozatnak neveznek), mint a velük egy országban élő, de szlovák tannyelvű iskolában tanuló kortársaiké.

„Az a tény, hogy a Bm csoport diákjainak válaszai oly sok esetben álltak közelebb a tőlük negyven-ötven kilométerre, egy másik országban élő diákokéhoz (akiket soha nem láttak s nem beszéltek velük), mint a velük azonos épületben tanuló Bs csoportbeli diáktársaikéhoz (akikkel naponta találkoznak és nagyrészt magyarul beszélnek!), jól mutatja, milyen fontos szerepet játszik a magyar tanítási nyelvű iskola a standard magyar nyelvváltozat elsajátításában.”
Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat, iskola, kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1997. 139–140. old.

„...a kisebbségi nyelvek oktatása nem csupán nyelvoktatás: mindazon tudás és gyakorlat elsajátítása is, amely az adott kisebbségi kultúrát jellemzi.” David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998. 456. old.

Nem magyar tannyelvű iskolában arról sem hall a gyerek, mi volt a honfoglalás, s minek látogat annyi magyar turista Vereckére; miért ünnepeljük Szent István napját augusztus 20-án; nem fogja érteni, mit jelent nekünk Mohács, Világos, Trianon, s miért könnyezik meg sokan a Himnusz; ki volt Rákóczi, Kossuth, Széchenyi; mit írt Petőfi, Jókai, Ady vagy József Attila; mit keres Zrínyi Ilona és a kis Rákóczi szobra a munkácsi várban. Vagyis: a nem magyar tannyelvű iskolában a gyereknek nem alakul(hat)nak ki a nemzeti azonosságtudatot és kultúrát meghatározó közösségi gyökerei, élményei.

Az anyanyelvű oktatásnál minden (vagy a legtöbb) tantárgyat anyanyelven oktatnak, a többségi nyelvet pedig tantárgyként. Ez anyanyelvmegőrző program: az anyanyelv megtartása és fejlesztése szempontjából jó eredményekhez vezet, a többségi nyelv fejlődését pedig az iskolán kívül a környezet is erősen serkenti. Az anyanyelvű oktatás a hozzáadó kétnyelvűségi helyzet elemeit növeli. Az államnyelv megfelelő szintű ismeretét eredményezi, ha a többségi nyelvet kétnyelvű (a kisebbségi és többségi nyelvet és kultúrát egyaránt ismerő) tanárok oktatják, speciálisan az adott kisebbségi közösség számára kidolgozott módszerek, tantervek és tankönyvek, oktatási segédanyagok (szótárak, szemléltetők, munkafüzetek) segítségével.

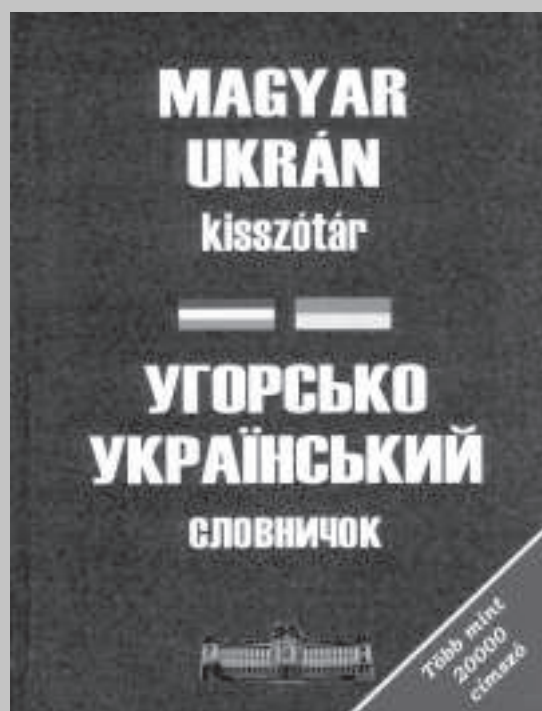
Ha azt szeretnénk, hogy gyermekünk elsajátítsa az ukrán nyelvet, s közben jó eredményeket érjen el a többi tantárgyból is, akkor nem az ukrán tannyelvű iskolát célszerű választani. Inkább azt kell elérni, hogy a magyar tannyelvű iskolákban oktassák eredményesen az államnyelvet.

A nyelvsajátítás hatékonyságában, így természetesen az ukrán nyelv eredményes megtanulásában is kulcsszerepe van a nyelvet tanuló gyermek motivációjának. Vagyis annak, hogy akarja-e, hogy elsajátítsa ezt a nyelvet. Ám a gyerekek az iskolai ukrán nyelv órára ritkán mennek azzal az egyértelmű céllal, hogy megtanuljanak ukránul. Az iskolások egyszerűen órára mennek. A motiváció, a nyelv és nyelvtanulás iránti érdeklődés kialakításában és fenntartásában kulcsfontosságú szerepe van a pedagógusnak. Ha a tanító, tanár órái érdekesekek, ha ott jól érzi magát a gyermek, akkor sokkal nagyobb az esélye annak, hogy motivált lesz. Számos tudományos kutatás és a legtöbb tanár tapasztalata igazolja, hogy a tanuló akkor tudja a leg-

Bár az államnyelv sikeres iskolai elsajátításához szükséges feltételek megteremtése állami feladat, a kárpátaljai magyar közösség számos erőfeszítést tett annak érdekében, hogy gyermekeink számára könnyebbé tegyék az ukrán nyelv megtanulását. Szótárak, tankönyvek, nyelvkönyvek, oktatási segédanyagok jelentek meg e célból. Mindez azt jelenti, hogy ma már a magyar tannyelvű iskolába járó gyermekeknek is van lehetőségük arra, hogy elsajátítsák az ukrán nyelvet.

KÁPRÁLY MIHÁLY

Beszéljünk UKRÁNUL!

Szótárak és nyelvkönyvek segítik az ukrán nyelv elsajátítását

sikeresebben elsajátítani a második nyelvet, amikor az elsődleges cél nem maga a nyelvtanulás, nem az óra anyagának vagy a házi feladatnak a bebiztosítása, hanem a gyerek számára érdekes témákról való kommunikáció gyakorlása a különböző szerepjátékok, nyelvi játékok révén. Nagyon fontos módszertani elv (amit egyébként az anyanyelv elsajátítása is alátámaszt), hogy az iskolában a nyelvórán a kommunikációra (az egyes beszédhelyzetekben felmerülő „problémák” megoldására) kell a hangsúlyt fektetni. A tanulók teljesítményét pedig inkább a tartalom (vagyis a kialakított nyelvhasználati szituáció megoldása) felől kell értékelni, nem pedig a grammatikai formák helyessége alapján. A nyelvtani ismeretek elsajátítása ugyanis csupán egyik eszköz a sikeres kommunikáció irányába, s nem a leglényegesebb eleme a nyelvtanulásnak vagy nyelvoktatásnak. Ezt egyébként könnyű belátni: ha a valódi életben használni akarunk egy nyelvet, akkor sohasem azt a kérdést kell megválaszolni, hány tagmondatból áll egy közlés, vagy hogy milyen ragozásban áll az adott ige; ehelyett egy adott beszédhelyzetet kell úgy megoldanunk, hogy megértjük, mit akarnak tőlünk, s úgy tudunk válaszolni, hogy minket is megértsenek. Ha pedig az iskolán kívüli világban erre van szükség, akkor nyilvánvaló, hogy a tanórákon is ezt kell(ene) elsősorban gyakorolni.

Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt?

A fent elmondottakból világos, hogy a tannyelv megválasztása elsősorban identitásformáló, valamint esélyegyenlőséget növelő hatása miatt fontos. Az identitás (az egyén tudása arról, hogy bizonyos társadalmi csoportokhoz tartozik, és ez számára érzelmi és értékjelentőségű) a megélt tapasztalatok révén alakul ki. Így magától értetődő, hogy a választott iskola, annak tanterve és az oktatott tartalmak a tanulók identitásformálásának meghatározó tényezői. A szülő tehát, amikor iskolát és tannyelvet választ gyermekének, döntő módon befolyásolja nemzeti azonosságtudatának alakulását. Sok szülő gyakran nincs teljesen tisztában döntésének következményeivel. Az iskolának és az oktatási szakembereknek kötelessége ezekről a szülőket megfelelően informálni, ily módon is hozzájárulva a szabad identitásválasztás jogának gyakorlásához.

Egyértelmű, hogy a szülő kizárólagos joga olyan tannyelvű iskolába írni gyermekét, amely szerinte a gyermek boldogulását leginkább szolgálja. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen fontos döntés, amely a gyerek egész további életútját, lelki fejlődését, közösségi és családi kapcsolatait nagymértékben befolyásolja, valóban a gyerek javát szolgálja, a szülőnek sok mindent mérlegelni kell.

„Az első nyelv a legtöbb szlovákiai magyar beszélő számára egyedüli vagy döntő meghatározója nyelvi identitásának, így szerepe összehasonlíthatatlanul fontosabb a másodnyelvénél, amely sok esetben csupán eszköz arra, hogy az emberek a szükséges mértékben integrálódni tudjanak a többségi társadalomba. A másodnyelv indokolatlan mértékű fejlesztése, a másodnyelvi dominancia az egyént elidegenítheti otthoni környezetétől és saját kisebbségi közösségétől.” Lanstyák István: A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK, 2005. 59. old.

Első lépésként az elvárásait kellene megfogalmaznia a gyerek (nyelvi és egyéb) fejlődését illetően és áttekintnie a rendelkezésére álló oktatási lehetőségeket. E két dolgot kell majd utána összehangolnia: a célt (elvárásait, amiket a gyerekénél el szeretne érni) és a célhoz vezető utat (a választott oktatási programot, a tannyelvet). Nem valószínű, hogy sok olyan szülő akadna, aki kisebbségiként ezt ne úgy fogalmazná meg: azt szeretné, hogy gyereke a magyar és az ukrán nyelvben is minél magasabb szintű jártasságokat szerezzen, illetve alaposan elsajátítsa a többi tantárgy anyagát is.

Számos, a nyelvi fejlődés folyamatát kétnyelvűségi helyzetben kevésbé ismerő szülő abból indul ki, hogy a gyerek az anyanyelvét a családban már úgyis megtanulta, ezért a többségi iskolában majd hozzátanulja a többségi nyelvet is, és így mindkettő birtokába jut. Ma már (ismerve a felcserező és hozzáadó kétnyelvűségi helyzetek hatásait és a nyelvek elsajátításában jelentkező kölcsönhatásokat) tudjuk, hogy ez a jóhiszemű, de naiv elképzelés leggyakrabban nem két nyelv birtoklásához, hanem (számos más körülménytől függően) a többségi nyelv dominanciájához, távlatilag esetleg nyelvcseréhez és a nemzetiség feladásához vezet. Anyanyelvi tudásában a gyerek megreked a társalgási, konyhanyelvi szinten (amely miatt majd később szégyenkezik, és nem is meri vagy nem akarja használni anyanyelvét; ugyanakkor képtelen lesz azt saját gyerekére átörököteni, vagy nem is érzi azt szükségesnek).

A kisebbségi szülők 20–30%-a mégis a többségi nyelven folyó oktatás mellett dönt. Ahhoz azonban, hogy a két nyelv nagyjából egyforma szintig felfejlődjön, a két nyelv és két kultúra hatásainak nagyjából egyenlő erősséggel kell hatniuk a gyerekekre. Amennyiben az egyik nyelv használata csak a családra és a legszűkebb környezetre korlátozódik, az élet minden más területén pedig a másik nyelv és kultúra hatásai

„A kisebbségi gyerekek többségi nyelven való iskolázása a kisebbségek beolvasztásának évszázadok óta alkalmazott módszere. Így haltak ki vagy kerültek a kihalás szélére többek között a franciaországi őshonos kisebbségek nyelvei, az aino nyelv Japánban, az indián nyelvek Amerikában, a bennszülött nyelvek Ausztráliában vagy a vogul és az osztják a Szovjetunióban. (...) Az államnyelven való iskolázás, ha nem is vezet el mindig az anyanyelvről való teljes lemondásig, másodnyelv-dominanciát alakít ki. Az, aki nem anyanyelvén tanult, elvont dolgokról, természettudományos kérdésekről, irodalomról, történelemről általában csak másodnyelvén tud társalogni. (...) Aki szlovák, román vagy szerb iskolába jár, csak másodnyelvén fog tudni biztosan írni-olvasni, csak az államalkotó nép kultúráját, történelmét ismeri meg. (...) Nem anyanyelvének, hanem másodnyelvének ismeri meg a formális és irodalmi változatait, vagy akár ifjúsági nyelvváltozatát, argóját, valamint különféle szaknyelvi rétegeit. Maga is érezni fogja hiányos anyanyelvi kompetenciáját; ez anyanyelvével kapcsolatban gátlást, negatív attitűdöt vált ki, s végül még inkább anyanyelve feladására, a másodnyelv preferálására fogja ösztönözni. Államnyelvi többségű területen a másodnyelven iskolázott fiatalok ritkán maradnak alkalmasak anyanyelvük átörökítésére. Általában ezt az igényüket is elveszítik.” É. Kiss Katalin: *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris, 2004. 134–136. old.

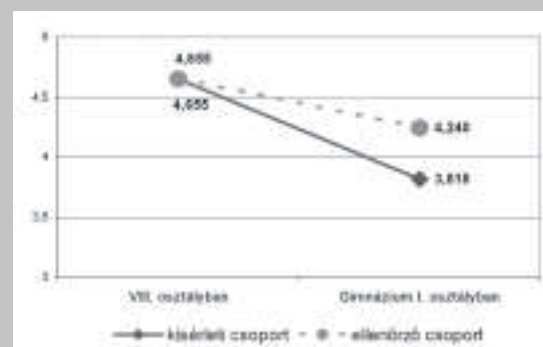
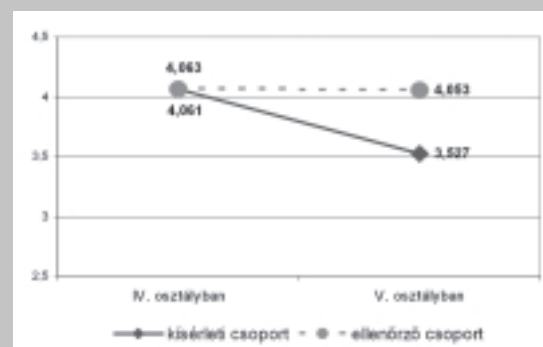
Érik a gyereket, világos, hogy az anyanyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át. A többségi nyelven folyó oktatás gyakran ilyen felcserélő helyzethez teremti meg a feltételeket, még akkor is, ha a szülők önszántukból és nem kényszerből tették meg ezt a lépést. Ilyenkor természetesen azzal is számolni kell, hogy az iskolába induló gyerek a többi, többségi osztálytársához viszonyítva (márpedig ezentúl hozzájuk viszonyítják teljesítményét) jelentős hátránnyal indul, és esetleg évekre lesz szükség, amíg azoknak nyelvét és kultúráját át nem veszi. Ez pedig elkerülhetetlen, ha sikeres akar lenni, hisz a legtermészetesebb dolog, hogy a többségi nyelven oktató iskolában a többségi nyelv és kultúra a norma.

Ha a szülő az ukrán tannyelvű iskolába irányítja gyermekét, radikális változást idéz elő a gyerek nyelvi környezetében: addig elsősorban az anyanyelv fejlődését serkentette a környezet, ezután pedig a másik (többségi) nyelv fejlődéséhez alakulnak ki a megfelelő

Göncz Lajos vajdasági pszichológus-nyelvész vizsgálatai szerint azoknak a délvidéki magyar gyerekeknek, akiket a magyar nyelven elvégzett osztályok és a többségi nyelv néhány éves iskolai tanulása után szerb nyelvű iskolába írtak át, *jelentősen romlott az iskolai teljesítménye*. Az alábbi két ábra azt mutatja, hogy a magyar tannyelvű negyedik osztályból szerb tannyelvű ötödikbe került, ill. a magyar nyelvű általános iskolából szerb nyelven oktató középiskolába került magyar gyerekeknek sokkal nagyobb mértékben romlottak az iskolai osztályzatai, mint azoknak a kortársaiknak, akik végig anyanyelvükön tanulhattak.

A tannyelvet váltó magyar gyerekeknél (kísérleti csoport) a negyedik osztály után fél osztályzattal (0,534 jeggyel) lett rosszabb az iskolai átlagteljesítménye, míg a továbbra is anyanyelvükön tanuló kortársaiknál (ellenőrző csoport) a csökkenés elhanyagolható (mindössze 0,010 osztályzat). Azoknál a kisebbségi gyerekeknél, akik az anyanyelven végzett általános iskolából kerültek többségi nyelven oktató középiskolába, az iskolában nyújtott teljesítménye csaknem egy teljes osztályzattal (0,837 jeggyel) romlott. Azok viszont, akik továbbra is anyanyelvükön tanulhattak, az eredményesség csökkenése fele annyi volt (0,415 osztályzatnyi).

Tannyelvet váltó, ill. végig anyanyelven tanuló gyerekek iskolai teljesítményének változása

feltételek. Ennek a következménye, hogy az anyanyelv fejlődése megtorpan, helyébe egy másik nyelv lép, amely azonban késéssel kezd el (intenzívebben) fejlődni. Az egyéni adottságoktól függ, hogy mikor, vagy egyáltalán felfejlődik-e olyan szintre, mintha születésétől fogva a gyereknél ezt a nyelvet fejlesztették volna. Ez a törés a beszéd fejlődésében a gondolkodásra és annak fejlődésére is kihat, mert a beszéd és a gondolkodás szoros kapcsolatban vannak egymással. A szülőnek tehát, ha valóban működőképes kétnyelvűséget szeretne kifejleszteni gyermekénél, döntésével a hozzáadott kétnyelvűségi körülmények megteremtését kellene segítenie. Az ukrán nyelven folyó oktatást választva viszont éppen a felcserélő helyzet kialakulásához járul hozzá.

Egyes szülők az általános iskola felsőbb osztályaitól (az ötödik iskolaévtől) vagy a középiskolától „irányítják át” a gyereket az anyanyelviből a többségi iskolába. Az átirányító programok hatásai hasonlóak a befűllasztási programok hatásaihoz, csak valamivel enyhébb formában jutnak kifejezésre. A kutatások szerint ráadásul azoknak a kisebbségi gyerekeknek, akiket az anyanyelven elvégzett osztályok és a többségi nyelv néhány éves iskolai tanulása után többségi nyelvű iskolába íratnak át, jelentősen romlik az iskolai teljesítménye. A magyar tananyelvű iskolából tehát az első néhány osztály elvégzése után sem célszerű átvinni a többségi nyelvű iskolába a gyereket.

Gyakran hallhatjuk azt, hogy abban az esetben, ha a tanuló nem a többség nyelvén tanul, nem tud érvényesülni, nem nyer felvételt a felsőoktatási intézményekbe. Ebben a kérdésben azonban a tananyelv (oktatás nyelve) problémáját összekeverik a nyelvoktatás kérdésével, vagyis a tudást a nyelvtudással. Az érvényesülés és az egyetemi/főiskolai felvételi természetesen könnyebben megy annak, aki jól beszél az államnyelvet. Senki nem kérdőjelezi meg, hogy szükség van a többségi nemzet nyelvének ismeretére. Ám ha annak a nyelvnek az ismerete, amelyen a tudást szeretnénk megszerezni, hiányos, akkor az hiányos tudáshoz, alacsony szakmai képzettséghez vezet, ami nem segíti, hanem ellenkezőleg: sokkal inkább gátolja az egyén boldogulását.

Gereben Ferenc szociológus a Kárpát-medence magyarsága körében végzett szociológiai kutatásai során azt tapasztalta, hogy „a diplomások – a többség nyelvén végzett egyetem vagy főiskola előtt – jobbra anyanyelvükön iskoláztak.” Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005. 71. old.

Húsz–harminc évvel ezelőtt, amikor még nem volt lehetőség arra, hogy Kárpátalján anyanyelvükön szerezhessenek felső végzettséget a magyarok, a magyar tananyelvű iskola elvégzését követően számos magyar fiatalot vettek fel az egyetemre a magyar nyelven letett felvételi vizsgák eredményei, vagyis: szaktárgyi tudásuk alapján. Ma sokan arra való hivatkozással érvelnek az ukrán tananyelvű iskola mellett, hogy a magyar iskolák végzősei ukrán nyelvtudás hiányában nem boldogulnak majd a felsőoktatásban. Ha az egyetemi felvételin valóban a szaktudást, és nem pedig az államnyelv ismeretének fokát mérik, akkor ez az érvelés nem állja meg a helyét. Magyar nyelven oktató iskoláink ugyanis alapos tudással vértetik fel azokat, akik tanulnak. Magas szintű szaktárgyi tudás az anyanyelven szerezhető meg a legkönnyebben. Viszont ha az érettségi és felvételi vizsgákon nem a szaktudás a mérvadó, hanem az, hogy ki milyen fokon beszél ukránul, akkor ez egyértelmű diszkrimináció, a kisebbségi hátrányos megkülönböztetése. A nyelvészeti kutatások ugyanis egyértelműen igazolják, hogy a nem anyanyelvi beszélők túlnyomó többsége soha nem tesz szert olyan fokú nyelvtudásra egy másik nyelven, mint azok, akik anyanyelvüként sajátították el ezt a nyelvet; még a másik nyelven elvégzett iskolában sem. Vagyis aki azt állítja, hogy azért kell ukrán iskolába íratni a gyereket, hogy az sikeres legyen és boldoguljon, tulajdonképpen azt mondja: ahhoz, hogy sikeres legyen gyermekünk, nyelvében és kultúrájában ukránná kell válnia.

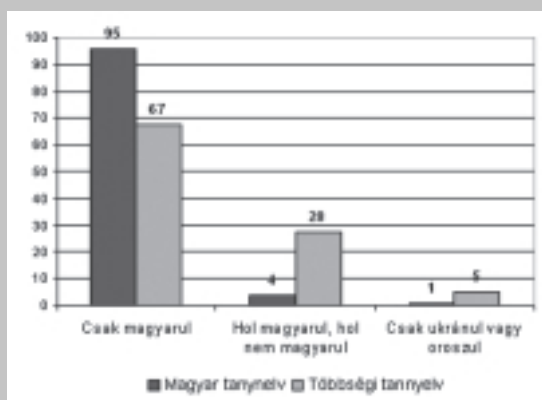
„Aki felsőfokú tanulmányokat kívánnak folytatni ukrán nyelven, azok a megfelelő nyelvi alapokat a magyar iskolában megszerezve és anyanyelvükön téve le a felvételi vizsgát, épp olyan eredményesen fogják tudni ukránul folytatni tanulmányaikat, mint sok százezer európai kortársuk, akik a középiskolát hazájukban anyanyelvükön elvégezve az EU valamelyik más országának egyetemén tanulnak tovább hosszabb vagy rövidebb ideig.”

Jeszenszky Géza, Magyarország egykori külügyminiszterének nyílt levele Volodimir Ohrizko ukrán külügyminiszternek. *igazi Kárpáti Igaz Szó*, 2008. július 5., 4. old.

Egy nyelv csak addig marad fenn, amíg használják. Amíg lesznek családok, ahol magyarul beszélnek, s ameddig lesznek szülők, nagyszülők, akik tovább adják a magyar nyelvet a következő generációknak, addig a magyar nyelv Kárpátalján is fennmarad. Kutatásaink szerint azonban azok körében, akik nem magyar tananyelvű iskolába jártak, 20% azoknak az

aránya, akik a magyaron kívül más nyelvet is használnak a családi érintkezésben, miközben azoknak, akik magyarul tanultak, csak 9%-a használ más nyelvet is családi körben. A magyar tananyelvű iskolában tanultak körében jelentősen magasabb azok aránya is, akik egyértelműen tovább adják ősük nyelvét a következő nemzedéknek. Körükben 95% azok aránya, akik csak magyarul beszélnek gyermekeikkel. A nem magyar iskolában tanult felnőttek közül ellenben csaknem minden harmadik (28%) hol magyarul, hol nem magyarul szól gyermekéhez, s minden huszadik (5%) egyáltalán nem beszél magyarul gyermekeivel, esélyt se adva arra, hogy elsajátítsa nagyszülei nyelvét.

Milyen nyelven beszél Ön gyermekeivel?
(576 fős kárpátaljai magyar mintája alapján; a kérdésre válaszolók %-ában.)

„...aki magyarul végezte a tanulmányait, az általában anyanyelvét használja az élet lehető legtöbb színterén”. Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005. 71. old.

Ahhoz, hogy a szülő megfontoltan dönthessen, tudnia kell(ene) mindazt, amit a fentiekben összefoglaltunk. Valamint nem árt tudatában lennie annak, hogy az államnyelv elsajátítása *nem cél*, hanem csupán *egy(ik) eszköz* a boldoguláshoz.

„Mai ismereteink tükrében tehát (leszámítva azokat az eseteket, amikor a szülők tudatosan és átgondoltan nyelveserét akarnak elérni a gyereknél) mindenképpen végig anyanyelvi oktatás ajánlható a kisebbségi tanulóknak, mert ez teremti meg az additív kétnyelvűségi helyzetet.” Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris, Fórum, MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999. 117. old.

Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségeiktől?

A gyermekünk nyelvtudásával és az iskolával kapcsolatban megfogalmazott elvárásainknak célszerű illeszkedniük a reális lehetőségekhez. A legtöbb kisebbségi magyar szülő például azt szeretné, hogy gyermeke ugyanolyan szinten sajátítsa el az ukrán nyelvet, mint az ukrán anyanyelvűek. A nyelvtudományi kutatások azonban egyértelműen és minden kétséget kizáróan bizonyították, hogy ennek az elvárásnak a kétnyelvűek döntő többsége egész egyszerűen nem képes megfelelni. S nem azért, mert az anyanyelvén tanult, hanem azért, mert a kétnyelvű személyek legnagyobb része (attól függetlenül, hogy milyen nyelven tanult) az egyik nyelvet magasabb szinten ismeri, mint a másikat. A kétnyelvű ember ugyanis nem két egynyelvű személy egyszerre. Az egyik legismertebb, nemzetközileg nagyra tartott kétnyelvűség-kutató, François Grosjean hasonlata szerint: aki két anyanyelvi szintű nyelvtudást vár el a kétnyelvűektől, az olyan, mintha valaki azt akarná, hogy a gátfutó fusson olyan gyorsan, mint egy sprinter, és ugorjon olyan magasra, mint a magasugró. Vagyis: lehetetlent kíván.

„A nyelvi kisebbségek számára célként kitűzött, a mindkét nyelv magas szintű tudásán alapuló kétnyelvűséget kisebbségi helyzetben dolgozó szakemberek (...) túlzott idealizmusnak tekintik, s megállapítják, hogy a kétnyelvűség tartós fennmaradásának is a kisebbségi nyelv dominanciája a záloga, tehát a kisebbségnyelv-domináns bilingvizmus, hiszen ekkor a legkevesebb az esély egy új, nyelvcserében végződő egynyelvűség létrejöttére.” Bartha Csilla: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 60. old.

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségével, s ennek megfelelően az iskolai ukránnyelv-oktatással kapcsolatban is az a reális elvárás fogalmazható meg, hogy gyermekünk az iskoláskor végére szerezzen megfelelő szintű jártasságot a többségi nyelvben a négy alapvető nyelvi készségben: legyen képes megérteni az ukrán nyelven hozzá intézett beszédet (beszédértés), tudja megfogalmazni ukránul a mondandóját (beszédlétrehozás), értse meg, amit az államnyelven olvas (olvasás), és ha erre szükség van, legyen képes írásban is kifejezni magát ukránul (írás).

„A mindennapi beszélt nyelv tekintetében az oktatási programok céljából a (...) kisebbségi csoportok számára a 'magas szintű kiegyensúlyozott kétnyelvűség' helyett sokkal realisabb azt kitűzni, hogy a diákok a középiskola végére 'jól' sajátítsák el másodnyelvükben a mindennapi beszélt nyelvi regisztereket, képesek legyenek a hétköznapi élethelyzetekben megértetni magukat a többségi közösséghez tartozó egynyelvű emberekkel nagyobb kommunikációs problémák nélkül. A reális cél tehát a másodnyelvi *folvékonyság* elérése, az elsőnyelvi dominancia mellett.” Lanstyák István: A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK, 2005. 53–54. old.

Az elvárásaink pontos megfogalmazására azért van szükség, mert nincs általában vett kétnyelvűség és nincs általában értelmezett nyelvtudás.

„Amikor az iskolai oktatás a gyermekek 'kétnyelvűsítését' tűzi ki céljából, mindenekelőtt azt kell tisztázni, a kétnyelvűség mely fajtájának kialakítását tartja kívánatosnak. Nem létezik ugyanis sem 'általában vett kétnyelvűség', sem valamiféle 'kétnyelvűségi standard'. A kétnyelvűségnek számos válfaja van, melyekben a két nyelv helyzete és viszonya más és más.” Lanstyák István: *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 1998. 68. old.

„A magas szintű kiegyensúlyozott (kiegyenlített) kétnyelvűség sokáig hangoztatott igényének helyébe a kisebbségi kétnyelvűségben egyre inkább az anyanyelvdomináns kétnyelvűség lép mind az elvárás, mind a megvalósulás terén – a másodnyelv beszélt nyelvi regisztereinek jó szintű elsajátításával, az anyanyelv ugyanis fontosabb mind a kommunikatív, mind pedig a kognitív funkciók szempontjából, a második nyelv csak eszköz a többségi társadalomba való integrálódásra.” Kolláth Anna: Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról. In: Csernicskó István és Kontra Miklós szerk., *Az Üveghegyen innen. Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*, 85–104. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft – II. Rákóczi Ferenc KMF, 2008. 86. old.

A mi reális célunk tehát az úgynevezett anyanyelvdomináns hozzáadó (additív) kétnyelvűség. Ez pedig azt jelenti, hogy a gyerek az anyanyelve megtartása mellett sajátítja el a többségi nyelvet olyan szinten, amely lehetővé teszi a társadalmi integrációt, ám nem veszélyezteti az anyanyelve megtartását.

Ha az állam vagy bárki más anyanyelvi szintű nyelvtudást vár el attól, aki nem anyanyelvi beszélője egy nyelvnek, az vagy irreális és teljesíthetetlen elvárásokat fogalmaz meg, vagy pedig szándékosan hátrányosan különbözteti meg a kisebbségeket.

„A magyar nyelvű oktatást hátrányosan befolyásoló tényező, hogy az oktatási hatóság az államnemzeti koncepció jegyében egy alapvetően diszkriminatív elvet tekint az esélyegyenlőség feltételének: az államnyelvnek a többségiekével azonos szintű ismeretét. Általánosan a helyzetet úgy lehet jellemezni, hogy az államnyelv ismeretét már korai gyermekkortól nemcsak elvárják, hanem meg is követelik, de módszeresen soha nem tanítják.” Péntek János: A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 149. old.

Bármely nyelv legyen is az oktatás nyelve, ha a szülő, az iskola vagy az állam azt a célt tűzi ki, hogy a kisebbségi gyermek az iskoláskor végére úgy beszéljen ukránul, mintha az anyanyelve volna, teljesíthetetlen feladat elé állítja a gyereket, s ezzel tulajdonképpen megnehezíti, gátolja az államnyelv sikeres elsajátítását.

Ha tehát azt szeretnénk, hogy gyermekünk valóban kétnyelvűvé legyen, és képes legyen a körülményeknek megfelelő szinten használni az államnyelvet, de megmaradjon magyarnak, akkor nem a több-

Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor egyenesen nemzetállami paradoxonról beszél az államnyelv oktatásának eredménytelensége kapcsán: „a román oktatási hatóság és oktatási rendszer több mint nyolc évtizede maga akadályozza a román nyelv hatékony iskolai oktatását éppen azzal, hogy már a bölcsődében és később is folyamatosan ugyanolyan román nyelvi tudást vár el a magyar gyermekektől, mint a román ajkúaktól.” Péntek János: A bevehetetlen vár: a román nyelv. *Krónika* 2002. december 7–8.

ségi (ukrán) nyelven oktató iskolát célszerű választanunk. Olyan anyanyelvi oktatásra van szükségünk, ahol az államnyelvet speciálisan erre felkészített, a kisebbségi nyelvet és kultúrát is ismerő tanárok tanítják, mégpedig nem úgy és nem olyan módszerekkel, mint az ukrán anyanyelvűek számára. A többségi nyelv elsajátítása ugyanis akkor lehet eredményes, ha azt az anyanyelvi ismeretekre alapozva, második nyelvként oktatják; nem pedig úgy, mintha a gyerekek már az iskolába lépéskor beszélnének ukránul.

Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor az erdélyi helyzetről írja az alábbiakat, ám a mi viszonyainkra is érvényesek a szavaik: „a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa. Meg vagyunk győződve arról, hogy a második nyelv második nyelvként való tanulásának joga fontos jog. Ha ugyanis a második nyelvet tanulónak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulónak az L1 tanulókétól eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy az L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók.” Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor: A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 7–8. old.

L1 = első nyelv (anyanyelv), L2 = második nyelv (többségi nyelv).

Annak oka, amiért jelenleg a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban a magyar gyerekek túlnyomó többsége nem sajátítja el megfelelő szinten az ukrán nyelvet, az államnyelv oktatása során alkalmazott módszerekben és szemléletben, valamint az eredményes nyelvtanuláshoz szükséges legfontosabb feltételek (megfelelően képzett tanárok, jó tantervek és tankönyvek, oktatási segédanyagok, szemléltetők, szótárak) hiányában keresendő. S hogy miért ez a helyzet? Mert a többségi társadalmak nagyon gyakran nem a hozzáadó, hanem a felcserélő kétnyelvűséget tekintik kívánatosnak a kisebbségek számára. Vagyis a többségi közösség sok esetben nem a kisebbség integrációját, hanem az asszimilációját (beolvadását) szeretné elősegíteni. Többek között azzal, hogy azt sugallja: az érvényesülés egyetlen útja az, ha a kisebbségek feladják saját nyelvüket, kultúrájukat és identitásukat. Ez a fajta stratégia sokszor eredményes, és hatására a kisebbségek (látszólag önként,

valójában azonban a többség által sugalmazottak miatt) feladják az anyanyelvükön oktató iskoláikat, és inkább a többségi tannyelvűeket választják.

A kisebbségek anyanyelvi oktatásának fenntartása mellett érvelők „olyan társadalmat képzelnek el, amelyet kulturális és nyelvi sokféleség jellemez; az átmeneti nyelvhasználatot támogatók szeme előtt pedig egy kulturálisan homogén társadalom lebeg, amelyet a kisebbségek asszimilálódása és a nyelvváltás jellemez.” David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998. 457. old.

Miközben a beolvasztó politikát folytató állam mindent megtesz annak érdekében, hogy a kisebbségeket a többségi nyelven oktató iskola, vagyis tulajdonképpen az asszimiláció irányába terelje, szándékosan nem támogatja azt, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolában eredményes és hatékony legyen az államnyelv oktatása.

„A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszik a korszerű módszerek bevezetésére.” Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában*. In: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 76–83. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2002. 78. old.

A mai globalizálódó világban a nem is olyan távoli jövőben – amelyre a szülő szeretné felkészíteni a gyereket – minden bizonnyal több nyelv ismerete lesz az érvényesülés feltétele. Ilyen körülmények között az anyanyelven történő oktatás a legmegfelelőbb döntés.

„Aligha tévedünk, ha az anyanyelvű iskolának meghatározó szerepet tulajdonítunk a kisebbségi nyelvek fenntartásában: az iskolák egyfelől tudatos nyelvi ismeretekkel vértetik föl a tanulókat, másrészt lehetőséget nyújtanak az anyanyelv napi használatára, még hozzá – s ez nagyon fontos – a legkülönbébb stíluszinteken, az iskolai kosárlabdameccseken való bekiabálásoktól a szikár szaknyelvi megnyilatkozásokon keresztül a magasztos témákról írt fogalmazások ‘fennkölt stíl’-jéig.” Lanstyák István: A szlovák nyelv árnyékában. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 11–72. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet, 1991. 39. old.

Ha a szülő a fentiek ismeretében mégis a többségi nyelven való oktatás, vagyis tulajdonképpen hosszú távon az asszimiláció (a beolvadás) mellett határoz, tudnunk kell: az asszimiláció ugyanolyan emberi jog, mint a nyelv és identitás megtartása. A mi feladatunk nem az erkölcsi ítékezés, hanem ismereteink, tudásunk megosztása azokkal, akiknek a döntéseit megkönnyíthetjük, megalapozottá és megfontolttá tehetjük. Tájékoztatás nélkül ugyanis a szülők gyakran az alapvető ismeretek hiányában döntenek arról, milyen nyelven tanuljon gyermekük.

„A szülők és gyermekeik iskola- és programválasztási szabadsága – még az esetleges meglévő jogi garanciák és több program esetén is – mindaddig látszólagos, ameddig a különféle egy- vagy kétnyelvű oktatási-nevelési módok, illetőleg a rendelkezésre álló intézmények, nevelési célok, valamint a különböző nevelési módszerek között – adekvát tájékoztatás híján – nem a tudományosan is megalapozott információk, hanem tévhit és hiedelmek alapján döntenek.” Bartha Csilla: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 68–69. old.

Felelősségünk továbbá az is, hogy az anyanyelven oktató iskola keretében megtaláljuk annak lehetőségét, hogy az államnyelv oktatása eredményes legyen, s hogy olyan iskoláink legyenek, amelyekben gyermekeink – miközben elsajátítják az ukrán nyelvet és megtartják anyanyelvüket is – egészséges nemzettudatot és magas szintű szaktárgyi tudást szerezhetnek anyanyelvükön.

Választási lehetőségeinkről

Jelenleg Kárpátalján a tannyelv és a nyelvoktatás szempontjából a következő típusú iskolák működnek, s (elvileg) ezek közül választhat a szülő, amikor arról dönt, milyen iskolába járjon gyermeke:

1. Az oktatás nyelve az anyanyelv (a magyar); az államnyelvet (ukrán) és egy (vagy két) idegen nyelvet (pl. angol, német) tantárgyként oktatnak.

2. Két- vagy több tannyelvű iskolák, ahol a képzés párhuzamos osztályokban folyik, melyekben a képzés nyelve:

a) a kisebbségek anyanyelve (a magyar); az államnyelvet (ukrán) és egy (vagy két) idegen nyelvet tantárgyként oktatnak;

b) az államnyelv (az ukrán), a kisebbség nyelvét (a magyart) tantárgyként oktatják; egy (vagy két) idegen nyelv is szerepel a kötelező tantárgyak között.

3. A tannyelv az államnyelv (az ukrán), a kisebbség nyelvét (a magyart) tantárgyként oktatják; egy (vagy két) idegen nyelv is szerepel a kötelező tantárgyak között.

4. Ukrán tannyelvű iskolák (egy vagy két kötelező idegen nyelv kivételével minden tantárgyat az államnyelven oktatnak), ahol a kisebbségek (például a magyarok) csak fakultatív tantárgyként tanulhatják anyanyelvüket.

5. Ukrán tannyelvű iskolák, melyekben egyáltalán nem oktatják a kisebbség nyelvét; egy (esetleg két) idegen nyelv tantárgyként való tanulása kötelező.

6. Egyházak, társadalmi vagy kulturális szervezetek által szervezett és működtetett vasárnapi iskolák, ahol az ukrán tannyelvű iskolába járó kisebbségek anyanyelvüket tanulhatják.

Az egy tömbben élő magyar szülők számára egyértelműen az 1. típus: az úgynevezett anyanyelvmegtartó iskola ajánlható. Gyakorlatilag ezzel megegyező a 2. típuson belül az a) altípus, annyi különbséggel, hogy ez esetben nem önálló magyar tannyelvű iskoláról van szó, hanem olyanról, ahol egy iskolán belül magyar és nem magyar nyelven oktató osztályok működnek. Az ilyen iskolák esetében is egyértelműen az a) altípust (vagyis a magyar tannyelvű osztályt) javasoljuk.

Azokon a településeken, ahol erre nincs lehetőség (mert a településen nem működik magyar tannyelvű iskola vagy osztály), érdemes kérvényezni az iskola vezetőinél a 3. típus alkalmazását; vagyis azt, hogy a magyar nyelv és irodalom szerepeljen az iskola órarendjében kötelező tantárgyként. Ha erre sincs mód, akkor a 4. típus bevezetését lehet kérvényezni: oktassák fakultatív (választható) tantárgyként a magyar nyelvet azoknak a gyerekeknek, akik ezt szeretnék.

Az 5. típust nem ajánljuk a kárpátaljai magyar szülőknek. Ez ugyanis az úgynevezett nyelvi befulladás program megvalósítója (melyről a fentiekben már szó esett). Ám ha nincs más választható iskola, és a 3. vagy 4. típus (a magyar nyelv tantárgyként vagy fakultatív oktatásának bevezetése) sem lehetséges, akkor a szülők bátran fordulhatnak az egyházakhoz és a pedagógusszövetséghez azzal a kéréssel, hogy nyújtsanak segítséget a vasárnapi iskolák beindításához és működtetéséhez.

4.

A kétnyelvűség hatása a kárpáthaljai magyar nyelvhasználatra

A nyelvek érintkezése

Az egymással érintkező nyelvek szükségszerűen hatnak egymásra. Nincs egyetlen olyan nyelv sem, amely „tisztá”, azaz idegen nyelvi hatásoktól mentes volna. A magyar nyelv sem lehet kivétel, természetes tehát, hogy nyelvünkben is számos olyan nyelvi elem található, melyek más nyelvekből származnak, vagy más nyelvekkel való érintkezés következtében alakultak ki.

„Nyelvi szempontból a szlovákiai és más kisebbségi magyarok leginkább abban különböznek a magyarországiaktól, hogy kétnyelvűek, s a kétnyelvűségből adódóan anyanyelvüket másképp beszélik, mint az egynyelvű magyarok. (Második nyelvüket, a szlovákot is másképp beszélik, mint az egynyelvű szlovákok.) A kétnyelvűség-kutatásban tehát az 1 + 1 nem egyenlő 2-vel: a kétnyelvű ember nyelvtudása nem egyszerűen két, más-más nyelvben egynyelvű beszélőnek az összege, hanem eltérő minőség. Nem rosszabb, nem is jobb, hanem más.”
Lanstyák István: A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 12–18. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2002. 13. old.

Az, hogy az érintkező nyelvek egymásra gyakorolt hatása milyen mértékű, számos tényezőtől függ. Meghatározó például a kontaktusba került nyelvek típusa. Az egymáshoz nagy mértékben hasonló, vagy esetleg a közeli rokon nyelvek között könnyebben alakul ki szoros kölcsönhatás, mint olyan nyelvek között, melyek nyelvtani rendszere, hangállománya és szókészlete nagy mértékben eltér egymástól. A földrajzilag egymással szomszédos nyelvek közötti kontaktusok rendszerint sokkal jelentősebbek, mint az egymástól sok ezer kilométerre beszélt nyelvek között. Megkönnyíti a nyelvek egymásra hatását az is, ha a kétnyelvűség, a nyelvek érintkezése hosszú ideje fennáll. Nyilvánvaló, hogy a történelmi távlatokban is hosszú ideje fennálló nyelvi kapcsolatok hatása jelentősebb, mint az újonnan kialakult kontaktus. A nyelvek közötti kapcsolatok kiterjedtsége és intenzitása sem elhanyagolható tényező. Ha a kétnyelvűség csak egy szűk elit réteget érint (mint például a középkori magyar–latin bilingvizmus), akkor más mértékű a nyelvek egymásra gyakorolt hatása, mint amikor széles tömegek kétnyelvűek és a különböző nyelvű közösségek kapcsolata intenzív, mindennapos. A

Rokon nyelveknek a nyelvek olyan csoportját tekintik, melyek közös alapnyelvre vezethetők vissza, vagyis amelyek azonos nyelvből (egyazon ősnyelvből) származnak. A mai újlatin nyelvek például (olasz, spanyol, katalán, portugál, francia, román stb.) mind a latin nyelvből alakultak ki, így tehát olyan rokon nyelvek, melyek alapnyelve a latin. A nyelv-rokonság tehát a közös nyelvi ősről visszavezethető nyelvek közötti kapcsolat.

A magyar nyelv az uráli nyelvcsaládhoz tartozik. A több ezer évvel ezelőtt felbomlott uráli ősnyelvből alakult finnugor alapnyelv is több kisebb nyelvre szakadt. Ezek egyike volt az ugor alapnyelv, melynek megközelítőleg kétezer-ötszáz-háromezer évvel ezelőtti szétválását követően jött létre az önálló magyar nyelv. Nyelvünk legközelebbi rokon nyelvei a hanti (vagy más néven osztják), illetve a manysi (vogul). A hanti és manysi nyelvet beszélő népek Oroszországban, az Urál hegység keleti oldalán, az Ob folyó mentén élnek.

Legközelebbi nyelvrokonaink lakóhelye

nyelvi kapcsolatok mértéke a nyelvek és a nyelvet használó közösségek státusától is függ. A szociológiai értelemben vett többség nyelve általában nagyobb hatást gyakorol a hatalmi szempontból kisebbségi közösség nyelvére, mint fordítva.

A mai Kárpátalja területe a magyar nyelvterületnek a honfoglalás, vagyis a magyaroknak a Kárpát-medencében való letelepedése óta peremvidéke. Vidékünkön véget ér a magyar nyelvterület, és ebben a régióban a magyar számos nyelvvel érintkezik: az ukránnal (ruszinnal), az oroszsal, a szlovákkal, a románnal, a némettel. A peremvidékeken mindenütt nagyobb mértékű és intenzívebb a nyelvek közötti érintkezés, mint a nyelvterület belsejében. Nem véletlen tehát, hogy a Kárpátalján élő magyarok nyelvhasználatában a nyelvi kontaktusok olyan hatásai is felfedezhetők, melyek a (nagy részt) egynyelvű környezetben élő magyar anyanyelvűek előtt ismeretlenek és szokatlanok. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelv szerkezete viszonylag távol áll mindegyik olyan nyelvtől, melyekkel szoros kapcsolatban áll ma Kárpátalján, s az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozóként nem rokon nyelve egyiknek sem (a magyarral a Kárpát-medencében érintkező nyelvek mindegyike az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik).

„1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Akkor ugyanis nemcsak ők tudtak a másik nép nyelvén, hanem azok is tudtak magyarul. A magyarok tehát még az olyan helyzetben is sokkal gyakrabban használták anyanyelvüket, mikor helybeli más nyelvűekkel kellett szót érteniük, az ilyen helyzeteken kívül pedig bármilyen területen a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott, hogy magyarul beszéltek. (...) 1918–1920 után ez a helyzet teljesen megváltozott. A Kárpát-medencében a nyolc országból egyedül Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, és egyedül itt van teljes, mindenre kiterjedő használati köre. A többi országban pedig az ott élő, összesen mintegy 3 millió magyar legnagyobb része kénytelen az anyanyelvén kívül egy másik nyelvet, az államnyelvet is nemcsak bizonyos szinten megtanulni, hanem nap mint nap használni is, ha bizonyos helyzetekben el akar boldogulni. (...) Ennélfogva ezeknek az embereknek legnagyobb része kétnyelvű.” Szilágyi N. Sándor: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 110. old.

„Azokban a magyar falvakban, amelyek az ukrán falvak közvetlen szomszédságában terülnek el, a magyar lakosság körében 1945-ig nem lehetett megfigyelni a kétnyelvűséget, viszont eléggé elterjedt a bilingvizmus a kárpátontúli ukrán lakosság soraiban ott, ahol közvetlenül érintkeztek a magyarokkal. Még azokban a községekben is, ahol ukránok és magyarok együtt éltek, leginkább az ukrán lakosság volt kétnyelvű.” Lizanec, Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem, 1970. 79. old.

Mivel a huszadik század elejéig a mai Kárpátalja területe Magyarország része volt, a magyar nyelv a többség nyelve volt, s csak 1918 után vált kisebbségi nyelvvé,

Minden embernek, aki megszólal, rendelkeznie kell nyelvi és kommunikatív kompetenciával. A nyelvi kompetencia az adott nyelv nyelvtani rendszerének, hangállományának és szóképzésének valamilyen szintű ismeretét jelenti. Ahhoz szükséges, hogy képesek legyünk az adott nyelven elhangzó szövegeket megérteni, illetve létrehozni, azaz: hogy értelmes megnyilatkozásokat tudjunk alkotni ezen a nyelven.

A kommunikatív kompetencia a nyelvhasználat mikéntjére vonatkozó tudásunk: a nyelvhasználat helyénvalóságának, a kommunikációs stratégiáknak az ismerete, a nyelvi elemek társas jelentéseit is magában foglaló szabályrendszer. Azoknak a normáknak az ismerete, melyek közösségenként eltérő módon meghatározzák, kinek hogyan illik köszönni, kit miként lehet megszólítani, kit lehet és kit nem szabad tegezni vagy éppen magázni, hogyan lehet egy társalgáson belül átadni vagy átvenni a szót egy másik beszélőtől, stb.

korábban a nyelvi kontaktusok erősebben érintették a többi nyelvet. A huszadik század elején, illetve közepétől azonban ez gyökeresen megváltozott, és a keleti szláv orosz és ukrán magyarrá gyakorolt hatása jóval intenzívebbé vált. Azaz: a magyar nyelv helyzete többségi államnnyelvi státusából kisebbségi nyelvvé változott, s ennek természetesen nyelvi következményei is voltak, vannak.

A nyelvek közötti érintkezések nyoma alapvetően két területen mutatkozik meg a leginkább: a nyelvi rendszerben és a kommunikatív kompetenciában.

Hatások a szókészletben és a nyelvi rendszerben

Az érintkező nyelvek egymásra hatása a nyelv valamennyi szintjén nyomot hagy. A legfeltűnőbb hatás a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben jelentkezik.

A szókölcsönzés

A nyelvek közötti érintkezések leggyakoribb és legszembetűnőbb hatása a szókölcsönzés.

A szókölcsönzés „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a *kölcsönszavak* (...) az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak.” Peter Trudgill: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997. 41. old.

A szókölcsönzés eredményeképpen kölcsönszavak kerülnek az átvevő nyelvbe az átadó nyelvből. Ezeket a szavakat kölcsönszavaknak nevezik. A magyar nyelvű szakirodalom a kölcsönszavak között hagyományosan megkülönbözteti a jövevényszavakat és az idegen szavakat. A két csoport között nehéz (tudományos szempontból gyakorlatilag lehetetlen) egyértelmű határt vonni. Előbbiek közé azokat a szavakat sorolják, melyek már beilleszkedtek az átvevő nyelv rendszerébe, s a beszélők nem érzik idegen eredetüket. Utóbbiak ezzel szemben még nem illeszkedtek be az átvevő nyelvbe, kiejtésük gyakran még az átadó nyelv szabályainak megfelelő, helyesírásuk sem alakult az átvevő nyelv írásszokásaihoz, és a beszélők többsége tudatában van annak, hogy ezek a szavak idegen eredetűek.

A magyar nyelvben számos nyelvből származó jövevényszó (más nyelvekből kölcsönzött szó) mutatható ki. A magyar nyelv legfontosabb jövevényszó-rétegei a török (pl. *alma, árpa, bársony, betű, borjú, gyász, sátor, tenger* stb.) és a szláv (pl. *szerda, csütörtök, péntek, szombat, galamb, málna, medve, barát, udvar; konyha* stb.) nyelvekből, valamint a latinból (pl. *advent, akta, aroma, cella, doktor; evangélium, fantázia, iskola, január, július* stb.) és a németből (pl. *bak, bál, buli, gyémánt, kály-*

ha, láda, malter; tabletta, tánc, vice stb.) származnak. Újabban egyre több angol eredetű szó használatos: *buldog; biznisz, esencesel, dzsessz, dzsem, dzsentrí, globalizáció, hardver, komfort, shop, show, szoftver, supermarket, trend* stb. Ezek nagy részét még nem tekintik jövevényszónak, inkább idegen szónak.

Természetesen az említetteken kívül sok más egyéb nyelvből is kerültek a magyarba kölcsönszavak (jövevényszavak és idegen szavak).

Kölcsönszavak azonban nem csak a köznyelvbe kerülhetnek át. A nyelvterület olyan peremvidékein, ahol a nyelvek közötti érintkezés intenzívebb, a regionális nyelvhasználatba is számos kölcsönszó kerülhet a szomszédos nyelvekből. Nem véletlen tehát, hogy a magyar nyelv kárpátaljai nyelvváltozataiban is sok kölcsönszót találhatunk.

Az etimológiai szótár a magyar nyelv szavainak eredetét mutatja be.

A magyar nyelv természetesen nemcsak átvevő nyelv, hanem átadó is: tehát nemcsak kölcsönzött más nyelvekből szavakat, hanem számos magyar eredetű szó található más nyelvekben is. A magyarból több nyelvbe (német, francia, olasz, orosz) kerültek át például az alábbi szavak: *csákó*, *csikós*, *gulyás*, *hajdú*, *huszár*, *kocsi*, *paprika*, *puszta* stb. Ennél jóval több magyar eredetű szó található a szomszédos nyelvekben. Magyar kölcsönszó példának okáért az *áld* a szerb és a horvát nyelvben, a *bagó* a szlovákban, a *tolvaja* szlovénban, a *város* a románban stb. Az ukrán nyelvben, illetve a helyi ukrán/ruszin nyelvjárásokban is sok magyar eredetű kölcsönszó ismeretes. Az egyik ukrán kutató több száz magyar eredetű szót adott a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárásokból tanulmányában, például: *árvácska*, *gyékény*, *dudva*, *orgona*, *som* stb. (Мигилинець О.: Українсько-угорські зв'язки на матеріалі ботанічної лексики закарпатських говірок.) Bárány Erzsébet tanulmányaiban a kárpátaljai ukrán/ruszin szépírók művei alapján mutatta ki, hogy a magyar nyelv jelentős hatást gyakorolt a régió szláv nyelvjárásaira. Többek között olyan magyar eredetű kölcsönszavakat talált a kárpátaljai ukrán/ruszin szerzők szépirodalmi szövegeiben, mint az *áldomás*, *bácsi*, *bíró*, *bolt*, *gazda*, *hab*, *kalap*, *város* stb. Újabban sok ukrán/ruszin településen látható például az ABC felirat, amely – nyilvánvalóan magyar hatásra – (élelmiszer)boltot, üzletet jelöl.

A kölcsönszavaknak több típusa van. Megkülönböztetik a direkt (közvetlen) kölcsönzést, a hanglakkölcsönzést, a hibrid kölcsönzést, a jelentéskölcsönzést és a tükörszavakat.

„Az idegen nyelvekkel való érintkezés (...) új fonémát honosíthat meg” – olvashatjuk egy egyetemi tankönyvben. (Kiss Jenő és Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris, 2003. 112. old.) A nyelvek közötti érintkezés, illetve a kölcsönszavak átvétele révén ugyanis akár új hangok (nyelvészeti szakszóval: fonémák) is átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. Az ómagyar kor elején (ez a nyelvtörténeti korszak 896-tól, vagyis a honfoglalástól 1526-ig, tehát a mohácsi csatavesztésig tartott) a magyar nyelvben például még nem volt önálló

Élelmiszerbolt az ilosvai járási Dolhán (ukránul Dovhe): a cégtáblán a magyar eredetű ABC felirattal

A magyarból más nyelvekbe átkerült kölcsönszavak természetesen hangtanilag és alaktanilag beilleszkedtek az átvevő nyelv rendszerébe, s nem feltétlenül olyan formában (hangalakban) használatosak az átvevő nyelvben, mint a magyarban.

Egy üzlet Ungváron, melynek neve magyar eredetű kölcsönszó: Ezermeister.

A direkt (közvetlen) kölcsönszavak az átadó nyelv szavainak szinte eredeti hangalakjában való átvételei. Olyan szóképzleti egységek, amelyekhez hasonló hangalakú és jelentésű szavak és szókapcsolatok korábban

e mássalhangzó. Csak a *t+sz* hangkapcsolat eredményeként (az úgynevezett összeolvadás révén) volt hallható, például a *látsz* szóban (kiejtve: *láce*). Ám a honfoglalás utáni olyan kölcsönszavak, mint például a *cimbalom*, *citrom*, *lecke*, *legáció* stb. teljes értékű hanggá tették a magyar nyelvben a *c*-t; „ha tehát a magyarok története úgy alakult volna, hogy szlávokkal meg németekkel nem kerültek volna kapcsolatba, akkor a magyar nyelvben talán ma sem volna *e* hang.” (Szilágyi N. Sándor: *Világunk, a nyelv*. Budapest: Osiris, 2000. 58. old.)

nem voltak az átvevő nyelvben, s az átvevő nyelv egy-nyelvű változataiban – esetünkben a magyarországi magyarban – ilyenek ma sem találhatók. A kárpát-aljai magyar nyelvhasználatban számos ilyen közvetlen kölcsönszó ismert és használatos: *bánka* (befőttesüveg), *bezpekás* (államvédelmi hivatal munkatársa), *blánka* (úrlap), *dohovor* (szerződés), *dovidka* (igazolás), *elektricska* (villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat), *gorszovet* (városi tanács), *grecka* (hajdinakása), *gripp* (influenza), *jászli* (bölesőde), *kocsegár* (fűtő), *kriska* (befőttesüveg fedele), *májka* (trikó, atléta), *marsrutka* (iránytaxi, menetrend szerint közlekedő kisbusz), *pácska* (esomag), *paszport* (személyi igazolvány), *pelmyeni* (darált hússal töltött főtt tészta, húsos de-ryle), *práva* (jogosítvány), *prokuror* (ügyész), *provodnyik* (vasúti utaskísérő, kalauz), *szágyik* (óvoda), *szok* (gyümölcslé), *szoljárka* (gázolaj), *sztolova* (étkeзде, kifőzde), *váfli* (nápolyi) stb. Ezek a szavak a leggyakrabban a beszélt nyelvben fordulnak elő, s ha a beszélők magyarországiakkal kerülnek szembe, igyekeznek elkerülni használatukat.

olyan közvetlen kölcsönszó, melyekkel mindegyik helyi magyar nyelvű lapban találkozhatunk.

A köznyelvben nem ritka, hogy egyes kölcsönszavakat rövidítésként használunk. A *FIFA*, *UEFA*, *NATO*, *WTC*, *IMF*, *FBI* stb. olyan rövidítések, melyeket az angol eredeti alakjában betűszóként kölcsönöztünk. A kárpát-aljai magyar nyelvhasználatban is vannak ilyen szavak; ám ezek nem az angolból, hanem az ukránból vagy az oroszból eredeztethetők. Például a *ЦВК* (Центральна виборча комісія, ЦВК; Központi Választási Bizottság), *NBU* (Національний банк України, НБУ; Ukrán Nemzeti Bank), *pdv* (податок на додану вартість, пдв; hozzáadottérték-adó), *SZBU* (Служба безпеки України, СБУ; Ukrajna Biztonsági Szolgálat), *KRU* (Контрольно-ревізійне управління, КРУ; ellenőrző-revíziós hivatal) rövidítések szintén gyakoriak a helyi magyar nyelvű sajtóban. A *GAI* és *DAI* is egyaránt előfordul; mindkettő az állami közlekedés-rendészet rövidítése, csak az egyik az orosz *Государственная автоинспекция* (*ГАИ*), a másik az ukrán *Державна автоінспекція* (*ДАІ*) rö-

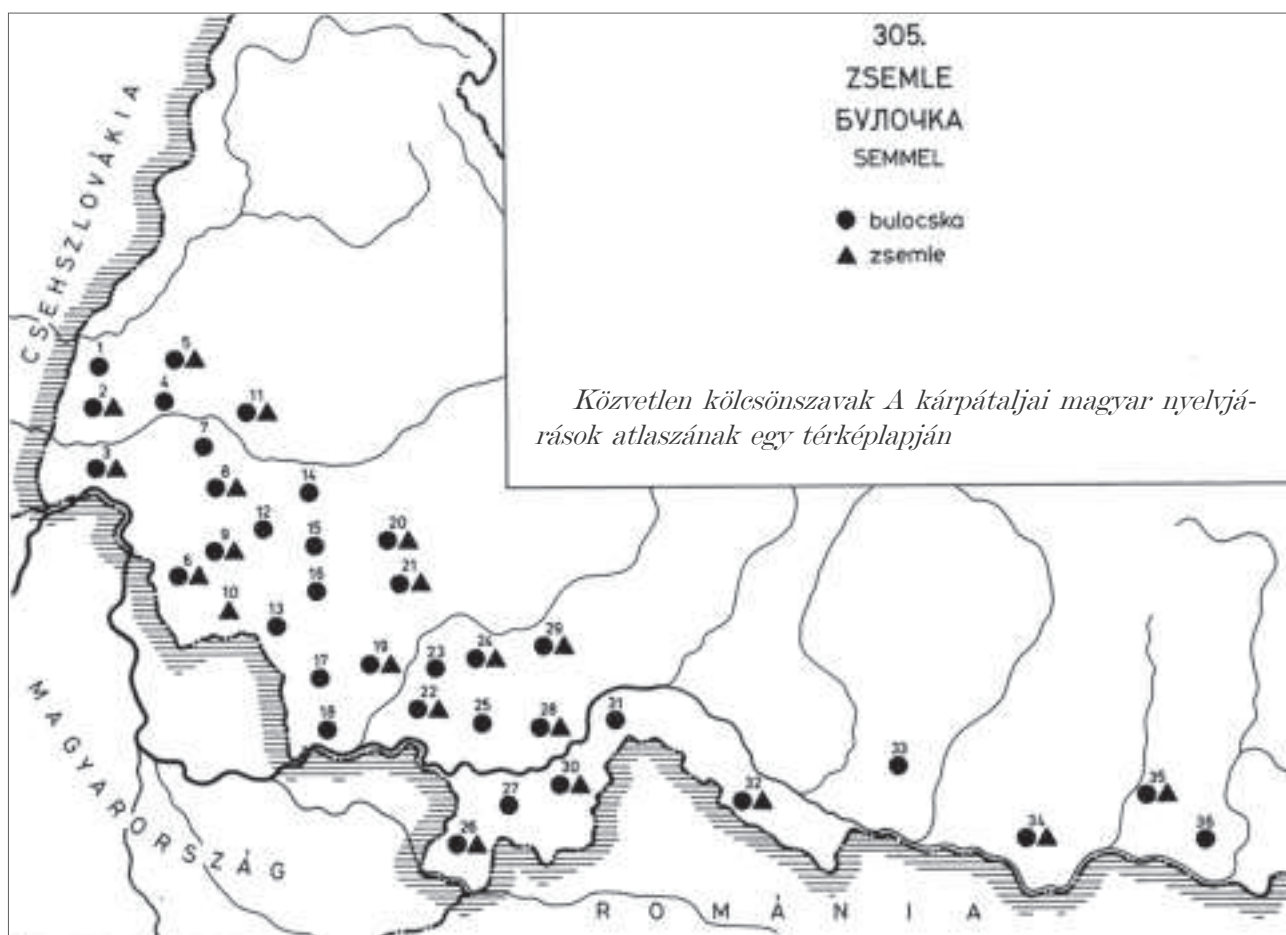

Közvetlen kölcsönszavak A kárpát-aljai magyar nyelvjárások atlaszának egy térképlapján

Olyan közvetlen kölcsönzések is vannak azonban a helyi magyar nyelvhasználatban, melyek a helyi sajtóban nyomtatásban is megjelennek. Ezek legnagyobb része a hivatali és politikai élethez kötődő kifejezés. Például az *adminreszursz*, *hrivnya*, *nasaukrainás*, *ráda*

vidítése. Azt sem kell senkinek magyarázni Kárpát-alján, mit takar a *KGB* rövidítés.

Hangalakkölcsönzésről akkor beszélünk, ha egy szó az átvevő nyelv egynyelvű változataiban is ismeretes, de a kétnyelvű beszélők a másodnyelvre jel-

lemző hangalakban (is) használják. A magyarországi köznyelvben például *agronómus*, *büfé*, *diploma*, *dokumentum*, *grúz*, *infarktus*, *konzerv*; *slag* hangalakban használatosak azok a szavak, melyeket a kárpátaljai magyarok egy része *agronóm*, *bufet*,

diplom, *dokument*, *gruzin*, *infarkt*, *konzerva*, *sláng* formában (is) ismer. Ennek oka, hogy az ukrán és/vagy orosz nyelvben ezek a szavak a következőképpen fordulnak elő: *агроном*, *буфет*, *диплом*, *грузин*, *инфаркт*, *консерва*, *шланг*.

budi *budi* [-t, -k, -ja] fn 1. (rég) árnyékszék *A ház megett van a budi* (Kg); 2. kártyajáték a színével leborogatott lapokra kis házikót építenek, és addig húzigálják alóla a színre-szín alapon a lapokat, amíg össze nem dől, akinek összedől, az „beleesik a budiba” *Jáccung budit?* (E)

bufet *bufet* [-et, -ek, -je] fn (új) büfé *Ugörjunk mā be a bufedbe ety sörre* (V)

bufetcsik *bufeccsik* [-ot, -ok, -ja] fn (új) büfés *Nem hijába bufeccsik, de örökösön csángóys* (Gl)

bufetes *bufetes, bufettes* [-t, -ek, -je] fn (új) büfés *Valahová elment a bufettes, mā ojan rígen várom* (Rf)

buffer *buffër, bufër* [-t, -ok, -ja] fn 1. ütköző *Ültek még a vagom bufërján is* (Sz); 2. (tréf) nagy női mell *Jóynagy bufërjá ván, az ánnýgót!* (Br)

bugáz *bugáz* [-ok, -öl, -ott] ts ige bugáját kitepi *Muszáj a hagymád bugázni, mēr semmi feje nem lessz* (R)

bugázik¹ *bugázik, bugádzik, bugóydzik* [-ott] tn ige bugát növeszt *Meg is aszáltam eszt a hagmát, oszt csag bugázik, ád bugázik* (Csl)

bugázik² *bugázik* [-ok, -öl, -ott] ts ige (biz) lop *Bugázok magamnak ety hát szálmát* (Sz)

bugi *bugi* [-t, -ja] fn (új) modern tánc *Mos csak a bugit járják* (Pk)

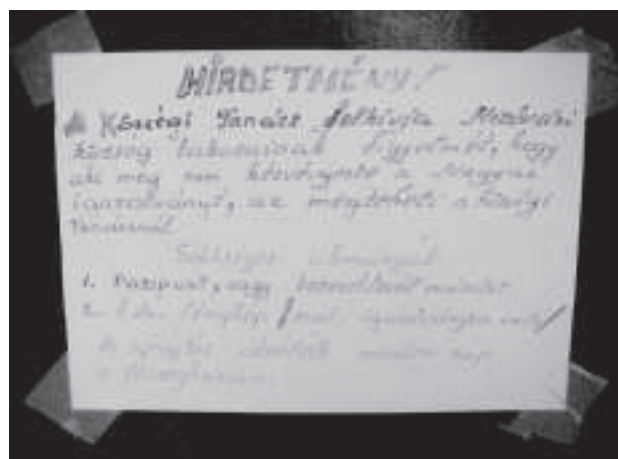
bugizik *bugizik* [-ok, -öl, -ott] tn ige modern táncot táncol *A fíjatláság ma csag bugizik* (Tú)

buglyas *bugjas, bugjos* l. **hoglyas**

bugó *bugóy* l. **buga**

bugó *bugóy* mn buta, műveletlen *Ojám bugóy párásznák nízél te éngem?* (Tú)

Közvetlen kölcsönszavak A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárában.

A dokument *hangalakkölesönzés*: az ukrán és orosz документ-nek megfelelő alakban szerepel egy beregszászi üzlet reklámján; köznyelvi változata a dokumentum.

A hibrid kölesönszavak olyan összetett szavak, melyek egyik tagja közvetlen kölesönszó, a másik tagja pedig az első nyelvből származik. Példaként az alábbiakat említhetjük: *bezpekaťónök* (biztonsági szolgálat vezetője), *DAI-parancsnok* (közlekedés-rendészet parancsnoka), *főszesztra* (főnővér), *grippjárvány* (influenzajárvány), *lebrakkol* (kiselejtező), *povorotnyiklámpa* (gépjármű irányjelző lámpája), *paszportszám* (személyi igazolvány száma), *traktorpricep* (traktor utánfutója) stb.

A jelentéskölesönzés az a jelenség, amikor egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására. A hangalak kölesönzése nélküli jelentéskölesönzés akkor mehet végbe, ha az átvéő nyelvben van olyan szóképzleti elem, amely vagy hangalakjában, vagy jelentésszerkezetében, esetleg mindkettőben hasonlít az átadó nyelvi elemhez. A kárpátaljai magyarok számos szót használnak más jelentésben is, mint az a köznyelvben vagy Magyarországon megszokott. Ez annak a következménye, hogy a magyarral Kárpátalján érintkező keleti szláv nyelvekben ezeknek a szavaknak a megfelelői nem egészen olyan jelentésekkel bírnak, mint a magyar köznyelvben, és a helyi magyarok egy része ezt a

Közvetlen kölesönszavak nem csak szóban fordulnak elő, hanem időnként írásban is találkozhatunk velük, például egy-egy hirdetésben

jelentést átveszi. A *csenget* ukrán *дзвонити*, orosz *звонить* párhuzama például azt is jelenti, hogy 'valakit telefonon felhív, telefonál'. A magyar köznyelvben a *csenget* szónak ez a jelentése ismeretlen. A kárpátaljai magyarok között azonban sokan használják ebben a jelentésében is ezt a szót.

Hasonló a helyzet például a *felszámol* szóval is. A magyar köznyelvben ennek az igének a következő jelentései ismertek: 1. Módszeresen, véglegesen megszüntet valamit. Pl.: *~ják a lazaságokat*. 2. Készleteit kiárusítva és függő anyagi ügyeit rendezve megszűnik. Pl.: *A boltot ~ták*. 3. Intézmény, szervezet működését hivatalos eljárással (vagyonának értékesítésével) megszünteti. Pl.: *~ják a céget*. 4. Felszámít. Ukrán (*нарахувати*) és orosz (*начислить*) megfelelője azonban azt is jelenti, hogy *bért, járandóságot kiszámol, számfejt*. A kárpátaljai magyarok körében tehát ez a mondat: *Januárban ismét felszámolják a nyugdíjakat* azt jelenti: számfejtik a nyugdíjasok járandóságát. Azok azonban, akik csak a fentebb idézett négy jelentést ismerik, azt hihetik, hogy régiókban megszüntetik a nyugdíjakat.

Az ukrán és orosz nyelv hatására gazdagodott továbbá például a *dolgozik* szó a magyarországi köz-

nyelvből hiányzó 'működik' jelentéssel: *dolgozik a lift* – mondják Kárpátalján, miközben ugyanezt a határ túloldalán úgy fejezik ki: *működik*. A szláv nyelvek hatására bővült a helyi magyar nyelvhasználatban a *deficit* szó jelentése úgy, hogy régiókban 'hiánycikk' értelemben is előfordul (*Újabban deficit a jó fogkrém.*), miközben Magyarországon csak 'hiány, ráfizetés, veszteség' jelentésben ismert. Az is érdekes, hogy – mivel az ukrán és az orosz a *морозиво*, illetve *морозженое* szóval nevezi meg mindkettőt – a kárpátaljai magyarok többsége számára nincs különbség a *fagyvi/fagyvált* és a *jégkrém* között, hiszen ezt is, azt is a *fagyvi/fagyvált* szóval nevezik meg. A *tanító* szónak is tágabb jelentése van nálunk, mint odaát. Magyarországon a *tanító* az elemi iskolában (1–4. osztályban) oktató pedagógust jelöli. Kárpátalján ellenben a *tanító* és a *tanár* (aki az iskola felső osztályaiban oktat) egyaránt megnevezhető *tanító*-ként.

A jelentéskölcsönzés érdekes esete a *szoknya*, melyet a kárpátaljai magyar sportnyelvben az orosz *юбка* hatására annak megnevezésére használnak, hogy a labdarúgásban az egyik játékos a másik lába között továbbítja a labdát. (A megfelelő magyarországi nyelvvaltozatban erre a *kötény* szót használják.) Ezt igazolja az alábbi interjúrészlet is:

TM: – Mit mondanak másképpen Kárpátalján, mint Magyarországon?

AK: – Én focizok Magyarba egy csapatba, oszt mondom egyszer, amikor átvittem a labdát a védő lába között, hogy na, haver, kaptál egy szoknyát. Erre az nevetett, azt mondja, az nem szoknya, hanem kötény. Mink meg itthol szoknyának mondjuk, mer azoktól a srácoktól, oroszoktól tanultam, hogy jubka, akikkel együtt fociztam az ungvári csapatba.

Tükörszavaknak azokat a másodnyelvi hatásra létrejött szavakat nevezik, melyek szó szerinti fordítás útján jönnek létre. A főként másodnyelvdomináns kárpátaljai magyarok által 'pénzt vált' jelentésben használt (pénzt) *cserél* például az ukrán és orosz *меня гроши/меняет деньги* mintájára jött létre. Ehhez hasonlóan alakult ki az *átfordít* szó 'lefordít' jelentése a *перекласту/перевесту*, a (vizsgát) 'letesz' jelentésben gyakran előforduló (vizsgát) *lead* a *скласту існум/сдасть экзамен* hatására stb.

A többségi nyelvekből származó kölcsönszavak természetesen nemcsak a kárpátaljai, hanem valamennyi kisebbségi magyar közösség helyi nyelvhasználatában előfordulnak. Ezek között vannak olyanok, amelyek csak egy-egy régióban használatosak. Erdélyben (Er, Románia) ismert például a *cáp* 'egy pohár

„A tükörfordítás lehet szóösszetételek elemeinek gépies fordítása: (...) *beerősít* 'jóvánhagy (utvergyity)', *kilépés* 'felszólalás (vizstuple nyije)', *szétbeszélte magát* 'belejött a beszédbe (razgovorityszja)' stb.; szókapcsolatok, kifejezések (...): *kiesik a hó* 'leesik (vipadaty)' *kiújják a kórházból* 'elboesátják (vipiszaty)' (...), *fogadja a vizsgát* 'vizsgáztat (prinymaty)'.”

Kótyuk István: *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1995. 10. old.

A kölcsönszavakat azonban nem csak a fenti módon szokás osztályozni. Gyakori, hogy fogalomkörök szerint csoportosítják a más nyelvekből átvett szavakat. A *Magyar nyelv* című kézikönyv A határon túli magyar nyelvvaltozatok című fejezete például 13 fogalomkörü csoportba sorolva mutat be példákat a kisebbségi magyar nyelvhasználat jellemző kölcsönszói közül. A kárpátaljai magyar nyelvvaltozatok kölcsönszói is témakörökbe rendezhetők. Ezt igazolja, hogy Kótyuk István kandidátusi disszertációjában az ungi magyar nyelvjárásokban általa gyűjtött 247 ukrán eredetű kölcsönszót 21 fogalomkörbe sorolta be. Az, hogy hány fogalomkört különítenek el, változó lehet. Az alábbiakban mi csak néhány fogalomkört mutatunk be, két-két példa erejéig:

- étkezés: *szosziszki* 'virslí', *pelmenyi* 'húsos derelye';
- háztartás: *spirál* 'merülőforraló', *bánka* 'befőttesüveg';
- ház, lakás: *podjezd* 'lakótelepi tömbház lépcsőháza', *fundament* 'fundamentum';
- ruházkodás: *májka* 'atlétatrikó', *kurtka* 'dzseki';
- közlekedés: *marsutka* 'iránytaxi', *elektricska* 'villanyvonat';
- kereskedelem: *gasztronom* 'élelmiszerbolt', *unyivermág* 'áruház';
- egészségügy: *szesztra* 'egészségügyi nővér', *hirurg* 'sebész';
- hivatali élet: *identifikációs kód* 'adóazonosító jel', *dekret* 'gyermekgondozási segély' stb.

A kölcsönszókat gyakran osztályozzák eredetük, vagyis az átadó nyelv szerint. A helyi magyar nyelvhasználatban az orosz (pl. *bulocska*, *práva*) és ukrán (pl. *dovidka*, *hrivnya*) eredetű szavak száma a legnagyobb, ám vannak más nyelvekből átvett szavak is nyelvhasználatunkban, mint pl. a német eredetű *firhang* 'függöny', *spór* 'tűzhely' stb.

sör’, *motorina* ‘gázolaj, nyersolaj’, *punga* ‘zacskó, tasak’; Felvidéken (Fv, Szlovákia) használják a *baszi* ‘börtön, fogda’, *preglejka* ‘furnérlemez’ szavakat; a Vajdaságban (Va, Szerbia) élő magyarok körében elterjedt a *duduk* ‘bárgyú, tökkelütött’, *kuluk* ‘robot (munka)’; Kárpátalján (Ka, Ukrajna) mindenki tudja, mi a *csurma* ‘börtön’, a *pápka* ‘irattartó, dosszié’, a *váffi* ‘ostya’; a Horvátországban (Hv) élők használják az *ixica* ‘diákigazolvány’, *penkala* ‘töltőtoll’, *vozácska* ‘jogsi’ lexémákat; Muravidéken (Mv, Szlovénia) *cicibán* az iskolaelőkészítőbe járó (óvodás) gyermek, *lucska* a (nyeles) jégkrém, *narasztek* a festett haj kinőtt töve; Őrvidéken (Óv, Ausztria) *ghivájín*-nak nevezik a forralt bort, *pikkelli*-nek a (gépkocsi) műszaki vizsgáját stb.

Kótyuk István orosz nyelven megjelent könyve az ungi magyar nyelvjárások ukrán kölcsönszavait mutatja be.

Vannak ugyanakkor olyan kölcsönszavak is a határon túli magyar nyelvváltozatok szókészletében, melyek valamennyi vagy több kisebbségi magyar közösségben ismertek. Az egyes kisebbségi magyar nyelvváltozatokban nagyon sok azonos fogalomkörbe tartozó szókészleti egységet találunk, s ezek nemegyszer hangalakjukban is hasonlóak vagy akár teljesen azonosak két vagy több régióban. Így például minden régióban közvetlen kölcsönszóval nevezik meg az influenzát, s ezek a szavak a legtöbb régióban hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra: Er Va Hv Mv *gripa*, Ka *gripp*, Óv *grippe*, Fv *chripka*. A pólóing, illetve ujjatlan sporting

megnevezésére szintén több régióban találunk hasonló szavakat: Er *majó* ‘ujjatlan sporting, trikó’, Ka *májka* ‘ua’, Va Hv *majica* ‘pólóing, atlétatrikó’; Mv *májca* ‘pólóing’. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* ‘üdítőital’, ‘szörp’, Ka *szok* ‘gyümöleslé’, Mv *szok* ‘gyümöleslé, üdítőital, szörp’, Hv *szók* és Va Hv *szokk* ‘gyümöleslé, üdítőital, szörp’.

Egy-egy esetben előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például Er Fv Va Hv Mv Óv *cirkula* ‘körfűrészt’, Fv Va Ka Hv Mv *szesztra* ‘(kórházi) nővér, ápolónő’, Fv Va Ka Hv Mv Óv *tunel* ‘alagút’, Fv Va Ka Hv Mv *vetrovka* ‘(szél)dzseki’ stb.

Hasonló azonosságok és hasonlóságok természetesen nemcsak a közvetlen kölcsönszavaknál, hanem a szókölsönzések egyéb típusainál is előfordulnak.

A fent említett és a hasonló szavak többsége idegen eredetének tudatában vannak a beszélők. Ám olyan kölcsönszavak is szép számmal akadnak köztük, me-

„A kisebbségi régiókban mind az anyaországtól való elválasztottság, mind a másik nyelv ismeretének és használatának kiterjedése oda vezetett, hogy az új nyelvi igények kielégítésének legfőbb eszközévé a (régióként más-más) államnyelvekből való közvetlen és közvetett kölcsönzés vált. (...) Bár a ht [határon túli] régiókban a kölcsönzésnek a beszélők kétnyelvűségéből fakadóan számos indítéka volt és van, a legfontosabb mégis a nyelv működőképességének megőrzésére való törekvés: a kölcsönszavak javarészt a mai napig olyan tárgyak, fogalmak, intézmények stb. megnevezésére szolgálnak, amelyeket a ht régiók beszélői 1918 előtt nem vagy alig ismertek.”

Lanstyák István: A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 118–135. Budapest: MTA Magyar Tudományos-ság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 123. old.

lyek többsége legalább annyira beilleszkedett már a helyi nyelvváltozatok rendszerébe, hogy a nagy többségnek fogalma sincs arról, hogy nem „echte” magyar szót használnak. Sok kárpátaljai magyar lepődne meg például, ha azt mondanánk: az *abora* vagy *zabora* (négy faoszlopból és fel- s lecsúszthatató fedélből álló szénatároló), *szetka* vagy *szítka* (hálószerűen szőtt anyagból készített szatyor vagy maga a hálószerű anyag) nem eredeti magyar szó, hanem más nyelvből átvett kölcsönszó. Sőt: olyan magyarokkal is találkozhatunk Kárpátalján, akik számára meglepő, hogy a *paszport*-ot személyi igazolványnak is lehet nevezni.

A kisebbségi magyarok nyelvhasználatában előforduló államnyelvi kölcsönszavakat hosszú ideig negatívan értékelték, elítélően nyilatkoztak róluk, és sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen szavak „fölöslegesek”, kizso-

Egy közel 80 éves nénivel készített beszélgetés hanganyagából idézünk:

TM: Használják-e a faluban élők a magyar beszédükben olyan szavakat, mint paszport, bulocska? Használják ilyen szavakat?

AK. Használják.

TM. Használják, igen? És mit gondol, mér használják ezeket a szavakat?

AK. Hát, én, igen... Hát az nem magyar szó, a paszport? Hát, én úgy tudtam, hogy paszport. Mert ilyen magyar vagyok én.

TM: terepmunkás, AK: adatközlő.

Az abora is szláv (ukrán) eredetű kölcsönszó.

„A székelyföldi Baróton például a talicska neve *raba*, e szó legtöbb használójától azonban hiába próbálnánk megtudni, mi a neve románul a talicskának (ti. *roabă*), mert nem tudja. Neki a *raba* magyarul van, úgyannyira, hogy ha valaki az ő környezetében *talicská*-nak nevezi, megkérdi tőle, miért beszél olyan vásárhelyiesen: ez a szó ugyanis számára sokkal inkább a marosvásárhelyi nyelvváltozat tartozéka, semmint a magyar standardé.” Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Előnőki Bizottság, 2008. 111. old.

rítják a hagyományos magyar szavakat, „szennyezik” a nyelvet, „nyelvromlást” okoznak, „szegényítik” anya-

nyelvünket, s ezzel veszélyeztetik a magyar nyelv jövőjét. A valóság azonban (amit nyelvtudományi kutatások egyértelműen bizonyítanak), hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlenek. Mert, amint ezt már említettük is, egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben ne volnának idegen eredetű szókészleti elemek. A mai angol nyelvben például több a más nyelvekből kölcsönzött szó, mint az eredeti, ám ennek ellenére milliók szeretnék elsajátítani ezt a nyelvet, és senkinek sem jutna eszébe azt mondani, hogy az angol szennyezett, romlott vagy kihalóban lévő nyelv lenne. Kömnyen belátható, hogy fölöslegesnek sem tekinthetjük a más nyelvekből kölcsönzött szavakat. Ami fölösleges, amire nincs szükségünk, azt nem használjuk. Márpedig ezeket a nyelvi elemeket több ezer magyar ember használja nap mint nap, tehát nem lehetnek fölöslegesek: megvan a maguk funkciója, használati köre. A más nyelvekből átvett szavak fokozatosan beépülnek a magyar nyelv szókészletébe. Az ukrán és orosz nyelvből a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba bekerült szavak is szerves részei nyelvváltozatainknak, mint ahogyan például a szintén szláv eredetű *szerda*, *csütörtök*, *málna*, *medve*, *szilva* stb. kölcsönszavak ma már nélkülözhetetlen elemei a magyar nyelvnek.

Kölcsönszavakat természetesen nemcsak a Kárpát-medencei kisebbségi magyarok használnak. Az emigráns magyarok nyelvhasználatában is számos kölcsönszó él. Ezeket mutatja be a *Túl a Kecegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár* című kötet.

Az amerikai magyarok szótárában található angol kölesönszavakat felhasználva Sándor Klára nyelvész egyetemi tanár írta a *Hevesiné vacsorája* című balladát, azt igazolva, hogy az a nyelv, melyet a Magyarországon kívül élő magyarok használnak, egyáltalán nem romlott, nem utal bomlott gondolkodásra, hiszen rímfaragásra, költészetre is alkalmas. A terjedelmes ballada egy részletét közöljük, a szövegben szereplő kölesönszavak magyarázatával. (A teljes szöveg megjelent a *Katedra* című folyóirat 1996/97. decemberi számának 14–15. oldalán.)

Hevesiné vacsorája

Hevesiné asszony mit tinkolt magába:
Cuprájz pádét mékol ura bördéjára.
Hevesiné ura fémes burdosgazda,
Ő hát, ki a pádét juláj forszra kapja.

Jár a mélmen házról házra,
Invitésint hurcol máma,
Izgalom anyja, ne hagyj el!

Hevesiné vágya mert az mostan éppen,
Hites hazbendjének hepi kedve legyen.
„Uram, édes uram, kjúzmi, drága szvíthárt,
de most elküldelek, hordd innen az irhád!
Sok kedvem nincs hozzád, a dolgom is lacó,
Hogy mikor jer haza? Hát aztat ájdónó.”
S hogy urát szép szókkal imígyen elküldte,
A stóros nekszdór volt, oda ment elsőre.
Falfészeket nem vett, hanem vett minden mást,
Kivéve tavalyi, záp húsvéti tojást.
A másik kóneron, félblakra csak onnat
– Ki gondolta volna! – új herdút mékoltat.

Jár a mélmen házról házra,
Invitésin kártya nála,
Izgalom anyja, ne hagyj el!

<i>tinkol</i>	gondol
<i>cuprájz</i>	meglepetés
<i>pádé</i>	összejövétel, party
<i>mékol</i>	csinál
<i>cuprájz pádét mékol</i>	összejövetelt szervez, amely az ünnepeltnek meglepetés lesz
<i>bördé</i>	születésnap
<i>fémes</i>	híres
<i>burdosgazda</i>	szállásadó
<i>juláj forsz</i>	július negyedike

<i>mélmen</i>	postás
<i>invitésin</i>	meghívó
<i>hazbend</i>	férj
<i>hepi</i>	boldog
<i>kjúzmi</i>	bocsáss meg
<i>szvíthárt</i>	kedvesem, szívem
<i>lacó</i>	sok
<i>ájdónó</i>	nem tudom
<i>stóros</i>	boltos
<i>nekszdór</i>	a szomszédban
<i>falfész</i>	álarc
<i>kóner</i>	sarok
<i>félblakra</i>	félháztömbnyire
<i>herdú</i>	frizura, hajviselet

Arról már korábban szoltunk, hogy amikor kárpátaljai magyarként megszólalunk, óhatatlanul választás előtt állunk: a magyar vagy ukrán, esetleg az orosz nyelvet válasszuk-e? Tisztáztuk, hogy döntésünket sok minden befolyásolja: a beszédpartner (tud-e magyarul), a téma (viccet mesélünk vagy a munkánkról beszélünk), a helyszín (otthon, esetleg egy hivatalban kell megszólalnunk), na és természetesen saját nyelvtudásunk. Miután határoztunk arról, hogy az adott helyzetben melyik nyelv használata a legindokoltabb, újabb választás előtt állunk. Hiszen például magyar anyanyelvünkön belül a rendelkezésünkre álló nyelvi elemek közül válogathatunk úgy is, hogy azt jelezzük: mi *kárpátaljai magyarok* vagyunk, s ezért olyan szavakat, kifejezéseket is használunk, melyek részei a regionális nyelvhasználatnak. Ilyenkor bátran mondhatjuk azt, hogy *buloeska*, *dovidka* stb., hisz nincs olyan magyar szűk hazánkban, ki e szavakat ne ismerné és ne használná alkalomadtán. Ám úgy is dönthetünk, hogy nem azt szeretnénk kifejezni nyelvhasználatunkkal, hogy *kárpátaljai magyarok* vagyunk, hanem – mondjuk magyarországi beszédpartnerek számára – azt: *magyarok*. Ilyenkor nyilvánvalóan igyekszünk elkerülni az említett szavakat, és *zsemlét*, *igazolást* mondunk. Vagyis szóhasználatunk révén olyan rejtett üzenetek kifejezésére is képesek vagyunk, melyekkel jelezhetjük szolidaritásunkat beszélgetőtársunk irányába.

Ezek a választási lehetőségek azért állnak a kárpátaljai magyarok rendelkezésére, mert olyan nyelvi környezetben élünk, ahol nemesak az anyanyelvünk, hanem több nyelv használatos a mindennapokban. A két- vagy többnyelvűség

Az sem igaz, hogy a kölcsönszavak veszélyeztetik a nyelv fennmaradását. A fentiekben utaltunk arra, hogy a magyar nyelvben egyébként is nagy számban találhatók más nyelvből származó elemek (a szláv eredetű *ablak*-tól egészen a németből kölcsönzött *zsák*-ig), ám a magyar nyelv jövőjét ez nem fenyegeti. A kölcsönszavak önmagukban ugyanis soha nem lehetnek kiváltói a nyelvcsere folyamatának, annak mindig nyelven kívüli, társadalmi okai vannak. Például az, ha a beszélők úgy érzik: nyelvük romlott, szennyezett, és ezért elveszíti szemükben a presztízsét, értékét, és nem akarják tovább használni.

A határon túli magyar nyelvváltozatokban az államnyelv(ek) hatására használatos szavak közül jónéhány, mint említettük, nemcsak a szóbeli érintkezésben fordul elő, hanem az újságokban, folyóiratokban vagy a szépirodalomban is. Ez azt jelenti, hogy

„A kétnyelvűség (...) velejárója a szó-
kifejezés-kölesönzés, valamint a tükörfordí-
tások. Mivel az átadó nyelv országoként más
és más, ennek a folyamatnak csakis az lehet
az eredménye, hogy ilyen tekintetben mind-
egyik nyelvváltozat az összes többitől külön-
bözni fog. A kölesönzések egy része az illető
országban is helyi vagy éppenséggel alkalmi
használatú, más része azonban ma már bele-
tartozik az ottani köznyelv szókészletébe, hi-
szen az ilyeneket mondhatni mindenki ismeri
és használja is. Ilyen például Erdélyben a
románból kölesönzött *aragáz* 'gáztűzhely',
amelyet annyira magyar szónak tart minden-
ki, hogy sokan nagyon meg is vannak lepőd-
ve, mikor megtudják, hogy ezt Magyarorszá-
gon vagy Szlovákiában nem így hívják.”

Hulló, itt az IGAZI!

IGAZOLÁS, NEM MEGHATALMAZÁS

A közéleti tanácsok végrehajtó bizottsága a korábbi gyakorlattal ellentétben már nem adhat ki meghatalmazást az oktatási-nevelési támogatás folyósításához. Ez csak a közjegyző teheti meg, ami az érintetteknek pénzbe kerül: jellemez egy ügyvéti járási olvasdók, és a helyzet tisztázása köti.

A végrehajtó bizottságnak nem meghatalmazást (dovonosty) kell kiadni – vállalkozta megbeszélésükre Kocsis Mihály: az oktatási-nevelési támogatás kifizetését lebonyolító KAMOT központi Alapítvány elnöke. – Egy igazolást (dovidka) kell adnia arról, hogy a támogatás felvétele akadályozott pályázóval a meghívott személy között háttérben áll.

T. E.

táraiban is szerepelniük kell. „Ha nem a magyar nyelv értelmező szótára szorít nekik helyet, akkor vajon milyen nyelvű szótárba kell őket utasítani?” – tették fel a költői kérdést 1994-ben felvidéki magyar nyelvészek.

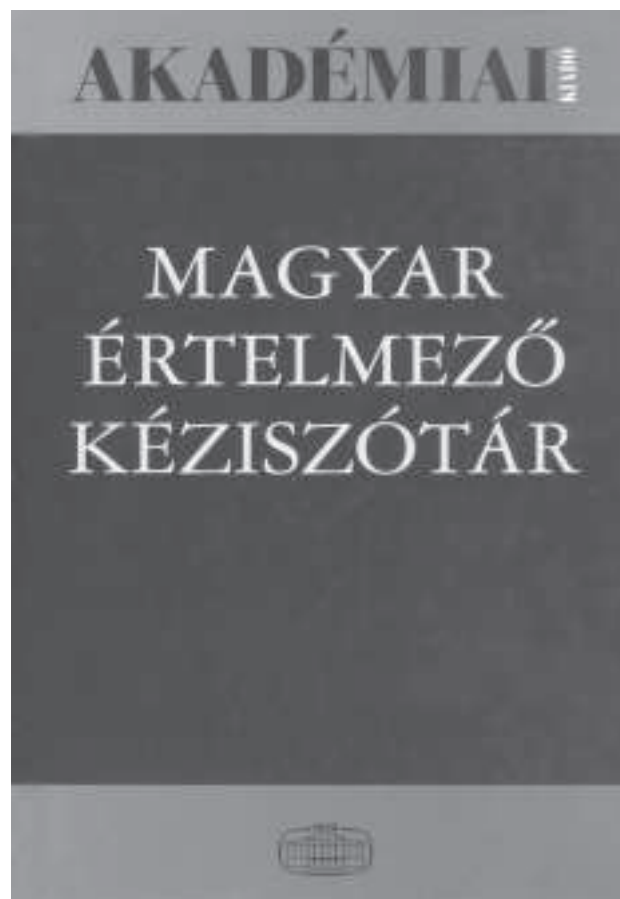
A problémafelvetést elhatárolás, majd gyűjtőmunka követte, s a 2003-ban átdolgozott változatában megjelent Magyar értelmező kéziszótárban már több olyan szó vagy szójelentés is szerepel, melyek Magyarországon nem, csak a kisebbségi magyar régiókban élők nyelvhasználatában élnek.

Az értelmező kéziszótár átdolgozásával kezdetét vette az úgynevezett „határtalanítás”. „A határtalanítás, ez a sokak számára még furcsán, idegenül csengő szó azokat

Egy vélemény az Értelmező kéziszótárról és az abba bekerült határon túli magyar szavakról: „Újdonsága az is, hogy a szótárba olyan, csak határon túli magyaroktól használt szavak is bekerültek, amelyeket Romániában (Erdélyben), Szlovákiában (Felvidéken) és Ukrajnában (Kárpátalján) a nyilvános beszédhelyzetekben is használnak az ottani magyarok. Fölvételükről menet közben született döntés, ezért csupán egy kis mintanyag került a szótárba (383 szó, a címszavak 3 ezreléke), nagy aránybeli eltérésekkel (a 250 körüli felvidéki szó mellett 91 erdélyi és 38 kárpátaljai áll csak; a Vajdaság nem szándékosan maradt ki). E szavakat ottani magyar nyelvészek válogatták és minősítették. (...) Nyilvánvaló, hogy közlésük csak szerény, de fontos első lépés. (...) Jelzésértéke a legfontosabb. Az, hogy a kisebbségi sorban élők érezzék: számon van tartva, meg van becsülve az ő magyar nyelvük is – nemcsak a magyarországiaké – ilyen fontos és reprezentatív kiadványban. E szavak közlését a magyar–magyar nyelvi megértést segítő szándék is magyarázza: legyen módjuk az érdeklődőknek (ne csak a nyelvészeknek) tájékozódni arról, hogy a trianoni békediktátummal szétszakított, s ezzel a nyelvi különfejlődés útjára, nyelvi trianonizálódásra kényszerített magyar nyelv különböző államokhoz tartozása milyen lexikális eltérések kialakulásához vezetett. Ez a szándék azonban csak akkor hoz eredményt, ha a szótár eljut az érintettekhez – s érintettek sokan vagyunk a határon túl és innen!, s ha az érintettek élnek is a szótár nyújtotta lehetőségekkel.” Kiss Jenő: Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5: 670–673.

a nyelvészeti – jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti – munkákat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, azaz a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne a *magyarországi* magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az *egyetemes magyar nyelvvel*, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is” – olvashatjuk az ezt a munkát évek óta magára vállaló határon túli magyar nyelvészecsoporthoz közös honlapján (<http://ht.nyttud.hu/htonline/>).

A határtalanítás programja révén ma már több olyan szótár is van, mely bátran állíthatja magáról, hogy nem csak a magyarországi, hanem „a” magyar nyelv szótára. Az *Értelmező szótár+*, az *Idegen szavak szótára* éppúgy tartalmaz határon túli, s köztük kárpátaljai magyar szavakat, szójelentéseket, mint például a 2004-ben megjelent *Helyesírás* című reprezentatív kiadvány szótári része.

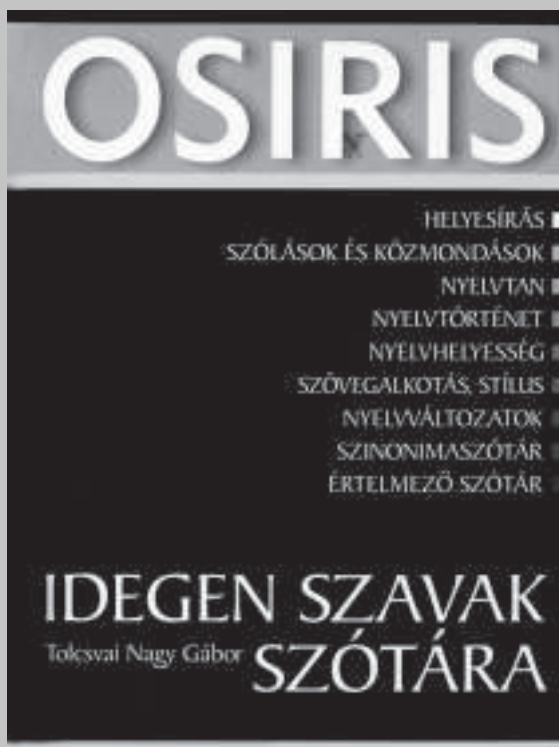

Felmerülhet a kérdés: Mi szükség lehet arra, hogy a helyesírási szótárban is szerepeljenek olyan szavak, melyek csak Magyarországon kívül használatosak? Az alábbi idézetből talán kiderül:

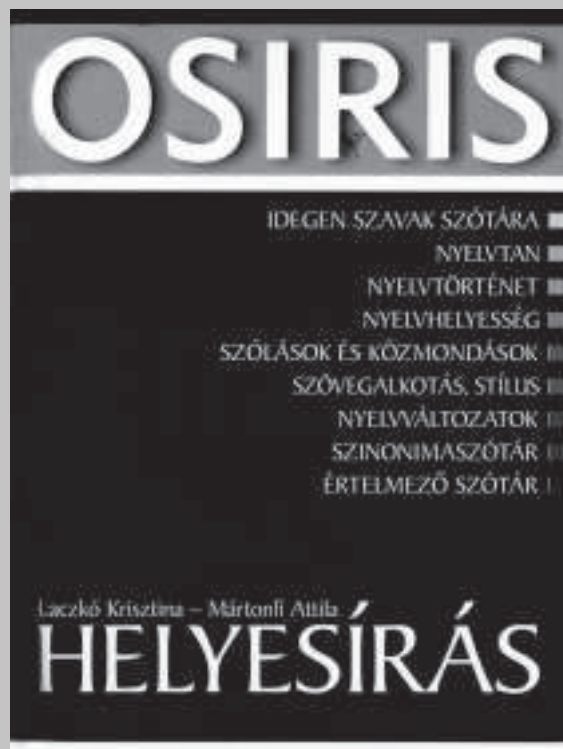
„Ma már egyre többen használnak számítógépes szövegszerkesztőt íásaik megfogalmazásaikor. Ha ma valaki számítógépen leír egy olyan magyar

mondatot, amelyben szerepel a „*huszti magyar iskola*” kifejezés, akkor azt tapasztalja, hogy a *huszti* szót pirossal aláhúzza a számítógép helyesírás-ellenőrzője, és azt javasolja, hogy a *huszti* szót javítsuk *hiszti*-re. Egész egyszerűen azért, mert a programot „nem tanították meg” annak a Huszt városának a felismerésére, amely (többek között Kölcsey Ferenc verse és Jókai Mór Huszti beteglätogatók című munkája nyomán) szerves része a magyar kulturális és történelmi tudatnak. Vagy: minden kárpátaljai magyar számára az is meglepő és bosszantó, hogy szintén hibásként jelöli meg a számítógép Máramaros, Ung, Bereg, Ugoesa vármegyék nevét. Mindez annak tudható be, hogy 1945 és 1990 között mindazt, ami kívül van a mai Magyarországon, kirekesztették az emberek tudatából, a nyelvből, de még a helyesírásból is.” Beregszászi Anikó és Csernicskó István: Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. In: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, 127–136. Ungvár: PoliPrint, 2004.

A határtalanítás eredményeként azonban hamarosán talán valamennyi magyar számítógépes helyesírás-ellenőrző program, illetve az újonnan megjelenő szótárak is ismerni és tartalmazni fogják a határon túli helyneveket és szavakat, szójelentéseket.

Ez a két szótár is tartalmaz kárpátaljai magyar szavakat.

Ebben a kötetben akár annak is utánanézhettünk, hogyan kell helyesen írni azt, hogy Nagyszőlősi járás vagy Kárpátaljai Megyei Tanács.

Vizsgáljuk meg egy német eredetű kölesönszó, a *blokk* alapján, hogy mit jelent a gyakorlatban a szótáraink határtalanítása!

Az 1972-ben kiadott Magyar értelmező kéziszótár a következő jelentéseit tartja számon:

blokk 1. Jegyzetömb. 2. Üzletben vásárolt áru fizetendő árát feltüntető cédula. 3. Bélyeggyűjtőknek készült, díszes lap közepére nyomott bélyegek. Bélyegsorozat. 4. Ház-tömb. 5. Politikai tömb. 6. Valahol valaminek az áthaladását megakadályozó vagy tiltó szerkezet. 7. Felezőblokk.

A *blokk* jelentései az Osiris Kiadó által 2007-ben megjelentetett *Idegen szavak szótárá*-ban:

blokk 1. valamely összetett szerkezet nagyobb egysége, amely maga is több részből áll vagy összetett. 2. tömb, nagyméretű test. 3. előregyártott építőelem (fal, födém). 4. ház-tömb, egymással közvetlenül szomszédos, utcákkal körülhatárolt házak csoportja. 5. jármű áthaladását megakadályozó berendezés. 6. vasúti pályán térbiztosító berendezés. 7. író-tömb, jegyzetömb, egyik oldaluknál összefogott papírlapok együttese. 8. egyszerű számla, a vásárolt árukat felsoroló, kifizetésüket igazoló pénztári bizonylat. 9. egy összefüggő papírlapon kinyomtatott bélyegsorozat. 10. pártok politikai szervezetek szövetsége, időleges, szervezett együttműködése. 11. a test egy területre kiterjedő érzéstelenítése. 12. az emberi test valamely szervének hirtelen leállása, súlyos működési zavara. 13. adategységek együttesen továbbított csoportja. 14. Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Óv lakótelepi panelház. 15. Ka karton cigaretta. 16. VA, Hv, Ka agyagból égetett üreges építőelem.

Az utóbbi szótár tehát az értelmező kézi-szótárbeli 7 mellett további 9 jelentését is feltünteteti *blokk* a szónak, melyek közül az utóbbi 3 egyes határon túli magyarlakta régiókban használatos. Amint láthatjuk, a 15. jelentés mellett csak a Ka (Kárpátalja) felségjelzés szerepel. Ez azt jelenti, hogy ebben a jelentésben csak itt fordul elő a *blokk* szó. S hogy nem csak a beszélt nyelvben, azt jelzi a Beregi Hírlap 1995. évi 8. számának 3. oldalán megjelent alábbi mondat: „*Tele van izgalommal, szorongással: vajon a vámosok nem találják-e meg nála a két blokk cigarettát*”.

Szavaknál nagyobb egységek is átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. Zékány Imre a frazeológiai egységekről (szónál nagyobb, de szó értékű nyelvi egységek, mint például a szólások, közmondások) írta: „a kárpátaljai magyar nyelvjárások frazeológiai egységeit elsősorban két fő csoportra osztjuk: magyar és idegen eredetűekre, mivel a területen főképpen ukránok, kisebb számban románok, szlovákok, németek és cigányok laknak, akik természetesen nyelvileg is hatottak a kárpátontúli magyar nyelvjárásokra, és így a nyelvjárási frazeológiára is. (...) Az idegen eredetű frazeológiai egységek száma sokkal kevesebb, mint a magyar eredetűeké (...). Sőt még területileg is leszűkül a használatuk, csak ott fordulnak elő, ahol a szorosabb nyelvi érintkezések feltételei megvannak a magyarok és az ukránok, románok, németek, szlovákok, cigányok között. Többnyire akkor használatosak, ha ezekről a nemzetiségekről van szó. (...) A legszínesebb idegen eredetű frazeologizmusok a kárpátontúli magyar nyelvjárásokban azok, amelyek 'fele ná fele' használatosak, vagyis csak félig fordítottak magyarra, esetleg idegen szóval variálódott a magyar szöveg.” Példaként az ungvári járási Rát községből idéz néhány szó-lást: *sírva pújdes domu* (sírva mész haza), *daj bozse szerencse* (adj Isten szerencsét), *keress tá nájdes* (ha keresel, találsz).

Zékány Imre: A kárpátaljai magyar nyelvjárások frazeológiai egységeinek típusai. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 94–100. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

A nyelvérrintkezések hatása a nyelvi rendszerben

A nyelv más szintjein jelentkező kétnyelvűségi hatások jóval kevésbé észrevehetőek a nem nyelvészek számára, mint a kölesönszavak. Ám léteznek olyan kutatási módszerek, melyek segítségével egyértelműen kimutatható, hogy az egymással hosszú ideje érintkező nyelvek a szóképzletben végbemenő változások mellett grammatikai rendszerükben is hatással vannak egymásra.

A nyelvtani rendszerben a kétnyelvűség hatásai gyakran gyakorisági, statisztikai eltérésként jelentkeznek. Gyakorisági eltéréseken azt értjük, hogy (rendszerint a kétnyelvűség hatására) a kétnyelvű környezetben élő beszélők statisztikailag gyakrabban (vagy éppen ritkábban) használnak bizonyos nyelvi elemeket, mint ugyanennek a nyelvnek az egynyelvű helyzetben élő beszélői.

A gyakorisági eltéréseket a leggyakrabban az úgynevezett elicitációs módszerrel vizsgálják. A módszer lényege, hogy az adatközlőknek különböző nyelvi feladatokat kell megoldaniuk, melyek úgy vannak összeállítva, hogy tartalmazzák azokat a nyelvi jelenségeket, amelyeket a kutató vizsgálni szeretne. Például arra kéri az embereket, hogy illesszék az alábbi mondatba a vonalra a két megadott szó közül azt, amelyik szerintük a mondatba illik:

Edit tegnap _____ a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.

a) becsengetett; b) telefonált

Vizsgálatunk során az egynyelvű környezetben élő magyarországi megkérdezettek közül a többség a *telefonált* alakot tartotta a mondatba illőnek, a kétnyelvű környezetben élő kárpátaljaiak között viszont sokkal többen voltak azok, akik a *becsengetett* szót illesztették a fenti mondatba. A *csenget* szó 'telefonál' értelemben való használata jelentéskölcsönzés, mely az ukrán és orosz nyelv hatására alakult ki.

Nézzük, milyen hatásai lehetnek a kétnyelvű környezetnek a nyelvtani rendszerre, s ez hogyan jelentkezik gyakorisági eltérésként!

Amit az indoeurópai nyelvek több szóval fejeznek ki, azt a magyar nyelv rendszerint egyetlen szóalakokkal. Tipikus példája ennek az, hogy mi egyetlen szóval azt mondjuk: *szeretlek*; az általunk ismert nyelvekben pedig ugyanezt csak több szóval tudjuk kifejezni: *I love You* (angol), *Ich liebe dich* (német), *я люблю тебе* (ukrán), *я люблю тебя* (orosz). Ám amikor a magyar nyelven belül is választás előtt áll a beszélő, s ugyanazt kifejezheti egyetlen szóval vagy több szóval is, a környező nyelvek hatására a kétnyelvű beszélők általában gyakrabban választják azt a szerkezetet, amely jobban hasonlít a környezetükben beszélt nyelvek szerkesztésmódjára. (Lásd az 1., 2., 3. feladatot a következő oldalon!)

A magyar nyelvnek az is sajátossága, hogy a páros testrészeket rendszerint egyes számban nevezi meg, a szomszédos nyelvekkel ellentétben, melyek általában többes számban: mi azt mondjuk: *szép a szemed*, az ukránok azt: *у тебе гарні очі*, vagyis azt: *neked szépek a szemeid*. (Lásd a 4. feladatot!)

Nyelvünkben tárgyas ragozásban az igei személyragok utalnak a cselekvő személyre és száma mellett arra is, kire, mire irányul a cselekvés. Ezért fölösleges névmással is jelezni, hogy kire vonatkozik a mondat állítása. A szláv nyelvekben viszont nincs tárgyas ragozás, így ezekben a nyelvekben szükséges névmással világossá tenni, kire utal az ige. A

magyarban elegendő annyit mondanunk: *látlak*, s tudjuk, hogy *téged* látlak, nem kell ezt külön hangsúlyoznunk. Ukránul és oroszul, ha csak annyit mondunk: *бачу, вужу* nem derül ki, hogy kit vagy mit; ezért így fejezik ki a *látlak*-ot: *я бачу тебе, я вужу тебе*. (Lásd az 5. feladatot!)

Köztudott, hogy a magyarban nincsenek grammatikai nemek, míg a szomszédos szláv nyelvekben megkülönböztetik a nőnemet, hímnemet és semleges nemet. Ennél fogva a kétnyelvű magyarok akkor is szükségét érezhetik a nem megjelölésének, ha erre egyébként nincs feltétlenül szükség, hiszen a szövegkörnyezetből egyértelmű, hogy nőről vagy férfiről van-e szó. (Lásd a 6. feladatot!)

„Ha a magyar–ukrán kétnyelvűségben grammatikai nem nincs is, mégis kialakult a lehetőség, hogy egyes, főleg foglalkozást jelentő főneveknél megkülönböztetés történjen a hím- és nőneműek között.” Rot Sándor: Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91 (1967): 185–191. old.

Egy kutatás során azt feltételeztük, hogy ha a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára hatással van a kétnyelvű környezet, akkor az egynyelvű környezetben élő magyarországi magyarokhoz képest jóval gyakrabban választják majd az alábbi feladatokban a b)-vel jelölt válaszokat, mint a magyarországi adatközlők. A b) jelű válaszlehetőségek szerkesztésmódja ugyanis megegyezik az ukrán és orosz nyelvben megszokottal. Minden feladatnál azt találtuk, hogy a kárpátaljai magyarok körében statisztikailag jóval nagyobb arányban választották azt a válaszlehetőséget, amely a környezetükben beszélt szláv nyelvek rendszeréhez közelebb áll (lásd a következő oldalon).

A gyakorisági eltérések között tarthatjuk számon azt is, hogy a határon túli magyar nyelvváltozatokban (így Kárpátalján is) nyelvjárásiasabb a nyelvhasználat, mint Magyarországon.

Ezt főként az okozza, hogy a kisebbségi magyar közösségek nagy része a magyar nyelvterület szélén él, s a peremterületeken, a központtól távol eső régiókban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus és nyelvjárási nyelvi formák, illetve később jutnak el ide a rendszerint a központból induló nyelvi változások. Így a mai Magyarországon kívüli nyelvváltozatokra már jóval a trianoni békeszerződés előtt is jellemző volt az, hogy archaikusabbak, mint a nyelvterület közepén beszélt nyelvváltozatok, és az, hogy nagyobb számban voltak/vannak bennük más nyelvekből származó kölcsönzések.

Egy kutatás során arra kértünk kárpátaljai és magyarországi magyarokat, hogy a megadott változatok közül illesszék a mondatba azt, amelyik szerintük természetesebb:

1. A repülőgépek megsértették Svájc
a) *légterét* b) *légi terét*

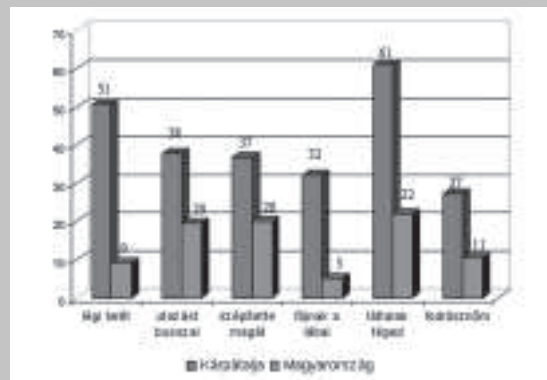
2. Unom már ezt a sok
a) *buszozást* b) *utazást busszal*

3. A tükör előtt hosszan
a) *szépítkezett* b) *szépítette magát*

4. Erzsi néinek
a) *fáj a lába* b) *fájnak a lábai*

5. Tegnap a tévében.
a) *láttalak* b) *láttalak téged*

6. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a
a) *fodrászom* b) *fodrásznőm*

A nyelvi kontaktusok hatásait mutató változatokat választók %-os aránya Kárpátalján és Magyarországon

A kontaktushatások korai léte abból következik, hogy nem csak azóta élünk más nyelvi környezetben, amióta elcsatolták Kárpátalját Magyarországtól. Jóval

„...a nyelvterület szélei felé haladva a nyelvjárások is egyre archaikusabbak, a kilométerek éveket, évtizedeket jelenthetnek visszafelé a nyelv múltjába.” Péntek János: Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1997. 37–49. old.

A szókölesönzés tehát nem csak akkor vált jellemzővé a helyi magyar nyelvváltozatokban, amikor a kárpátaljai magyarság kisebbségbe került. Jóval korábban is több nyelv és kultúra találkozási pontja volt a mai Kárpátalja területe, így nem csodálkozhatunk azon, hogy Tamás Lajos 1939-ben az aknaszlatinai sóbányászok nyelvhasználatában például az alábbi szláv, német és román eredetű kölesönyszavakat jegyezte fel: *cserpálás* (szláv: szivattyúzás), *demjánka* (szláv: vakakna), *feldort* (német: az akna vége), *felezolás* (német: ellenőrző névsorolvasás), *fírst* (német: mennyezet), *fírstvágás* (német: felső vágás), *füstvil* (román: létrafok), *kranc* (német: aknakeret) stb.

Tamás Lajos: Az aknaszlatinai bányászok szókinéséből. *Magyar Nyelvőr* XXXV (1939): 265–269. old.

korábban is voltak gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok az itt élő különböző nyelvű és nemzetiségű lakosok között, és ez természetesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokon is nyomot hagyott. Több olyan ukrán/ruszin eredetű szó van például a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, amelyek régebben integrálódtak a helyi nyelvhasználatba.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy – amint ezt az előzőekben láthattuk – azoknak a nyelvhasználati színtereknek egy jelentős részén, ahol

A magyarországi és határon túli nyelvjárási nyelvhasználat különbségei:

	az anyaországban	kisebbségben
1. a lakhely típusa szerint	jóval kevesebben élnek falun	a (túlnyomó) többség falun él
2. anyanyelven végzik-e iskolai tanulmányaikat	majdnem 100% igen	jóval kevesebb
3. iskolai végzettség szerint	a felsőbb iskolát végzettek aránya magas	a felsőbb iskolát végzettek aránya alacsony
4. a nyilvános nyelvhasználati színterek nyelve	az anyanyelv	túlnyomórészt a többségi nyelv
5. az anyanyelvi beszélt köznyelv hatása	akadálytalan, ezért nagymértvű	akadályozott vagy nincs is, ezért a hatás változóan mérsékelt vagy nincs

Kiss Jenő szerk.: Magyar dialektológia. Budapest: Osiris, 2001. 193. old.

Magyarországon a köznyelvet használják, Kárpátalján a többségi nyelv fordul elő. Ezért Kárpátalján a nyelvjárások jóval gyakrabban és több funkcióban használatosak, mint Magyarországon, ahol a nyilvános beszédhelyzetekben leggyakrabban a köznyelvet használják az emberek.

Kétnyelvű reklámtábla Makkosjánosiban. A magyar felíratban nyelvjárási szóalak. A köznyelvben nem a *butrot*, hanem a *bútort* alakot használják.

A nyelvi konzervativizmus és a kontaktushatások jelentkezését természetesen *nagyban felerősítette* az, hogy Kárpátalját elszakították Magyarországtól, és ezáltal a perem és a központ közötti kapcsolatok sokkal kevésbé intenzívekké váltak, mint korábban voltak, egy időben szinte teljesen megszakadtak.

„Az országhatár, illetve az ennek következményeként jelentkező több évtizedes kényszerű elzártság egyértelműen bizonyos nyelvi elkülönülést kiváltó tényező (az egyébként szinte teljesen magyar nyelvű közösségekben is).” P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit: Trianon hatása a nyelvi változásokra. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós szerk. *IV. Dialektológiai szimpozion*, 235–245. Szombathely, 2002. 244. old.

Kárpátaljai magyarok szájából gyakran hallhatunk ilyen mondatokat:

- (1) *Kellesz nekem is a levesből.*
- (2) *A jövő héten el kellesz utazni.*

A fenti mondatokban a *kell lesz* jövőidejű igei állítmány. Ezek a jövőidejű alakok azonban nyelvjárási formák.

A köznyelvben (standardban) a jövő időnek alaktani (morfológiai) értelemben nincs testes alaki jele: a jövőidejű igelak az igéből képzett főnévi igenévből és a *fog*-segédige ragozott alakjából alkotott szerkezetből áll: *várni fog*. (Van természetesen kivételek is. A *van* létige jövőidejét a *fog lenni* szerkezet helyett rendszerint a *lesz* ragozott változataival fejezzük ki.)

A köznyelvben a *kell* ige jövőidejű szabályos alakja tehát a *kelleni fog*; így az (1)-gyel jelölt mondat a standard nyelvváltozatban általában így hangzik:

- (3a) *Kelleni fog nekem is a levesből.*

Vagy (figyelembe véve, hogy jelen idejű alakkal is kifejezhetünk jövő időt):

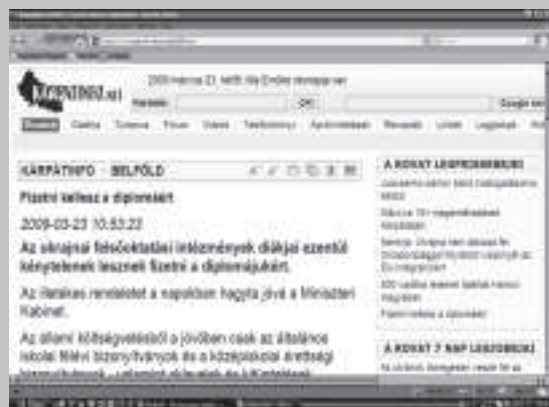
- (3b) *Kell majd nekem is a levesből.*

Kótyuk István szerint „A *kell lesz* köznyelvi alakulás. A hasonlóan személytelenül használt *lehet, szabad* mintájára keletkezett mint jövő idejű megfelelő: *lehet – lehetett – lehet lesz*. Terjedését nálunk – teszi hozzá Kótyuk – talán az orosz, ukrán nyelv hatása is segíti (vesd össze: *надо будет*).” Azt is megjegyzi, hogy a *kell lesz* „elvben nem hibáztatható, hiszen, mint láttuk, szabályos magyar alakulás. Az irodalmi norma mégis elzárkózik a használatától.”

Törös Béla 1910-ben megjelent, *A beregszászi nyelvjárás*című könyvében a következőket írja: „Különös s itt általánosságban használt jövő idejű alakja van a *kell* igenek: *kellesz*”. Majd megjegyzi, hogy ez az alak már annyira megrögzött, hogy „tanult emberek sem tudják elhagyni”.

Nyelvjáráskutatók az északkeleti magyar nyelvjárástípusról szólva a *kell lesz* alakról mint „ma is élő”-ról szólnak. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatból könnyű adatolnunk a szerkezet létét: elég, ha megnézzük *A mi szavunk járása* című kötet VI. fejezete 2. pontjában idézett felvételrészleteket, ahol a hivatalokat látogató ügyfél többször is használta a *kell lesz*-t. Sőt: a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenik ez a szerkezet „Reménykedjünk együtt, hogy erre már igazán nem kellesz sokat várni!” – olvashatjuk például a Kárpáti Igaz Szó című lap 2005. augusztus 20-i számában (<http://www.hhrf.org/karpatiugazszo/index.html>).

Az alábbi kép pedig a Kárpátinfo.net internetes hírportálról adatolja ezt a nyelvjárási formát. (<http://www.karpatinfo.net/article88289.html>)

A fentiek tudatában sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a kárpátaljai magyar nyelvjárások az északkeleti nyelvjárástípusba tartoznak, s erről a típusról tudjuk, hogy a nagy magyar nyelvjárástípusok közül ez áll a legközelebb a köznyelvhez. A helyi nyelvjárások és a köznyelv között tehát nincs jelentős nyelvi távolság. S mivel a többi kárpátaljai magyar nyelvváltozat a nyelvjárásokra épül, ez a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok összességére is vonatkozik.

Trianon hatása

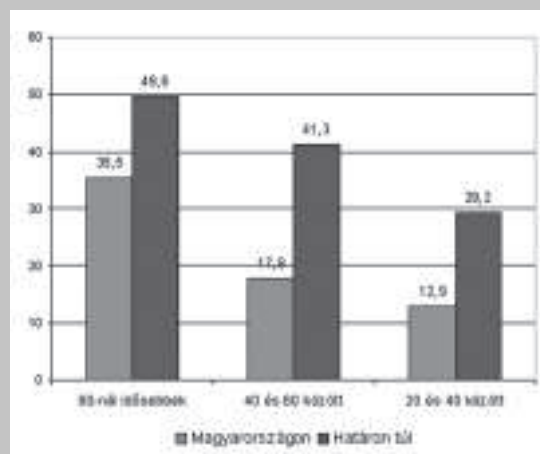
A Nyíregyházi Főiskola oktatói a magyar–ukrán–román hármashatár körzetében végzett vizsgálataikkal igazolták, hogy a kisebbségi magyarok körében tovább élnek és aktívabban használatosak a nyelvjárási elemek, mint Magyarországon. Kutatásaik azt is bizonyították, hogy a Trianonban meghúzott (és máig fennálló) országhatárok, vagyis az, hogy a magyar nyelv Magyarországon kívül kisebbségi nyelv, hatással van arra is, milyen magyar nyelvet beszélnek a határon túli magyarok.

Olyan magyarok lakta településeken vizsgáldottak, melyek szomszédosak egymással, csak éppen az egyik a határ Magyarországon belüli, a másik az azon kívül eső oldalán található. Magyarországon kutatópontjuk volt Lónya, Barabás, Tiszabecs, Csengersima és Bátorliget, Romániából Börvely és Szamosdara, Kárpátaljáról pedig Bótrágy, Beregsom és Tiszaújlak.

A vizsgálatok egyértelműen igazolták, hogy a kölesönszavak mellett azt is a kisebbségi helyzet következményeként kell számon tartanunk, hogy:

a) a határon túli régiókban (már a határtól 3–5 kilométernyire is!) magasabb a nyelvjárási változatok előfordulási aránya, mint Magyarországon;

b) a határon túl kisebbek a különböző korcsoportok közötti különbségek a nyelvjárási elemek használata tekintetében, mint Magyarországon, ami azt jelenti, hogy visszaszorulásuk üteme a határon túl lényegesen lassúbb, mint az anyaországban.

Nyelvjárási elemek előfordulása magyarországi és határon túli adatközlők nyelvhasználatában korcsoportok szerinti bontásban

A nyelvhatárokkal nem egybeeső államhatárok még a nyelvi változásokra is hatással vannak (az ukrán–magyar államhatár egy szakasza Csapnál az ukrán határoszloppal, szögesdróttal és szántással, valamint a háttérben a határfolyó: a Tisza)

A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában

A kommunikatív kompetencia – amint erre már korábban utaltunk – az a tudásunk, amely révén képesek vagyunk azoknak az íratlan szabályoknak megfelelően beszélni, nyelvet választani, amelyek a mi közösségünkben elfogadottak, megszokottak. Hiába tudunk ugyanis beszélni egy nyelven (azáltal, hogy ismerjük az adott nyelv alapvető grammatikai szabályait, szókészletének egy részét és hangrendszerét), ha nem tudjuk, hogyan kell *beszélgetni* (azaz nyelvileg viselkedni) egy konkrét helyzetben, nagyobb hibát vétethetünk, mintha rosszul ragoznánk egy szót.

„A különböző embercsoportok eltérően beszélnek. Minden csoportnak megvannak a saját nyelvi viselkedési normái. Lehet például olyan csoport, amelyik nem bátorítja, hogy a beszélés kedvéért beszéljenek, és egy ilyen csoport tagjai nagyon hallgatagnak tűnhetnek egy beszélni szerető kívülálló számára, vagy a csoport tagjai érzik meghökkentőnek a feléjük irányuló követelményt, ha a kívülálló ragaszkodik a beszélgetéshez. (...) Tanulmányos megnéznünk egy-két módszert, amellyel a világ különböző népei a beszélést vagy a beszélés hiányát – azaz a csendet – kommunikálásra használják. (...)

A !kungok beszédes emberek. A beszélés nyitottá teszi a kommunikációt közöttük, érzelmi feloldódást biztosít, és arra is használják, hogy figyelmeztessék az egyéneket, hogy kilépnek a kötelékekből, vagyis a beszéléssel próbálják elejét venni az egyének közötti, potenciálisan veszélyes konfliktusoknak. (...)

Szembeállíthatjuk a !kungok szükségletét, hogy beszéljenek, nehogy felhalmozódjanak a feszültségek, azzal a felfogással, amelyet a nyugati apacsok vallanak a hallgatásról. A !kungok beszélnek, hogy meggátolják a bizonytalanság kialakulását az emberi kapcsolatokban, a (...) nyugati apacsok inkább csendben vannak, ha fennáll az ilyenfajta bizonytalanság lehetősége. Csendben vannak, amikor 'idegennel találkozni', (...) és az idegenektől is elvárják, hogy maradjanak csendben. (...) A csendet egészen addig fenntartják, amíg mindenki úgy nem érzi, hogy megszokta a másik

jelenlétét. (...) Az udvarlás kezdeti szakaszában ugyancsak hallgatni kell; ez esetben [a csend] azt a szemérmességet hivatott jelezni, amelyet elvárnak két olyan embertől, aki szoros kapcsolatba próbál kerülni egymással. A beszédesség ilyen helyzetben – különösen a nő részéről – illetlenségnek minősül.” Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 1995. 214–215. old.

Gondoljunk bele: hiába sajátítja el tökéletesen a nyugati apacs fiatalember a !kungok nyelvét, s hiába beszél a !kung lány hibátlanul apacsul; amennyiben nem ismerik azokat a társalgási szokásokat, melyek a másik közösségében természetesek és „normálisnak” számítanak, vajmi kevés eséllyel bontakozik ki közöttük tartós kapcsolat, ha egymásba szeretnek.

Mivel a nyelvi viselkedés normái közösségenként többé-kevésbé eltérnek egymástól, az egy-, illetve kétnyelvű környezetben élő magyarok kommunikatív kompetenciája között is felfedezhetők különbségek. A kétnyelvű kárpátaljai magyarok kommunikatív kompetenciájának, vagyis a nyelvi viselkedésről való ismereteinek például szerves részét képezi az is, hogy kívül, mikor milyen nyelven lehet beszélni. (Ezt nevezzük nyelvválasztásnak, s nagyrészt erről szól a könyvünk egyik előző fejezete.) Emellett azonban egyéb téren is jelentkezik a kétnyelvű környezet hatása.

A kódváltás: váltogatás a nyelvek között

Arról már többször említést tettünk, hogy amikor egy kárpátaljai magyar megszólal, az épp aktuális helyzetnek megfelelően választania kell, milyen nyelven kezd mondandójába. Azonban a kétnyelvűek kommunikatív kompetenciája nemcsak azt teszi lehetővé, hogy a közösségben érvényes szokások szerint válasszanak az általuk ismert nyelvek közül, hanem azt is, hogy időnként akár menet közben, egyazon beszélgetésen belül is váltogassák a nyelveket. Ezt a jelenséget (a nyelvek közötti váltást egy beszélgetésen belül) a nyelvészek kódváltásnak (nyelvváltásnak) nevezik.

„A kétnyelvűek beszédének lényegét éppen az adja, hogy két nyelven is képesek társalogni, s a két nyelv használatának, esetenkénti keverésének vagy váltogatásának elég jól megragadható szabályszerűségei vannak. Egy amerikai magyar kétnyelvű ember, ha egynyelvű magyarral beszél, igyekszik 'tisztán' magyarul beszélni. Ha csak angolul tudó amerikaival beszél, a tőle telhető 'tisztá' angolt használja. Az esetek legnagyobb részében ilyenkor is 'átüt' a magyar beszédben az angol, és az angolban a magyar hatása (...).

Más a helyzet akkor, amikor angol–magyar kétnyelvű amerikai magyarok egymással beszélgetnek. Ilyenkor választhatják az angolt vagy a magyart. A kiválasztott nyelven megpróbálhatnak „tisztán” beszélni, vagy belekeverhetnek a másik nyelvből szavakat, kifejezéseket, esetleg váltogatva használhatják az angolt és a magyart. A nyelvek keverése vagy váltogatása (kódváltás) többé-kevésbé tudatos folyamatok. A beszédpartnerek, a téma, az elérni kívánt célok és más tényezők, valamint a kétnyelvű egyén nyelvtudásának bonyolult összjátéka határozza meg egy-egy megnyilatkozás angol, magyar, vagy kevert voltát.” Vázsonyi Endre – Kontra Miklós: *Túl a Kecégárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995. 13. old.

Sokan úgy vélik, hogy a kódváltás, vagyis a nyelvek egyetlen megnyilatkozáson belüli „keverése” rendszertelen, logikátlan, zagyva nyelv. Valójában azonban ez nem így van.

„Az egynyelvű emberek nagy valószínűséggel igen kritikusak a kódkeverést illetően. Sőt gyakran használnak lekicsinylő megjegyzéseket az észlelt eredmény jellemzésére, ilyenek a *franglais* (francia és angol Quebecben), *fragnol* (francia és spanyol Argentínában), *spanglish* (kubai spanyol és angol az Egyesült Államokban), *tex-mex* (angol és mexikói spanyol Texasban)” – írja Ronald Wardhaugh. S tegyük hozzá: az amerikai magyarok feljebb már idézett nyelvhasználatát gyakran nevezik *hunglish*-nak, mi pedig nem ritkán *makaróninyelv*-ként utalunk a nyelvek keverésére, vagy *fele magyar*; *fele tót*-ként minősítjük. Ám nem árt tudnunk: „A jelenségnek ez az elutasítása súlyos félreértésről tanúskodik. A társalgási kódkeverés nem egyszerűen

két nyelv véletlenszerű keverése lustaság, tudatlanság vagy a kettő valamilyen kombinációja miatt. A társalgópartnerektől éppen hogy a két nyelv és a közösségi normák alapos ismeretét kívánja meg. Ezek a normák írják elő, hogy így használják a két nyelvet, hogy a társalgás résztvevői kimutathassák ismerőségüket vagy szolidaritásukat.” Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 1995. 94. old.

A kódváltás a legtöbb kétnyelvű közösségben teljesen természetes. Másrészt a kódváltást jól meghatározható és leírható nyelvi és társalgási szabályok irányítják.

„A nyelvválasztáson általában a társalgás alapkódjának kijelölését értik. Azonban a beszélők vagy csoportok újraértelmezhetik a nyelvek 'munkamegosztására' vonatkozó szabályokat, következésképpen egy kétnyelvű beszédpartnerek között zajló társalgás nyelve sem egyszer s mindenkorra kötött; megváltozhat a szituáció, s a kommunikációs kudarcok elkerüléséhez szükségessé válhat a nyelvek közötti váltás. (...) Tehát egy (...) társalgás során a beszédpartnereknek nem elég nyelvet választaniuk, mielőtt megszólalnak, hanem az interakció során folyamatosan készen kell lenniük arra, hogy kódot váltsanak (s ezzel reagáljanak a megváltozott körülményekre). Hogy mikor melyik nyelv használata a helyénvaló és/vagy kívánatos, abban a beszélők kommunikatív kompetenciája (...) segít.”

Márku Anita: *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft.–KMF, 2008. 15. old.

A kódváltásnak számos oka lehet. Ennek megfelelően több típusát is meg szokták különböztetni. Valamennyi típusban közös, hogy a kódváltás valamilyen kommunikációs cél érdekében történik. Vagyis a nyelvek közötti váltás nem azért megy végbe, mert a beszélő egyik nyelvet sem ismeri jól, vagy éppen nemtörődöm módon beszél, nem figyel oda arra, melyik nyelvet használja. Ellenkezőleg: a kódváltáshoz bizonyos fokú jártasságra van szükség mindkét nyelvben, illetve – éppen abból fakadóan, hogy a nyelvek közötti váltásnak mindig van valamilyen szimbolikus jelentése a társalgás folyamatában – tudatosan történik.

„...a kódváltás a kétnyelvű beszédben messze áll attól, hogy a nyelvismeret szempontjából, kevéssé kompetens beszélők által használt, grammatikailag összefüggéstelen, kevert nyelvnek minősítsük. Ennek oka abban rejlik, hogy a kódváltás gyakran olyan kommunikatív stratégiaként használatos, amely nyelvi és társadalmi információt hordoz magában. Lényeges még, hogy a kódváltások többségéhez a kölcsönzéssel szemben bizonyos második nyelvi kompetenciára is szükség van.” Borbély Anna: Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 609. old.

Éppen azért, mert a kódváltás mindig valamilyen rejtett információt, üzenetet közvetít a hallgató számára, a kétnyelvű beszélők csak ritkán alkalmazzák nyelvi eszköztárukban ezt a kellékét olyanokkal, akik csoporton kívüliek (például egynyelvű magyarországiakkal, esetleg egynyelvű többségekkel szemben), vagyis akik nincsenek tudatában annak, milyen szimbolikus jelentés kapcsolódhat egy-egy nyelvváltáshoz.

„...a kódváltás használata kifejezi a partnerek közötti kapcsolat minőségét. Tehát a kétnyelvűek nem használják a kódváltásos stílust azokkal a kétnyelvűekkel, akiknek nem ismerik az egyéni háttérét vagy attitűdjeit.” Borbély Anna: Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 612. old.

Az egyik olyan tényező, amely előidézhetheti a kódváltást, az *identitás kifejezése*. Ha kétnyelvű kárpátaljai magyarok egy beszélgetés során azt szeretnék kifejezni, hogy mi mindketten kárpátaljaiak vagyunk, akkor előfordulhat, hogy nyelvet váltanak, és ezzel jelzik egymásnak azt, amit Rudyard Kipling A dzsungel könyve című regényében Maugli a másik nyelvén elmondott „Egy vérből vagyunk, ti meg én!” mondatával fejezett ki. Ám a kárpátaljai magyar közösségben az ilyen típusú kódváltással viszonylag ritkán találkozhatunk. Ennek fő oka, hogy a kárpátaljai magyar közösség azonosságtudatában a magyar nyelvnek sokkal meghatározóbb szerepe van az összetartozás, szolidaritás kifejezésében, mint a nyelvek közötti váltásnak.

Sokkal prózaibb oka a kódváltásnak az, amikor a beszélő azért kénytelen nyelvet váltani, mert nem tudja magát megfelelően kifejezni az egyik nyelven, s ezért a másik nyelven próbálja kitölteni a hiányt. A nyelv-

„A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást (...) gyakran úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituációváltozás jelölésének az eszközét. (...) [M]ivel a kárpátaljai magyarság jelentős része homogén tömbön belül él, azonosságtudata határozott, a csoportközi kommunikációban szinte kizárólag a magyar nyelvet használja, a közösség a *kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarral* interakcióban elsősorban nem a nyelvek közötti kódváltást használja a kontextus és a szerepek megváltozásának jelölésére.” Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 36–43. Ungvár: PoliPrint, 2004. 36. old.

váltásnak ezt a típusát *kitöltésnek* nevezik a szakirodalomban (1. és 2. példa a következő oldalon).

A kárpátaljai magyar közösségben a kódváltás leggyakoribb típusa az *idézés*. Előfordul ugyanis, hogy az egyik kétnyelvű a másikkal beszélgetve egy másik nyelven elhangzott társalgást azon a nyelven idéz fel, amelyen az eredetileg elhangzott, például abból a célból, hogy ezzel is hitelesebbé, életszerűbbé tegye elbeszélését (3. és 4. példa).

Az előzőhöz nagyban hasonló a *fordításnak, ismétlésnek* vagy *magyarázatnak* nevezett típus, amikor az egyik nyelven elhangzott szövegrészt egy másik nyelven értelmez a beszélő (5. és 6. példa).

A társadalmi *státusz* vagy *pozíció jelzése* is kiválthat kódváltást. Előfordulhat ugyanis, hogy két kárpátaljai magyar magánemberként magyarul beszélget egymással, ám ha más körülmények között találkoznak, ahol az egyik ügyfél, a másik pedig hivatalnok, könnyen előfordulhat, hogy a hivatalokban megszokott többségi nyelvet választják. S a társadalmi státusz megváltozása akár egyetlen beszédeseményen belül is módosulhat, maga után vonva a nyelvváltást is (7. példa).

Ha egynyelvűek vannak jelen, a kódváltás akár azok társalgásból való *kizárását* is szolgálhatja (8. és 9. példa).

Egynyelvűek belépése a kétnyelvűek között folyó társalgási helyzetbe, azaz voltaképpen a *társalgás alaphelyzetének megváltozása* is előidézhetheti a kódváltást. Ilyenkor előfordul, hogy az X nyelven beszélgető (X és Y nyelvet egyaránt ismerő) kétnyelvűek a csak Y nyelvet beszélő egynyelvű kedvéért átváltanak az Y nyelvű társalgásra (10. példa).

Az egynyelvűek jelenléte azonban *szolidaritást* is kiválthat a kétnyelvűekből, akik ilyenkor – azt jelezvén, hogy mindkét csoporttal azonosulnak – folyamatosan élhetnek a kódváltás lehetőségével (11. példa).

A kódváltás típusai

Az alábbiakban a kódváltás típusaira hozunk fel példákat, melyek kárpátaljai magyar beszélőktől származó szövegekből származnak. (Az idézeteket az eredeti írásmód szerint közöljük.)

Kitöltés:

(1) „Van úgy, hogy amikor ukránul beszélek, akaratomon kívül átváltok oroszra. Főleg ha nem figyelek arra, hogy beszélek, vagy ha nem jut eszembe ukránul egy szó. Vagy az is előfordul velem, hogy nem tudom még használni az ukrán kötőszókat, és hogy ne váltogassak oda meg vissza, ne keverjem a két nyelvet, amikor egy ilyen kötőszóhoz érek, akkor azt oroszul mondom, és akkor már oroszul is fejezem be.”

(2) „Hát, én ukránul úgy beszélek, hogy az inkább nevezhető makaróninyelvnek, mint ukránnak. Ha nem tudok egy szót ukránul, mondom oroszul, utána megint próbálkozok ukránul, kézzel-lábbal hadonászva hozzá, de ha nem megy, akkor megint oroszul kezdek beszélni.”

Idézés:

(3) „Nem győztük azt elvárni, mindig azt mondták, hogy szkoro domoj, igyos domoj, szkoro igyos domoj, de bizony a szkoro igyosbu három esztendő lett.”

P. Punykó Mária: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen: Győrffy István Néprajzi Egyesület, 1993. 33. old.

(4) „–Az alezredes végignézett rajtunk, s elvörösödött képpel üvöltötte:

– Golij torsz, golij torsz! (Meztelen felsőtest, meztelen felsőtest!)”

Vári Fábián László: Tábori posta. *Együtt* 2006/4: 9. old.

Fordítás, ismétlés, magyarázat:

(5) „– Kérek egy Kárpáti Igaz Szót – mondom.
– Karpáti Igaz Szó ne je. Prodala optom – kapom a választ.

Bár szűkebb pátriánkban aligha szükséges, azért álljon itt szabad fordításban a válasz: „Kárpáti Igaz Szó nincs. Egy tételben eladtam.” *Kárpáti Igaz Szó* 2002. március 16., 3. old.

(6) „Fperod szpasziba, előre köszönöm, mondom, mnye bojitsza, hogy én nem félek.” Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000. 81. old.

Státuszjelzés:

(7) „Ügyfél: – Még azt szeretném megérdeklődni, hogy ha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

Hivatalnok: – Melyik utcán? (...) Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a

főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видання услуги для подключения к городской сети* [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését].” Az idézett párbeszéd részlet jelzi: ha a formálisabb írásbeli nyelvhasználatra kerül sor, akkor már át kell váltani a többségi nyelv használatára.

Kizárás:

(8) „Amikor kicsi voltam, a szüleim, ha olyasmiről beszélgettek, amit nem szerettek volna, ha én is értek, sokszor oroszul mondták. Egyszer, amikor szintén oroszul beszélgettek, én közbeszóltam: értem, amit beszéltek. Erre apu azt kérdezte: *Что я сказал?* Mire én: tojaskazal! Jót nevettek rajtam, máig mesélik, ha társaságban a gyerekkorunkról beszélgetnek.”

(9) „Vevő 1: Ez mi?

Eladó 1: Halva.

Vevő 2: Az micsoda? Élve nem lehet?

Eladó 2: *Дай йому покуштувати!* [Adjál neki megkóstolni!]

Eladó 1: Már annyit *покушували*, що майже не осталось. [Már annyit kóstolták, hogy alig maradt.]”

A társalgás alaphelyzetének megváltozása:

(10) „Például, amikor találkoztam a barátnőmmel a városban. Elkezdtünk magyarul beszélgetni, de odajött egy ukrán ismerősünk, rögtön váltottunk, hogy ő is értse, és hozzá tudjon szólni.”

Szolidaritás:

Milyen nyelven szoktál beszélni nyelvileg vegyes társaságban? kérdésre adott válasz:

„Hát attól függ, ha éppen ismerkedős kedvembe vagyok, és ha éppen orosz, akivel megismerkedek, akkor oroszul. Ennyi. De nagymamáékkal akkor is magyarul. Meg hát velük még azt se tehetem meg, hogy ha netán egy orosz van a társaságba, velünk együtt, aki nem beszél magyarul, nem tehetem meg, hogy oroszul beszélek. Legfeljebb majd mindig elnézést kérek, hogy csak azt mondtam neki, amit neked mondtam, vagy lefordítottam.”

Nyelvi játék:

(12) „Davaj, davaj, jobb volt tavaly, nem volt davaj. Remélem, csak olyat mondok, hogy nem akasztanak föl érte. Vagy ha fölakasztanak? Úgyis meg kell dögleni egyszer! Most erre megiszunk. Amíg az a zászló leng, addig az a törvény van! Igaz? Na isten, isten! Manyifeszt, manyifeszt, obmanuli ljudej feszt! Még nem hallottad? Manifeszt, manifeszt, becsapták az embert feszt. Nem ismerős? Csak mert nézel rám, mint Lenin a burzsoáziára!” Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000. 156. old.

A kódváltás nemcsak az olyan kétnyelvű közösségekben természetes, mint az, amelyekben mi élünk. A 19. századi Oroszországban az arisztokrácia orosz–francia kétnyelvű volt, s a két nyelv használata a társalgás része volt. Ezt igazolja Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regénye is. Az idézett részben Anna Pavlovna Scherer, a cárné udvarhölgye Vaszilij herceghez fordul (Makai Imre fordítása):

„– Azt hittem, a mai estély elmarad. Je vous avoue que toutes ces fêtes et tous ces feux d’artifice commencent à devenir insipides.”¹

– Ha tudják, hogy ön azt akarja, bizonyára elhalasztják – mondta a herceg, mint egy felhúzott óramű; csupa megszokásból is olyasmit mondott, amit nem is akart, hogy elhiggyenek.

– Ne me tourmentez pas. Eh bien, qu’a-t-on décidé par rapport à le dépêche de Novosilzoff? Vous savez tout.”²

– Hogy is mondjam csak? – mondta a herceg rideg, unott hangon. – Qu’a-t-on décidé? On a décidé que Buonaparte a brûlé ses vaisseaux, et je crois que nous sommes en train de brûler les notres.”³

¹ Bevallom, ezek az örökös estélyek és tűzijátékok már-már kibírhatatlaná válnak.

² Ne kínozzon. Nos, milyen vélemény alakult ki Novoszilcov sürgönye kapasan? Ön mindent tud.

³ Milyen vélemény? Azt vélik, Bonaparte felégette hajóit, és én azt hiszem, mi is kezdjük felgyújtani a magunk hajóit.

Teljesen másfajta társadalmi helyzetben játszódik és más típusú kódváltást mutat be F. F. Coppola *A keresztapa* című film első részében. Itt az Egyesült Államokban élő olasz bevándorlók olasz–angol kétnyelvűségéből láthatunk ízelítőt, például abban a jelenetben, amikor Al Pacino egy étteremben lelövi a rivális banda fejét és a rá vigyázó rendőrtisztet.

Al Pacino A keresztapa című filmben

Márku Anita könyve a kárpátaljai magyarok nyelvválasztási és kódváltási szokásait írja le

A kétnyelvűek körében a kódváltás időnként egyfajta *nyelvi játék* forrása is lehet (12. példa).

A kárpátaljai magyar kétnyelvűek kódváltásai kapasan meg kell említenünk azt az érdekességet is, hogy itt nemcsak két, hanem akár három nyelv: a magyar, az ukrán és az orosz is szerepelhet egyazon társalgáson belül.

Ebből a fejezetből kiderült, hogy a kódváltás (miként a kódválasztás) olyan eszköze a kétnyelvű beszélő kommunikatív kompetenciájának, melyet egyrészt:

a) saját kommunikációs stratégiáinak megfelelően használhat (pl. identitásjelzésre, rejtett üzenetek jelzésére), másrészt:

b) a nyelvi kompetenciájában, nyelvtudásában meglévő esetleges hiányokat is kitöltheti általa (pl. ha nem tud valamit elmondani az egyik nyelven, megteheti a másikon).

Vagyis a kódváltás olyan eleme a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélők nyelvi eszközeinek, mellyel számos esetben árnyalhatják, színesíthetik mondanójukat.

A kódváltás kétnyelvű helyzetben olyannyira természetes tartozéka a nyelvhasználatnak, hogy viccekben is előfordul. Például:

Németországban egy orosz beül a kocsmába, és sorra rendeli a söröket. A pincérnek feltűnik, hogy nemcsak a sör fogy el a korsóból, de a karton alátét is. Amikor a következő sört kéri az orosz, nem visz alátétet. Mire a vendég méltatlankodva: – Kecszy nyet?

Vagy példaként álljon itt egy szlovákiai magyar vice, melyet Liszka József felvidéki néprajzkutató idéz egyik írásában:

Egy ember iszik egy csallóközi bányató vizéből. Meglátja egy másik, és rákiált:

– Úr Isten! Ember, ne igyon belőle, hisz mérgezett!

– Prosím? Čo hovoríte? (Tessék? Mit mond?)

– Pite pomaly, lebo je studená... (Lassan igya, mert hideg...)

Liszka József: Humor a népköltészetben. A falucsúfolótól a városi viccig, különös tekintettel a „szlovákiai magyar viccre”. *Eruditio – Educatio. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata* 2008/4: 8.

A névhasználati és megszólítási szokások

A kétnyelvűség hatása a kommunikatív kompetenciában a névhasználati és megszólítási szokásokban is megmutatkozik. Ezt például az asszonynevekkel igazolhatjuk.

Magyarországon a névhasználatra vonatkozó törvények szerint a feleség a házasságkötést követően hatféle hivatalos névforma közül választhat (*Kis Éva* férjhez megy *Nagy Pál*-hoz):

Az említett asszonynévformákat (és a nem hivatalos *N. Kis Éva* változatot) *A magyar helyesírás szabályai* is rögzíti (159. pont):

„Az asszonynevek formái a jogi előírások szerint a következők: *Nagy Jánosné, Nagy Jánosné Kovács Anna, Nagyné Kovács Anna, Nagy Anna* és (ha valaki férjhezmenetele után is lánynevét tartja meg) *Kovács Anna*. – Bár nem hivatalos, használatos az *N. Kovács Anna* forma is.

A férj nevének *-né* képzős származéka és a leánykori név közé nem teszünk vesszőt, s a *szül.* rövidítés beiktatása is fölösleges: *Szabó Lászlóné Nagy Katalin* vagy *Szabóné Nagy Katalin* stb.”

a) a *-né* képzővel kiegészítve felveszi férje nevét: *Nagy Pálné*;

b) az előző változathoz hozzátoldja saját nevét is: *Nagy Pálné Kis Éva*;

c) a férj családnevéhez illesztett *-né* képzős névforma után használja saját család- és utónevét: *Nagyné Kis Éva*;

d) a férj családnevéhez saját utónevét kapcsolja (felveszi a férj családnevét): *Nagy Éva*;

e) megtartja leánykori nevét: *Kis Éva*;

f) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll.

Magyarországon az a) változat, azaz a férj család- és utónevéhez kapcsolt *-né* képzős alak a leggyakoribb.

Az ukrainai asszonyok (így természetesen a kárpátaljai magyar feleségek is) A házasságról és családról szóló ukrainai törvény 19. cikkelye szerint a következő lehetőségek közül választhatnak:

1) a feleség felveszi a férj családnevét, megtartva saját utónevét: *Nagy Éva*;

2) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll;

3) a feleség megtartja a leánykori nevét: *Kis Éva*.

Amint az asszonynevek használatát szabályozó magyarországi és ukrainai törvény összevetéséből kitűnik, az anyaországban legelterjedtebbnek tartott *-né* képzős névváltozatokat a kárpátaljai magyar asszonyok – ha itt-hon kötnek házasságot – legfeljebb a nem hivatalos magánérintkezésben használhatják. A keleti szláv nyelvekre ugyanis a *-né* képzős névformák csak körülírással (*жена Пала Надья* (orosz), illetve *жінка/дружина Пала Надья* (ukrán) = 'Nagy Pál felesége') fordíthatók le.

Mindebből következően a kárpátaljai magyar férjezett nők körében épp az a névváltozat a legritkább, amely Magyarországon a leggyakoribban fordul elő.

„...igen jelentős disztribúciós eltérés mutatkozik az egyes névtípusok között a magyarországi és a kárpátaljai gyakorlatot illetően. (...) Magyarországon messzemenően a *-né* képzős nevek többségben, tehát a *Kis Péterné* típusú nevek megterhelése a legnagyobb. (...) Kárpátalján kb. olyan nagy a d) típus megterheltsége, mint Magyarországon az a) típusé.” Debreceni Anikó – Balogh Lajos: Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* XCI (1995): 340–345. old.

A kétnyelvű környezet hatásának, illetve az azonos anyanyelvű, egy nemzethez tartozó, de különböző államban élő egy- és kétnyelvű magyarok kommunikatív kompetenciája közötti eltérésnek kitűnő példája az is, hogyan felelnek a magyarországi és a kárpátaljai magyarok egyazon egyszerű kérdésre, amely azt tudakolja, hogy hívják az édesanyjukat.

Magyarországon az azonos család- és utónévűek megkülönböztetésére az anya lánykori nevét használják. Ezért szerepel minden hivatalos magyarországi úrlapban az *Anyja neve?* kérdés. Ugyanebben a funkcióban a keleti szláv nyelvű államokban (így Ukrajnában is) az apa utónévéből képzett nevet használják. Nem véletlen, hogy minden egykori szovjet és mai ukrainai úrlapon, okmányban nemcsak azt kérdezik meg az embertől, mi a neve, hanem arra is kíváncsiak, mi az apja keresztnéve. Senki sem kíváncsi ellenben az anya nevére.

A magyarországi és szovjet, illetve ukrainai névazonosítási gyakorlat eltéréséből fakad, hogy amikor egy magyarországi beszélő kerül szembe az *Anyja neve?* kérdéssel, gondolkodás nélkül anyja lánykori nevét adja meg. Ám a kárpátaljai magyarok többsége erre az egyszerű kérdésre nem a magyarországi elvárásoknak megfelelően válaszol, mert édesanyja férjhez menés utáni nevét, nem pedig a leánykorit adja meg.

Ha a kérdésre adott válasz valóságtartalmából indulunk ki, akkor a kárpátaljai magyarok válasza tökéletes. Ám ha a magyarországi nyelvhasználati szokások felől (vagyis kommunikációs szempontból, a kommunikatív kompetencia alapján) vizsgáljuk az ilyen válaszokat, akkor kiderül, hogy ez a válasz nem helyénvaló, az úrlapot kitöltető hivatal nem ezt várja el tőlünk.

Mivel a hivatalos szervek egy idő után észlelték, hogy a kárpátaljai magyarok félreértelmezik ezt az egyszerű kérdést, s nem az elvárt választ adják, a számunkra rendszeresített úrlapokban már nem a Magyarországon megszokott megfogalmazásban (*Anyja neve?*) tesz fel ezt a kérdést, hanem így: *Anyja leánykori neve?*

Az egy nyelvűek számára sajátos névhasználati szokásaink sorában kétségkívül az apai nevek a legfeltűnőbbek.

Az apai név (idegen szóval: patronomikon) már a 10. századi szláv forrásokban feltűnik. A 14. században már általános az apai név használata, amit az apa utónévéhez kapcsolt *-or*-'fi, fiú' toldalékkal (nőnemű párja az *-ova*) képeznek. A 14. század végére a felsőbb társadalmi osztályokban az *-or* a megtisztelő *-ovics/-jevics*-re (nőnemű *-ovna/-jevna*) módosult. Később az apai név használata olyannyira elterjedt, hogy ez a három elemű névforma vált hivatalossá Oroszországban, majd a Szovjetunióban és Ukrajnában is, a nem szláv nyelvű népek számára is.

Az apai név használatának a nem szláv nyelveket beszélő népekre való kiterjesztéséről Jókai Mór *Samyl fiai* című regényében is olvashatunk.

A keleti szláv nevek háromeleműek: a család- és utónévből, valamint az apa utónévéből állnak, amit oroszul *otcseszto*-nak, ukránul *po bat'kovu*-nak neveznek.

Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolását követően a keleti szláv mintájú háromelemű nevek használatát a kárpátaljai magyarokra is kiterjesztették. Ez azt jelenti, hogy *Nagy Béla*, akinek apja *Nagy Sándor*; hivatalos okmányaiban *Nagy Béla Sándorovics*-ként vagy *Alekszandrovics*-ként szerepel.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak lecke könyve kétnyelvű. Az ukrán oldalon a diák apjának utónévét (побатькові), a magyar nyelvű adatlapon az anyja lánykori nevét tüntetik fel.

Felmerülhet a kérdés: milyen nevet kell anyakönyvezni abban az esetben, amikor az apa neve ismeretlen. Az 1950-es években ilyen esetekben a család- és utónév mellé a *без отчества* 'apai név nélküli' bejegyzés került. Körülbelül az 1960-as évek közepétől lehetővé vált a megbélyegző bejegyzés elkerülése azáltal, hogy az anya dönthetett arról, milyen apai nevet választ gyermekének. A leányanyák többsége saját apai nevét, azaz gyermeke nagypapjának nevét jegyeztette be gyermeke apai nevéként.

A kárpátaljai magyarok háromelemű névvel való illetése nem kizárólag a hivatalos okmányokra korlátozódik. A vezető beosztásban dolgozókat vagy a pedagógusokat a Szovjetunió fennállása idején a magyar nyelvű beszélgetésekben is a keleti szláv nyelvekben megszokott névformákkal kellett szólítani, s így lettek tanáraink *Lajos Lajosovicsok, Mária Fedorovnák*.

Sebestyén Árpád, az ungvári egyetem egykori magyarországi vendégtanára így foglalta össze az apai név használatára vonatkozó tapasztalatait: „ukrán vagy orosz környezetben, ilyen nyelven folyó társalgáskor, nyilvánosság előtti felszólalásokban szinte közzokás a szóba hozott személyeket hármassal névvel, tehát az apai név közbeiktatásával említeni, illetőleg a megszólított személyt keresztnév és apai név kombinációval illetni, tekintet nélkül nemzetiségére.” Sebestyén, Árpád: *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat, 36–37. old.

Egy másik ungvári vendégtanár pedig így számolt be az általa sajátosnak tartott gyakorlatról:

„Tekintélyének tisztelete jeléül magyarul is szlávos atyai néven szólítottatta magát a legtöbb tanító, tanár, igazgató. A magyar gyerek például, ha tanítója a szomszédban lakó Pista bácsi volt, (akinek apja Szabó Ferenc) az iskolában egyszerűen István (vagy Sztyepan) Francovics-csal (azaz hivatalosan Szabov Sztyepan Francovics-csal) találta magát szemben.”

Kozma Endre: Áldozat a fennmaradásért (Magyar iskolák Kárpátalján). *Magyar Szemle* IV (1995)/2: 200–211. old.

A helyi magyar nyelvű sajtó is használta ezeket a névváltozatokat. A Kárpáti Igaz Szó 1985. január 31-i számában szerepel például a *Szentimrei Fegyőr Fedorovics, Ujlaki Joszipo Joszipoovics, Vajda Mária Olekszijevna*, a Beregi Hírlap 1995. március 16-i számában a *Nagy Ibolya Mihajlovna* névforma.

Az apai név használata magyar nemzetiségűek körében sem volt ritka.

Bár a keleti szláv szokásoktól némiképp eltérő módon, de a magyar névadási hagyományban szintén van példa az apa nevéből képzett névformákra. Ilyenek például a *-fi* végződésű családnevek, mint a *Péterffy, Pálfi, Bánfi*, melyek a 'Péter fia, Pál fia, Bán fia' eredetre vezethetők vissza. Más nyelvekben is gyakori az ilyen típusú családnevek használata. Az angol *-son* (*Phillipson*), a skót *Mac/Mc-* (*McNamara*), az ír *O'* (*O'Hara*), a lengyel *-ski* (*Jaruselski*), a görög *-pulosz* (*Papadopoulos*), a bolgár és orosz *-ov* (*Ivanov*) egyaránt a 'fia' elemet tartalmazza.

A szláv mintára alkotott névformákat a kárpátaljai magyarok mintegy „magyarosították” a szláv nevek tulajdonképpeni lefordításával, s így alakult ki a *Szabó János Ferencé* névváltozat. Az így keletkezett névformák három eleműek maradtak ugyan, ám így nem idegenek a magyar névtani hagyománytól. A magyarosított három elemű nevek a helyi sajtóban vagy hivatalosnak tekintett írásokban is előfordulnak.

Két példa a magyarosított apai nevekre a *Beregi Hírlap* 1995. március 9-i számából (4. lap):

„A Popovics László Lászlóé (született 1959-ben, beregszászi lakos) nevére 1976-ban a Beregszászi 2. Sz. Középiskolában kiállított érettségi bizonyítvány elveszett, ezért érvénytelennek tekintendő. Batori Margit Benjáminé (született 1958-ban, beregszászi lakos) nevére 1976-ban Beregszászi 3. sz. Középiskolában kiállított érettségi bizonyítvány elveszett, ezért érvénytelennek tekintendő.”

A Popovics László Lászlóé és a Batori Margit Benjáminé név hivatalos szláv változata a következő: Popovics László Lászlóvics és Batori Margit Benjáminovna.

A szláv mintájú névhasználat révén a kárpátaljai magyarok kommunikatív kompetenciájában olyan többlet is kialakult, ami az egynyelvű magyarok előtt ismeretlen. Az apai név használata ugyanis például a nemzetiség jelölésére is alkalmazható, s ezzel a lehetőséggel a kárpátaljai magyar sajtó időnként élni is szokott. Az Ung-vidéki Hírek című járási lap 1994. július 2-i számában a Négy kerület, négy képviselő címmel közölt hírben például négy név szerepel. Abból, hogy milyen formában szerepel az apai név a szövegben, kitűnik, hogy az első három említett személy magyar, az utóbbi nem magyar nemzetiségű: „A területi tanács képviselője lett: a csapi választókerületben – Halász József, apja neve József, a nagydobronyiban – Orosz Ildikó, apja Imre, a homokiban – Curkó János, apja Imre, a szerednyeiben – Fedikovics Pavlo Antonovics.”

Az 1998. évi parlamenti és helyhatósági választások előtt a következőket olvashattuk a Kárpáti Igaz Szó (1998. március 3., 3. old.) Lesznek magyar nyelvű szavazólapok c. írásában:

„A Megyei Választási Bizottság felkérésére a pártok, illetve a pártkoalíciók és azok első öt tagját tartalmazó országos listát, valamint a Beregszász központú 72. sz. egymandátumos választókerület szavazólapját a parlamenti képviselőjelöltek nevével szerkesztőségünk munkatársai készítették el. Ez utóbbin, az ukrán eredeti formájának megőrzése mellett, a magyar nevek természetesen a magyar helyesírás szabályai szerint vannak feltüntetve. A KMKSZ elnökének nevét például így olvashatjuk: Kovács Miklós Miklóse.”

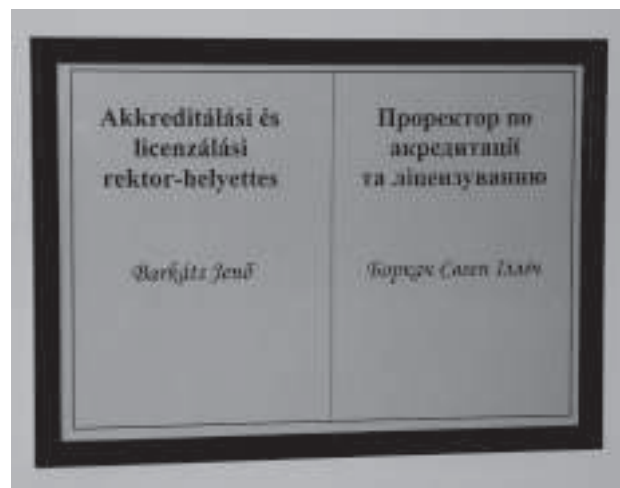

Kovács Miklós választási plakátja 1998-ból.

Az apai név elhagyása is utalhat a név viselőjének nemzetiségére. Ha például egy névsorban egyes nevek mellett fel van tüntetve az „otceszto”, mások mellett viszont nincs, azt jelenti, hogy a kételemű névvel említettek valószínűleg magyar nemzetiiségűek. A Kárpáti Igaz Szó 1994. április 23-i számában közölt névlista ezt példázza. A listában sze-

replő nevek: Popadinec Vaszil Jurijovics, Zajac Mihajlo Mihajlovics, Pojdinec Szilvia Jevhenyivna, Bilasinec Ivan Ivanovics, Katrics Mária, Király János, Szavesin Maria Vaszilivna, Szabov Vaszil Petrovics. A „beavatottak” (vagyis a kárpátaljai magyarok) számára nyilvánvaló, hogy *Katrics Mária* és *Király János* nagy valószínűséggel magyarok, míg *Szabov Vaszil Petrovics* (magyar eredetű családnéve ellenére) minden bizonnyal nem az.

Mivel a Szovjetunióban a nem szláv nyelvű lakosság utóneveit is gyakran oroszosították a hivatalos okmányokban, a kétnyelvű kárpátaljai magyarok körében az sem számít szokatlannak, hogy valakinek nem egy, hanem több neve van: egy hivatalos (ami a hivatalos okmányaiban szerepel), illetve egy olyan, amelyen az adott személyt rokonai, ismerősei azonosítják (vagyis amellyel ő maga azonosul). Nem ritka például, hogy aki a személyi igazolványában (paszportjában) *Kovács Iván Petrovics* vagy *Molnár Jelizaveta Alekszandrovna*, azt családja és barátai *Kovács Jánosként* és *Molnár Erzsébetként* ismerik, édesapjukat pedig teljes természetességgel szólítják *Péternek* és *Sándornak*.

Kétnyelvű felirat a beregszászi főiskola egyik rektorhelyettesének ajtaján: két nyelv, két névváltozat

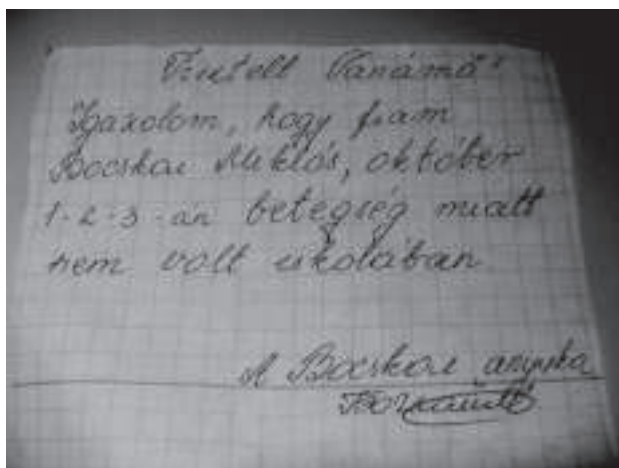

A Kárpátalja című hetilap tájékoztató cikke (2008. december 19., 6. old.)

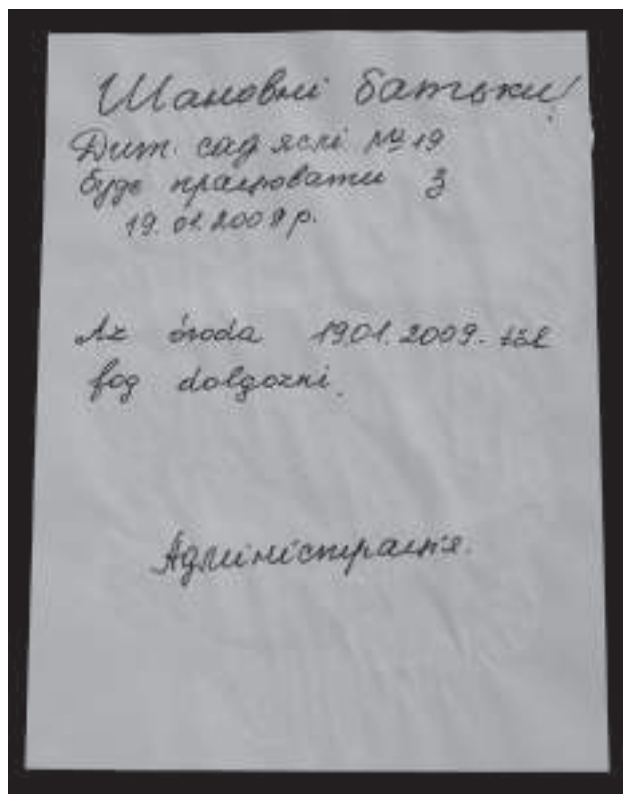
Egyéb kétnyelvűségi hatások

A kétnyelvűségnek (vagyis annak, hogy egyazon személy nem csupán egy nyelvet ismer valamilyen szinten és használ bizonyos helyzetekben) a már ismertetett hatásai mellett számon tarthatjuk az alábbi eseteket is.

A kárpátaljai magyarok jelentős részének például – éppen azért, mert a hivatalos helyzetekben, ahol általában az aláírására szükség van, nem a magyar, hanem a többségi nyelv használatos – nem magyar, hanem cirill betűs az aláírása. (Aki kételkedik ebben, nézze meg családtagjai, barátai személyi igazolványát: az első oldalon, a fénykép alatti aláírás sok esetben ukrán nyelvű.)

Cirill betűs aláírás egy magyar nyelvű szülői igazolváson

Nem a magyarban megszokott dátumformátum egy magyar nyelven írott óvodai hirdetőműben

Az sem ritka, hogy – főként a hivatalban dolgozó, ukrán nyelven gyakran író – kárpátaljai magyarok nem a magyar nyelvben szokásos módon (*év, hónap, nap*) írják a dátumot, hanem úgy, ahogyan az a szláv nyelvekben természetes: *nap, hónap, év*.

Azoknál, akiknek nem a magyar (hanem például az ukrán vagy az orosz) a domináns (leggyakrabban használt) nyelvük, az is előfordulhat, hogy amikor magyar nyelven írnak, néha egy-egy cirill betű csúszik a magyar ábécé betűi közé. Tipikusnak tekinthető például, hogy a magyarul gyengébben beszélő, nem magyar tannyelvű iskolában végzett kárpátaljaiak egy része nem a *g, G*, hanem a *d, D* betűből „lágýtja” a *gy, Gy* betűt, ahogyan ez a szláv helyesírásban megszokott. Az ukrán és az orosz helyesírás szerint a *д, Д* betű lágý változatát az úgynevezett lágýító jellel (м'який знак) hozzák létre: *дь, Дь*.

Magyar nyelvű felirat Beregszászban: a gy helyett *дý* szerepel, a cs pedig „angol módra” *ch*-ként

Láthattuk tehát, milyen hatással van a nyelvi rendszerre és a kétnyelvűiek kommunikatív kompetenciájára, nyelvhasználati szokásaira, nyelvi viselkedésére az, hogy kétnyelvű környezetben élnek. Fontos azonban

megjegyeznünk, hogy a kétnyelvűek nyelvhasználata semmivel sem rosszabb (igaz: nem is jobb), mint az egynyelvűeké, s legalább annyira hatékony, illetve legalább annyira szolgálja az adott közösség kommunikációjának sikerességét, mint az egynyelvű közösségek nyelvhasználati szabályrendszere.

A nyelvi változatosság és a nyelvek egymásra hatása alapvető nyelvi tulajdonság. Hogyan lehetne a magyar nyelv kivétel ez alól? Természetes tehát, hogy vannak eltérések a magyarországi és a különböző államokban élő magyar közösségek nyelvhasználata között. A magyar nyelv változatai közötti különbségek azonban nem csak a kisebbségbe szakadt magyarok miatt léteznek. A különfejlődés ugyanis „kettőn áll”: természetes, hogy a határon túli magyar nemzetrészek nyelve kicsit másképpen, másfelé változott az elmúlt évtizedekben, mint a magyarországi, de hát a trianoni Magyarországon belül sem maradt meg máig a magyar nyelv 1918 előtti állapotában.

„A nyelvi különfejlődésen azonban nem kell mindjárt a legrosszabbat érteni. A nyelvet gyakran szoktuk egy élő szervezethez hasonlítani. Ebben persze sok minden sántít, az viszont helytálló benne, hogy bizonyos megkötésekkel rá is érvényesek az evolúció általános törvényszerűségei. Azok pedig azt mutatják, hogy ha egy élő szervezetnek megváltozik a környezete, akkor csak úgy tud fennmaradni, ha alkalmazkodik hozzá, ha olyan tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek az új helyzetben lehetővé teszik a túlélést. Így egyazon fajon belül is több változat jöhet létre, és ez a változatosság nemhogy veszélyeztetné a faj egységét, hanem ellenkezőleg: az új körülmények között éppen ez teszi lehetővé a fennmaradását. Ha tehát a magyar nyelvnek 1918 után országokként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai alakulnak ki, abban én semmiképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyosságát látom.”

Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Előző Bizottság, 2008. 106. old.

A magyarországi és a határon túli magyar nyelv-változatok közötti eltérések tehát teljesen természetesek, és megszüntetésük mindaddig lehetetlen, amíg a magyar nyelvet beszélők különböző államokban, eltérő politikai, gazdasági, társadalmi rendszerben

élnek (az már más kérdés, hogy ha ezen változtatna valaki, akkor sem tűnnének el egy csapásra ezek az eltérések, és minden bizonnyal újabbak is kialakulnának). A magyar nyelv különböző államokban beszélt és írott változatai közötti eltérések jelentős része éppen a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerhez szervesen kapcsolódó szókészletben van, illetve abból adódik, hogy a magyarországi magyarok abszolút többsége egynyelvű környezetben él, az államhatárokon túl élők ellenben kétnyelvű környezetben.

Több nép, nyelv és kultúra egymás mellett élése természetesen nem csak a nyelvekben hagy nyomot. Így annak hatása, hogy a kárpátaljai magyarok soknemzetiségű régióban élnek, szükségszerűen nemcsak a magyar nyelv itt használt változataiban mutatható ki, hanem a táplálkozásban, öltözködésben, szokásokban is. Például a legtöbb kárpátaljai magyar családban a magyaros ételek mellett időnként *borsos*, *grecka*, *pelmenyi* is kerül az asztalra, és a *kvaszt*, a *szeľjotkát* vagy a *vinyigretet* is sokan szeretik. A nemzetiségileg vegyes lakosságú településeken az is megszokott, hogy a nyugati keresztény kultúrkörhöz tartozó magyarok nem végeznek nagymosást, kerti munkát, amikor a keleti keresztények a húsvétot vagy a karácsonyt ünneplik, s ugyanezt elvárják az ortodox (pravoszláv) szomszédoktól saját ünnepeik idején. Sok kárpátaljai magyar tudatában van annak, hogy amikor szláv kollégái, ismerősei Jézus feltámadását ünneplik, akkor a *Христос воскрес!* üdvözlésre a *Бо истине воскрес!* válasz illik. S a legtöbben arról sem feledkeznek meg, hogy január elején, amikor a keleti keresztények a Megváltó születésének megünneplésére készülnek, így köszöntsek ukrán, ruszin, orosz ismerőseiket: *3 рiздвом Христовим!*

Azon sem lepődhetünk meg, hogy a népek, nyelvek és kultúrák érintkezése során a népköltészet sem maradhatott érintetlen: „Tény, hogy a magyar és a kárpátukrán nép évszázadok óta tartó interetnikus kapcsolatai mély nyomokat hagytak egymás folklór műfajaiban. Leginkább talán a történelmi mondákban és a katonadalokban mutathatók ki a párhuzamok, hisz a közös történelmi sors ezt indokoltta teszi, de a balladáira irányított figyelem sem hasztalan, mert több típus teljes vagy részleges tartalmi hasonlatosságán belül a balladai szövegépítés számos eleme, motívuma között mutatható ki azonosság.” Vári Fábrián László: *Vannak ringó bölesők. Kárpát-*

aljai magyar népballadák. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006. 16–17. old.

Az interetnikus kapcsolatok hatása a népzében is tetten érhető: „Bartók Béla saját gyűjtései, illetve az akkor rendelkezésre álló gyűjtemények elemzése alapján (...) kimutatta, hogy a szlovák népzenei anyagnak mintegy 20%-a magyar eredetű, miközben a magyarnak nagyjából 40%-a szlovák, illetve szlovák-morva közvetítésű német dallam.” Liszka József: *Két part között... A népi kultúra helye és szerepe Európa egyik ütközési zónájában.* In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban,* 17–34. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 24. old.

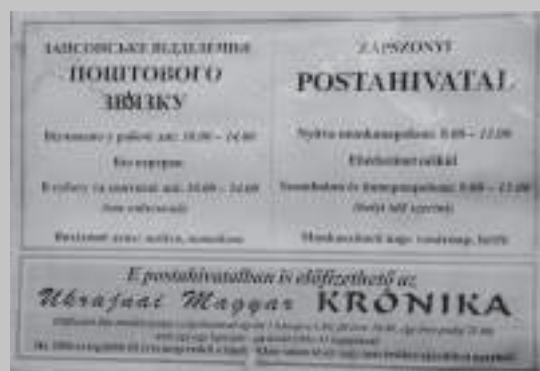
Az, hogy olyan régióban élünk, mely több nép, nyelv, kultúra és vallás metszéspontjában található, nemcsak nyelvhasználatunkra, népzeneinkre, szokásainkra és étkezésünkre van hatással, hanem még arra is, hogyan mérjük az időt.

Az idősebbek még emlékeznek arra, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ország európai területein, így Kárpátalján is a moszkvai időszámítás volt a hivatalos, ami két órával jár a közép-európai időszámítás előtt. A Kárpátalján élő magyarok és őslakos (nem a második világháború után betelepült) szlávok órái mégis az ún. helyi, vagyis a közép-európai időt mutatták. A Szovjetunió részét alkotó Kárpátalján könnyen előfordulhatott az, hogy ha valakitől megkérdezték, hány óra van, a pontos idő közlése után hozzátette: *mi szerintünk* (ha magyar volt) vagy *no nauomy* (ha szláv). Ha pedig a hivatalos időt felelte a kérdésre, a Moszkva szerint, illetve *no moszkovski* volt a kísérő szöveg. A hivatalos és a központi idő kettőssége nem okozott zavart a kárpátaljaiak életében. Ha magyarul vagy ukránul kérdezték az időt, a helyi, azaz a közép-európai időt mondták, ha oroszul, akkor a hivatalos időt, azaz a moszkvait. Az utcákon, munkahelyi, iskolai hirdetőtáblákon kifüggesztett plakátokon

megadott kezdési időpontokból még azt is pontosan meg lehetett állapítani, hogy hivatalos rendezvényre (párt- vagy komszomolgyűlésre, november 7-i ünnepi műsorra stb.) vagy helyi érdekű eseményre (pl. Újévi műsoros estre) hívogat. Előbbi esetén a kezdési időpont mellett semmilyen jelzés nem szerepelt, utóbbin azonban az időpont után zárójelben mindig ott állt, hogy *h. i. sz.* (helyi idő szerint) vagy *m. i. sz.* (moszkvai idő szerint).

Az időszámítás ilyesfajta kettősségének szimbolikus identitásjelölő szerepe volt. Ezt jelzi, hogy az ukrán elszakadási törekvések, a Moszkvától való függetlenség kivívásának egyik első lépése az volt, hogy 1990. június 1-től Ukrajna egész területén egységesen a kijevi idő vált hivatalossá, ami a moszkvaihoz képest egy órával visszább, a közép-európaihoz viszonyítva pedig eggyel előrébb áll (ha Kijevben dél van, Budapesten még csak 11 óra, Moszkvában pedig már 13 óra van).

A Szovjetunió felbomlása után a kárpátaljai karórák továbbra is őrzik a kettősséget; csak a *Moszkva szerint* helyett már *Kijev szerint* (*за київським часом*) járja. De a *mi szerintünk* és a *no nauomy* maradt. S az egy nyelvű, egykultúrájú magyarországiak egy része ugyanúgy nem érti, hogyan lehet Kárpátalján egyszerre kétféle időszámítás, mint ahogyan azt sem értik néha, miért mondja azt kárpátaljai magyar ismerősük, hogy *Beugrok a gasztronomba, és veszek fél kiló halvát.*

Kétféle időszámítás: magyarul a helyi, ukránul a hivatalos (kijevi) idő szerint van feltüntetve a posta nyitvatartási ideje

5.

Jogok és lehetőségek az anyanyelv használatára

A nyelvhasználat jogi háttere

Ügyfelek és hivatalnokok

Az ember számos „szerepben” előfordul élete folyamán. Az egyik percben még családanya vagy családapa, a másikkban barát, egy következőben házastárs, s egy újabb helyzetben szomszéd, ismerős, kolléga. Ezekben a helyzetekben a választott nyelvet a nyelvszokás, a hétköznapi élethelyzet határozza meg.

Időnként azonban mindenki arra kényszerül, hogy magánemberből hivatalnokká vagy ügyféllé változzék. Ilyenkor viszont már nem az emberek közötti társas viszonyok, íratlan udvariassági szabályok határozzák meg, hogyan viselkedjünk, milyen nyelven szólalhatunk meg, hanem azok a jogi normák (törvények, rendeletek), amelyeket kifejezetten ezeknek a szituációknak a szabályozására fogalmaztak.

„A közélet közérdekű tevékenységünk színtere. Ide tartozik a politikai, társadalmi szervezetek működése, a kormányzati, államigazgatási, a gazdasági, kulturális és más irányító szervek tevékenysége. (...) A közéleti írásbeliség sokféle helyzetben, műfajban él, de mindig szorosan összefonódott a hivatalok tevékenységével (...). A hivatalos stílust meghatározó közléshelyzetet rendszerint az jellemzi, hogy a szöveg írója többnyire nem magánszemélyként tölti be szerepét, hanem egy állami szerv, hatóság, egy intézmény nevében szól, és a címzett is igen gyakran egy másik intézmény. De ügyfélként is bárki kapcsolatba kerülhet hivattal, intézménnyel, és ilyenkor a magánember stílusán is érződik, hogy állampolgári mivoltában fogalmaz, illetve hogy így szólunk hozzá.”

Honti Mária – Jobbágyiné András Katalin: *Magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1986. 59. old.

A hivatalban való nyelvhasználat, a hivatalokban használt nyelvi formák még az egynyelvű környezetben élők legnagyobb része számára is természetellenes, s nem ritkán gondot okoz. Kétnyelvű környezetben, és főként akkor, ha a kétnyelvű beszélő kisebbségiként kerül valamely hivatalban az ügyfél szerepébe, ez még bonyolultabb lehet.

Kárpátalján a hivatalokban viszonylag kevesen használják a magyar nyelvet. Ha mégis, erre rendszerint szinte csak szóban van esély. A jóval kötöttebb, formálisabb írásbeli hivatali érintkezés nyelve

jellemzően a többségi nyelv. Az alábbiakban néhány, a mindennapi életből származó (Beregszász különböző hivatalaiban magnetofon-szalagra rögzített) felvétel egy-egy részlete alapján mutatjuk be, hogyan is zajlik a hivatali ügyintézés Beregszászon.

Nézzük meg a következő felvételrészletet!

ÜGYFÉL: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

HIVATALNOK: Milyen utcán?

ÜGYFÉL: Nem tudom, még nem voltam az utcán.

HIVATALNOK: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видати 'я послугу для підключення к городской сети*. [Kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését.]

ÜGYFÉL: És ezt csak ukránul lehet megírni?

HIVATALNOK: Természetesen.

ÜGYFÉL: És hogyha esetleg valaki magyarul írja meg, akkor?

HIVATALNOK: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

A kárpátaljai magyar ügyfél magyar nyelven fordult a hivatalnokhoz, aki egy ideig magyarul válaszolt neki. Vagyis a szóbeli hivatali ügyintézésben használható a magyar nyelv, ha a hivatalnok beszéli a magyart. De aztán a hivatalnok nyelvet váltva finoman az ügyfél tudtára adja, hogy milyen nyelven célszerű megfogalmaznia írásbeli beadványát. Ezután az akadémikuskodó ügyfél nyílt kérdésére világos választ ad: a legjobb, ha nem magyarul írja a kérvényt. Hasonló a helyzet az alábbi interjúrészletben is, ahol az ügyintéző ingerülten ismételteti: nem lehet magyarul kitölteni a formanyomtatványt.

ÜGYFÉL: Magyar nyelvű formanyomtatványuk nincsen?

HIVATALNOK: Nincsen. Én azért mondtam nektek, hogy ő magyarul nekünk nem szabad, minden ukrán. Nézzetek meg van obrazec [minta].

ÜGYFÉL: Aha, akkor nem szabad akkor magyarul?

HIVATALNOK: Ide leülhettek leírni. Magyarul nem szabad, min..., hát egyszerű átmásolás.

ÜGYFÉL: Tehát akkor csak ukránul lehet kitölteni?

HIVATALNOK: Úgy ahogy a paszportotok [személyitek], csak ukránul van az első lap.

Egy hivatal, ahol legalább a cégtábla kétnyelvű

A következő felvételrészleten egy más esettel találkozhatunk.

ÜGYFÉL: Jó napot kívánok! Ha valaki munkanélküli segélyre akar beiratkozni, akkor milyen papírokat kell beadni?

HIVATALNOK: Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi igazolvány, munkakönyv, adószám.]

ÜGYFÉL: És zajáját [kérvényt] nem kell írni?

HIVATALNOK: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. [Azt majd mi megmutatjuk, csak jöjjön be hozzánk elseje után.]

Az ügyfél magyarul fordul az ügyintézőhöz, aki érti a kérdést, de államnyelven válaszol. A továbbiakban mindketten ragaszkodnak saját nyelvükhöz, és jól megértik egymást. Ehhez azonban az szükséges, hogy mindketten legalább értsék a másik nyelvét.

Nézzünk egy újabb variációt!

ÜGYFÉL: Hogy, ő, lehet-e mondjuk egy kútnak elvégezni a...

HIVATALNOK 1: Можно колодец, что? [Lehet-e a kutat, mi?]

ÜGYFÉL: Ö...

HIVATALNOK 2: Vizsgálatát?

ÜGYFÉL: A vizsgálatát mondjuk...

HIVATALNOK 2: Анализ воды. [A víz elemzése?]

HIVATALNOK 1: [A kútnak?]

HIVATALNOK 2: Ez milyen, vert kút, vagy, vagy rendes kút?

ÜGYFÉL: Vert kútnak.

HIVATALNOK2: Это скважина. [Ez vert kút.]

Az ügyfél itt is magyarul próbálkozik, ám kiderül: csak úgy tud boldogulni, ha az egyik hivatalnok tolmácsol közte és kollégája között. Végül lássunk még egy változatot!

ÜGYFÉL: Jó napot kívánok!

HIVATALNOK: Добрый день! [Jó napot kívánok!]

ÜGYFÉL: A kisvállalkozói engedélyeket itt lehet kiváltani?

HIVATALNOK: Давайте будем так, чтоб понимать друг друга. Я не знаю по венгерски. Знаете по русски? [Csináljuk úgy, hogy megértsük egymást. Én nem tudok magyarul. Tud oroszul?]

Az ügyfél itt is magyarul próbálkozik, ám a hivatalnok a tudára adja, hogy nem ért magyarul. Az utóbbi három idézet azt is jól példázza, hogy a magyar nyelvű szóbeli ügyintézés is csak akkor lehetséges, ha magyarul is beszélő (vagy legalább értő) hivatalnokkal találkozik az ember.

Két oázis, ahol a magyar nyelv nyilvános feliratokon is megjelenik: Beregszász és Palágykomoróc

Kétnyelvű feliratok: éljünk jogainkkal!

„A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a mondás. Egy-egy kisebbségi nyelv használata szerencsés esetben nem korlátozódhat csupán a családra, illetve a hivatalokra és a közéletre. A kisebbségi polgárok otthonosságérzetéhez hozzájárul az is, milyen mértékben lehet és van jelen nyelvük a különböző feliratokon: láthatóvá válik-e a kisebbség nyelve, vagy csak a láthatatlan (ám kétségkívül fontos) szóbeliségre korlátozódik a használata (...), vannak-e magyar nyelvű feliratok, reklámok, utcanév-táblák, útbaigazító táblák stb., azaz szemmel is érzékelhető-e a magyarság jelenléte a településeken (...), mert egy-egy közösség közérzete szempontjából fontos szerepe van a szimbolikus tér kitöltésének is.” Beregszászi Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Pap Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi írások*, 158–163. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005. 158. old.

Ahol csak lehet, éljünk a kétnyelvű feliratok kihelyezésének törvény adta lehetőségével! Ezek a feliratok ugyanis nem csak jelentős szimbolikus értékük miatt fontosak.

1. Elősegítik az államnyelvet nem ismerők tájékozódását, állampolgári jogaik gyakorlását.

2. Segítik a nyelvelsajátítást: ha az ukrán nyelvvel ismerkedők naponta látják, hogy a

magyar *városi tanács* kiírás fölött/mellett az van kiírva: *міська рада*, nagyobb eséllyel rögzül az ukrán megfelelő. S mindez fordítva is igaz: ha valaki nem magyar tannyelvű iskolában tanult, annak könnyebb elsajátítania a magyar hivatali nyelvhasználat jellemző jegyeit, ha a hivatalokban, az okmányokban, az űrlapokon nemcsak ukrán, hanem magyar nyelvű szövegekkel is találkozhat.

3. Hozzájárulnak a magyar köznyelv és a hivatali stílus alaposabb megismeréséhez: ha a szemünk előtt van, hogy a *бухгалтерія* az *könyvelőség*, a *виконавчий комітет* az *végrehajtó bizottság*, a *довідка* az *igazolás*, a *контракт* az *szerződés*, a *міліція* pedig *rendőrség*; sokkal nagyobb az esélye annak, hogy nemcsak a kölesönszót, hanem közmagyar megfelelőjét is ismerni fogjuk.

Kolozsvár városa 1580-ban (tehát csaknem 430 éve!) hozott határozata a városban használandó kétnyelvű feliratokról a következő volt: „Az mi az Magyar írást illeti az hídon (...) végezék ő kegyelmek, hogy szászul is ugyan azon igékkel faragják meg az város köleségén. Azonképpen egyéb közönséges momentumokon, ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott.”

A több mint négy évszázaddal ezelőtt született bölcs rendelet ma is példaértékű. Nemcsak Kolozsvárott és Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében.

Az avatatlanok (a kétnyelvű kárpátaljai viszonyokban járatlanok) a fentiek alapján talán úgy érezték, hogy teljes káosz uralkodik a helyi hivatalokban. Ám ez nem így van. Számos olyan törvény, rendelet van Ukrajnában, melyek leírják, milyen jogai és kötelezettségei vannak a hivatalnokoknak és ügyfeleknek. Az alábbiakban ezeket mutatjuk be. A talán túlzottan terjedelmes, jogi formulákkal tarkított összefoglalóval nem titkolt célunk az, hogy segítséget, támpontot adjunk. Egyrészt azoknak a kárpátaljai magyaroknak, akik időnként magánemberből kénytele-

nek hivatalba látogató ügyféllé „változni”. Másrészt azoknak a helyi magyaroknak, akik viszont az asztal másik oldalán ülnek egy-egy magyarok által (is) lakott településen polgármesterként, jegyzőként, ügyintézőként. Mégpedig abban szeretnénk segítséget nyújtani, hogy megismerjük jogainkat, lehetőségeinket, és ahol csak lehet, ragaszkodjunk a magyar nyelv használatához. Mert – ahogyan erre már többször is utaltunk – egy nyelvet az éltet, az ment meg a kihalástól, ha használják: minél többen, minél gyakrabban és minél változatosabb funkciókban.

Az Alkotmány és a törvények

Ukrajnában a nyelvek használatát a következő hatályos törvények, dokumentumok szabályozzák (a magyar megnevezés mellett a jogszabály hivatalos ukrán neve áll, zárójelben az elfogadás éve látható):

- Ukrajna Alkotmánya, Конституція України (1996);
- Ukrajna Alkotmánybíróságának Határozatai Ukrajna Alkotmánya 10. cikkelyének értelmezéséről, Рішення Конституційного Суду (1999, 2007);
- Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről, Закон України про мови в УРСР (1989);
- Ukrajna nemzetiiségi jogainak nyilatkozata, Декларація про національностей України (1991);
- Ukrajna törvénye a nemzetiiségi kisebbségekről, Закон України про національні меншини в Україні (1992);
- Ukrajna oktatási törvénye, Закон України про освіту (1991);
- Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről, Закон України про дошкільну освіту (2001);
- Ukrajna törvénye az általános középfookú oktatásról, Закон України про загальну середню освіту (1999);
- Ukrajna törvénye a szakoktatásról, Закон України про професійно-технічну освіту (1998);
- Ukrajna törvénye a felsőoktatásról, Закон України про вищу освіту (2002);
- Ukrajna törvénye a közjegyzőségről, Закон України про нотаріат (1993);
- Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról, Закон України про місцеве самоврядування в Україні (1997);
- Ukrajna törvénye az információról, Закон України про інформацію (1992);
- Ukrajna törvénye a nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról) Ukrajnában, Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні (1992);
- Ukrajna törvénye a televíziózásról és rádiózásról, Закон України про телебачення і радіомовлення (1993);
- Ukrajna törvénye a reklámról, Закон України про рекламу (1996);
- Ukrajna törvénye a kiadói tevékenységről, Закон України про видавничу справу (1997);

• Ukrajna törvénye Ukrajna elnökének megválasztásáról, Закон України про вибори Президента України (1999);

• Ukrajna törvénye Ukrajna népképviselőinek (parlamenti képviselőinek) megválasztásáról, Закон України про вибори народних депутатів України (2004);

• Ukrajna törvénye Ukrajna a Legfelsőbb Tanács, a Krími Autonóm Köztársaság, a helyi önkormányzatok képviselőinek, valamint a városi, a falusi és a nagyközségi polgármesterek megválasztásáról, Закон України про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (2004);

• Ukrajna családjogi törvénykönyve, Сімейний кодекс України (2002);

• Ukrajna büntetőtörvénykönyve, Кримінальний кодекс України (2001);

• Ukrajna polgári törvénykönyve, Цивільний кодекс України (2003);

• Ukrajna büntetés-végrehajtási törvénykönyve, Кримінально-виконавчий кодекс України (2004);

• Ukrajna polgári eljárásjogi törvénykönyve, Цивільний процесуальний кодекс України (2004);

• Ukrajna szabálysértési eljárásokról szóló törvénykönyve, Кодекс адміністративного судочинства України (2005);

• két- vagy többoldalú államközi egyezmények és szerződések;

• elnöki-, kormány- és miniszteri rendeletek;

• Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, Рамкова конвенція про захист національних меншин (1997; a ratifikáció éve);

• A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (2003; a ratifikáció éve).

Közülük nem egyet időközben többször módosítottak, kiegészítettek. A dokumentumok hatályos szövege (a módosítások nyomán követségének lehetőségével) bárki számára elérhető ukrán nyelven Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapján: <http://alpha.rada.kiev.ua>. A honlapon a „Законодавство України” ablakra kattintva megjelenik egy keresőablak, melybe beírva a keresett törvény vagy rendelet címét (esetleg számát, elfogadásának dátumát, vagy a szövegben előforduló tipikus szavakat), a honlapon valamennyi dokumentum megtalálható.

Az ukrájnai nyelvi jogi szabályozás sajátosságairól

Ukrajna nyelvi jogi helyzetét nagyban meghatározza, hogy az ukrán jogrend alapvetően nem a nyelvi, hanem a nemzeti kisebbségeket tekinti jogalanynak. Másrészt nagy mértékben befolyásolja a nyelvi jogokat az, hogy az ország névadó nemzetiségének nyelve csak 1989-ben válhatott *de jure*, s sokak szerint máig nem vált teljes mértékben *de facto* az ország államnyelvévé Ukrajna egész területén, s így a politikai és társadalmi elit egy része nem a kisebbségi nyelvek védelmét, hanem az ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekinti elsőrendű feladatnak.

Ukrajna egyébként azért tekinti jogalanyként a nemzeti kisebbségeket, mert az ország sajátos nyelvi helyzete miatt sokkal nagyobb az országban az ukrán nemzetiségűek aránya, mint azoké, akik az ukránt vallják anyanyelvüknek, illetve: jóval nagyobb az orosz anyanyelvű beszélők száma és aránya, mint az orosz nemzetiségűeké. A 2001. évi (első ukrájnai) népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk:

- a) *ukrán anyanyelvűek*; ezen belül:
 - ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);
 - orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);
 - ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrájnai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a);
- b) *orosz anyanyelvűek*; ezen belül:
 - orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);
 - ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);
 - orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrájnai belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a);
- c) *kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik* (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a);
- d) *kisebbségek, akik valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek* (pl. a kárpátaljai cigányok 62%-a a magyart tekinti anyanyelvének, ez az ukrájnai cigány nemzetiségűek 18%-a).

A független Ukrajna történetének 2001-ben rendezett első népszámlálási adatai szerint az ország lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg:

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31970728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32577468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7993832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5544729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14273670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1129397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1389764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48240902	100

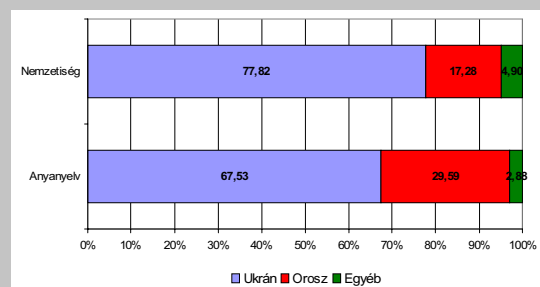
Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

a) nemzetiségi szempontból a lakosság 77,82%-a ukrán, 17,28%-a orosz, 4,90%-a pedig egyéb nemzetiségű;

b) ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88%-a pedig egyéb anyanyelvű.

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat, akkor a következőket láthatjuk:

- a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;
- b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;
- c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

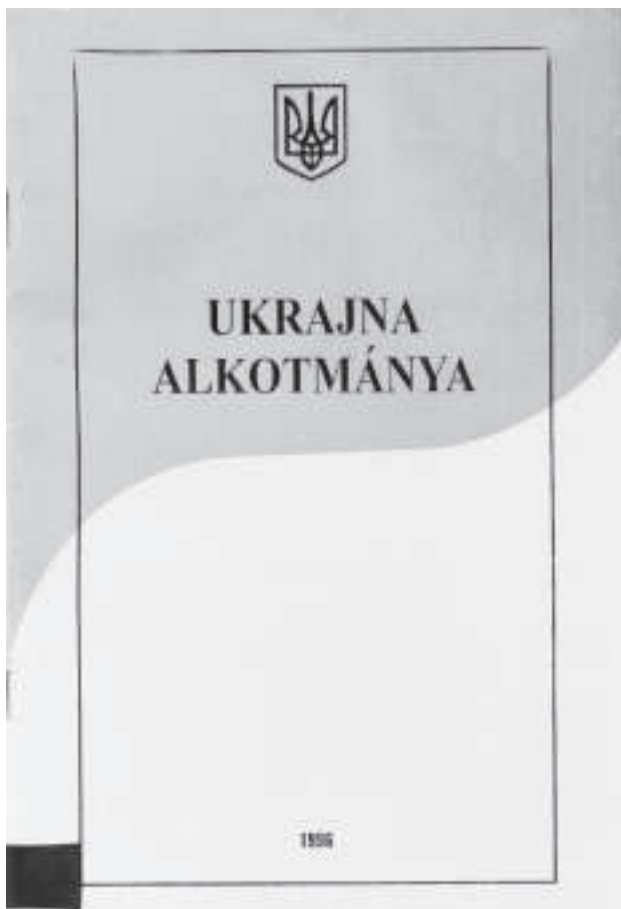

Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint (a 2001. évi census eredményei alapján)

A fenti adatok alapján látható: az országban jóval nagyobb az ukrán nemzetiségűek aránya, mint azoké, akik az államnyelvet anyanyelvüknek tekintik. Így érthető, hogy Ukrajna miért védelmezi inkább a nemzetiségi, mint nyelvi jogokat: míg nemzetiségi szempontból az ország összlakosságának alig valamivel több, mint ötöde kisebbségi (22,18%), nyelvi alapon csaknem minden harmadik (32,45%) állampolgár valamely nyelvi kisebbséghez tartozik.

Ukrajna Alkotmányának 10., 11., 12., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelye tartalmaz a nyelvekre vonatkozó tételeket.

A 10. cikkely deklarálja, hogy „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán”, és az állam biztosítja az ukrán nyelv funkcionálását a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvény határozza meg”. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy *kizárólag* Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasznált rendjét.

Ukrajna Alkotmányának magyar fordítása

A 11. cikkely általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely többek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. A 12. az Ukrajna területén kívül élő ukránok nyelvi igényeinek kielégítésére tesz ígéretet. Az 53. rész a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben garantálja az anyanyelven való oktatás *ragyraz* anyanyelv tanulásának jogát. A 103., 127. és 148. cik-

kely az államnyelv ismeretétől teszi függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírói tagság, bírói tisztség).

Az államnyelv fogalmának értelmezése az ukrán jogrendben

1999. december 14-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 51 képviselője az Alkotmánybírósághoz fordult az Alkotmány 10. Cikkelyének hivatalos értelmezését kérve. Az Alkotmánybíróság Állásfoglalása értelmében az államnyelv használata kötelező az államhatalmi és önkormányzati szervek munkájában. Az államnyelv mellett az orosz és más nemzeti kisebbségek nyelve is használható Ukrajna törvényei által megszabott keretek között.

Az Állásfoglalás az oktatás nyelvének problémáját is érinti. A dokumentum szerint Ukrajnában az óvodai nevelés, az általános közép fokú oktatás, a szakképzés és a felső oktatás nyelve az ukrán; az Alkotmány 53. cikkelye, valamint az ország más törvényei értelmében az állami és nem állami oktatási intézményekben az államnyelv mellett az oktatási folyamatban használható és oktatható a kisebbség nyelve is.

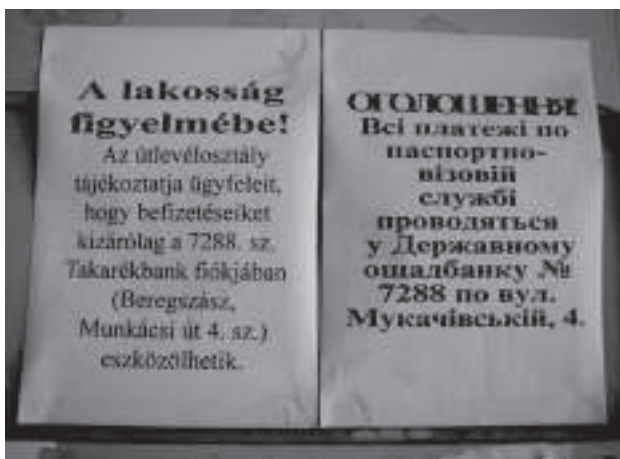
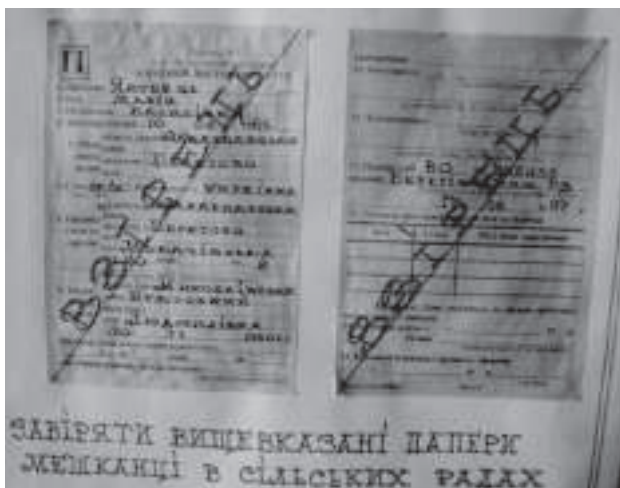
Érdekes módon az alkotmánybíróság állásfoglalása 3. pontja első bekezdése egyenlőséget tesz az államnyelv és a hivatalos nyelv közé: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve.”

Ukrajna Alkotmánybíróságának egy másik, 2008. április 22-én hozott állásfoglalása pedig így fogalmaz az államnyelv kapcsán: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”

Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre címmel az oktatási és tudományos minisztériumban kidolgozott dokumentum az alábbi szerepet tulajdonítja az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek: „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának, a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze.”

Az Alkotmány 10. és 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusa szempontjából még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a mérvadó.

A *nyelvtörvény* is államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet (2. cikkely). Az orosz a népek közötti érintkezés nyelvének nevezi (4. cikkely). Az 5. cikkely értelmében az állampolgárok számára szavatolt anyanyelvük és bármely más nyelv használata; az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható egyéb nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

Pozitív és negatív példa: csak ukrán nyelvű felirat a beregszászi okmányirodában és kétnyelvű hirdetés az útlevélosztályon

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és pártszervek, a vállala-

tok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalom alatt.

A nyelvtörvény értelmében az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos úrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A beregszászi városháza: itt minden dokumentum két nyelven készülhet(ne).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonat) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

A hivatalos tömegtájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrán nyelvek (33. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetmények, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg *mellett* szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely). Ennek alapján a termékek használati leírásai, illetve például a gyógyszerek adagolási útmutatói is kizárólag ukrán nyelven készülhetnek. A valóságban azonban a legtöbb ilyen

Beszéljen még többet!

3 Kijevsztár telefonszámra **0** kop.

«A mi családunk» szolgáltatás
Előfizetés **0,95** hrvnya naponta!

Kijevszta szolgálati központok:
Kijev: Chitko Mobil M. S. tel. (044) 61 73 00
Kijev: Chitko Mobil M. S. tel. (044) 61 73 00
Munkács, Perekó: 041. tel. (0312) 3 10 90
Hasi: Dnipro: 0 20 000 0 11 01

KYIVSTAR

Az MTC megnyitja Európát az Ön számára!

Európába és Oroszországba irányuló hívások 1 UAH-ért

Az MTC Európa szolgáltatás

MTC

Ma már egyre több cég tartja hasznosnak a magyar nyelvű reklámot. A három legnagyobb ukrajnai mobiltelefon-szolgáltató magyar nyelvű reklámanyaga

A Beeline Ukrajnában

A Beeline – nemzetközi mobilhálózat-kezelő. Az Ürményországban, Grúziában, Kazahsztánban, Oroszországban, Tadszikisztánban, Usbecisztánban és Ukrajnában lévő előfizetőinek száma az 50 milliót is meghaladja.

- Kapcsolási díj nélkül.
- Előnyös díjtartás.
- Széleskörű lehetőségeket nyújtó előfizetői kiszolgálás (széleskörű lebontható csatlakozás, a SIM-kártya felújítása stb.)
- Az Oroszországi hívások a Beeline hálózaton belül történő ill. Oroszországi kedvezményes roaming.

Szeress többet szeretüld!
☎ 06 11
(a Beeline szolgálatát a teljes díjtartással hívhatja)
☎ 8 800 30 101 30
(az orosz mobiltelefonhálózatokból a teljes díjtartással hívhatja)

www.beeline.ua

Beeline™

termékhez kétnyelvű: ukrán és orosz nyelven megfogalmazott tájékoztató tartozik. Nem találunk azonban olyan gyógyszert, amely magyar vagy más kisebbségi nyelven tájékoztatná a betegeket az adagolásról, a lehetséges mellékhatásokról.

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukránjai földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzetiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

Az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti tradícióiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval ültetik át ukránra (39. cikkely).

A nyelvtörvény 25–29. cikkelye szabályozza közvetlenül az oktatás nyelvét. A 25. cikkely értelmében az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog; az állam garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot. A 26. cikkely az óvodai nevelés nyelveként az ukránt nevezi meg, de megjegyzi, hogy azokon a területen, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan óvodák, illetve óvodai csoportok, ahol a nevelés nyelve a kisebbségi nyelv.

Szerencsére néhány terméken nemcsak ukrán, hanem magyar nyelven is feltüntetik, mit takar a csomagolás. Szívesebben vásárolunk olyan terméket, melyen anyanyelvünkön is elolvashatjuk, mit veszünk

Salánk díszes helységnevtáblája

A 27. cikkely szerint az iskolai oktatás nyelve az ukrán. Azokon a területen, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan iskolák, illetve iskolai osztályok, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Ezen iskolákban/osztályokban is kötelező az államnyelv oktatása.

A beregszászi oktatási hivatal kétnyelvű cégtáblája

A szakmunkásképző és felsőoktatási intézmények oktatási nyelvét a 28. cikkely határozza meg. Az oktatás nyelveként ez a cikkely is az ukránt nevezi meg, ám a fent említett feltételek fennállása esetén lehetőséget teremt arra, hogy az ukrán mellett a kisebbségek nyelve is az oktatás nyelve legyen. Továbbá lehetőséget nyújt arra is a törvény, hogy a nemzetiségi kádereket képző szakokon olyan csoportokat hozzanak létre, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Az ukrán nyelv oktatását ezen csoportokban is biztosítani kell. A 29. cikkely a felvételi vizsgák nyelvét szabályozza.

Az oktatásról szóló törvények mindegyikében található az oktatás nyelvére vonatkozó rész. Mindegyik dokumentum szerint Ukrajnában az oktatás nyelvét az Alkotmány és a nyelvtörvény határozza meg.

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely). Garantálja továbbá a kisebbségek számára a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynévhasználatot, így például azt, hogy a személyazonossági igazolványba csak a vezeté- és utónév kerüljön, és elmaradhat az apa keresztnévéről képzett apai név (12. cikkely).

A kisebbségekről szóló törvény az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül, továbbá a nemzetiségi kulturális ha-

Egy beregszászi bevásárlóközpont kétnyelvű reklámja

A vegyes vállalatok is két nyelvet használhatnak ügyvitelükben.

gyománnyok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek méltatását, a saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztatási eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek” (6. cikkely).

Ukrajna *közjegyzőségről* hozott törvényének 15. cikkelye szerint amennyiben a közjegyzőhöz forduló nem ismeri a közjegyzői szolgáltatás nyelvét, akkor a rá vonatkozó dokumentumokat közjegyző vagy tolmács útján az ügyfél által ismert nyelvre kell fordítani.

Az *ukrajnai önkormányzati törvény* 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét.

Az önkormányzatok dönthetnek arról, hogy az államnyelv mellett mely nyelveket használják a munkájuk során.

Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokban való szolgáltról (2001) kimondja, hogy csak olyan személy lehet önkormányzati tisztségviselő, aki szolgálati feladatai ellátásához szükséges mértékben beszéli az államnyelvet (5. cikkely).

Az *információról* szóló törvény szerint az információ nyelvét Ukrajna nyelvtörvénye és egyéb jogszabályok, valamint nemzetközi egyezmények szabályozzák (11. Cikkely).

Beregszász megyei jogú város önkormányzatának hivatalos leveleken használt kétnyelvű fejléce

Ukrajna a nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról) hozott törvénye alapján a sajtótermékeket az államnyelven és más nyelveken jelentetik meg (4. cikkely).

A televíziózásról és rádiózásról szóló törvény értelmében a televízió- és rádióállomások államnyelven sugározzák műsoraikat; azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek egy tömbben élnek, a kisebbség nyelvén is közölhetik műsoraikat (9. cikkely).

A reklámtörvény alapján a reklámok nyelvét a nyelvtörvény szabályozza (6. cikkely).

Egy borzsovai bútorbolt ukrán és magyar nyelvű szórólappja: többen betérnek, ha két nyelven hirdeti magát.

A kiadói tevékenységet szabályozó törvény 8. cikkelye kimondja, hogy a hivatalos nyomtatványok (úrlapok, formanyomtatványok, diplomák, oklevelek stb.) nyelve az államnyelv.

A választási törvények mindegyike kimondja, hogy etnikai vagy nyelvi hovatartozástól függetlenül Ukrajna valamennyi állampolgára választhat és választható (2. és 3. cikkely). Ukrajna elnökével (9. cikkely), valamint a választási bizottságok titkárai-val szemben törvényben (az elnökválasztásról szóló törvény 23–24.; a parlamenti választásokról szóló törvény 26–27.; a helyhatósági választásokról szóló törvény 20–21. cikkelye) megfogalmazott követelmény, hogy beszélniük kell az államnyelvet. A választásokon induló jelölteknek és pártoknak programjukat ukrán nyelven kell benyújtaniuk a választási bizottság számára (az elnökválasztásról szóló törvény 51.; a parlamenti választásokról szóló törvény 58.; a helyhatósági választásokról szóló törvény 36. cikkelye).

Ukrajna *családjogi* törvénykönyve tiltja a családon belül a faj (rassz), bőrszín, nem, politikai meggyőződés, vallás, etnikum, társadalmi státusz, anyagi helyzet, lakhely, nyelv vagy egyéb alapján történő korlátozást, megkülönböztetést (7. cikkely).

A büntetőtörvénykönyv tiltja és 50 adómentes minimálbér mértékű pénzbírsággal sújtja az etnikai, vallási vagy nyelvi alapon történő uszítást (161. cikkely).

A polgári törvénykönyv szerint Ukrajna minden állampolgárának joga a nemzeti, kulturális, vallási és nyelvi identitásának megőrzése, kinyilvánítása (300. cikkely).

A büntetés-végrehajtásról szóló törvénykönyv 8. cikkelye kimondja, hogy az elítélteknek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tegyenek tanúvallomást, panaszt, ill. hogy saját nyelvükön forduljanak kérvényeikkel, javaslataikkal a büntetés-végrehajtási szervek felé. Joguk van továbbá ahhoz, hogy anyanyelvükön kapjanak választ folyamodványaikra.

A polgári eljárásjogi törvénykönyv 5. cikkelye alapján a polgári bíróság mindenkit egyenlőként kezel, fajtól (rassz), bőrszíntől, politikai, vallási vagy egyéb meggyőződéstől, nemtől, etnikai vagy társadalmi származástól, vagyoni helyzettől, lakhelytől, nyelvi és etnikai jegyeiktől függetlenül. A 7. cikkely értelmében a polgári perrendtartás, a periratok nyelve az államnyelv (1. és 3. pont). Azon érintett személyek,

A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (International Covenant on Civil and Political Rights) 25. cikkelyéhez fűzött hivatalos értelmezésében az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága megállapította, hogy a szavazati jog hatékony gyakorlásához szükséges a szavazásra vonatkozó információknak és anyagoknak publikálása a kisebbség nyelvén is. Ukrajna a 2005-ös elnökválasztásig, ill. a 2006-os parlamenti és helyhatósági választásokig eleget tett ennek, és a szavazólapokat a kisebbségek által jelentős mértékben lakott területeken a kisebbségek nyelvén is kinyomtatták. A 2005. évi elnökválasztáson, illetve a 2006-ban egyszerre rendezett parlamenti és helyhatósági választásokon azonban a módosított választási törvények értelmében (az elnökválasztásról szóló törvény 71.; a parlamenti választásokról szóló törvény 78.; a helyhatósági választásokról szóló törvény 63. cikkelye) csak ukrán nyelvű szavazólapok ké-

szültek. Ez egyértelműen negatív diszkrimináció: Ukrajnában ugyanis a 2001. évi népszámlálási adatok szerint a lakosság 32,47%-a nem ukrán anyanyelvű, és a nem ukrán anyanyelvűek jelentős része nem beszéli az államnyelvet. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a lakosságnak azon része, amely Ukrajna 1991-ben bekövetkezett függetlenné válása előtt nem ukrán tannyelvű iskolában tanult, az oktatási intézményekben nem sajátíthatta el az ukrán nyelvet, mert az a kisebbségi tannyelven oktató iskolákban nem szerepelt tantárgyként. Ez pedig azt jelenti, hogy azok az ukrán állampolgárok, akik 1991 előtt befejezték tanulmányaikat, önhibájukon kívül nem tanulhattak meg ukránul; ezeket az állampolgárokat az ukrán állam gyakorlatilag kizárja a választásokon való részvételből.

A kárpátaljai magyar pártok természetesen fontosnak tartják, hogy magyar nyelven is eljuttassák programjukat választóikhoz.

akik nem ismerik az államnyelvet, tolmács igénybevételével anyanyelvükön fordulhatnak a bírósághoz (2. pont). Az 50. cikkely arról rendelkezik, hogy a tanú anyanyelvén vagy egyéb nyelven tehet vallomást. Az 55. cikkely a bírósági eljárásokban közreműködő tolmács jogállásáról szól. Eszerint a bírósági eljárásban közreműködő tolmács az a személy lehet, aki megfelelő szinten ismeri a perrendtartás nyelvét, valamint azt a nyelvet, mely szükséges a szóbeli vagy írásbeli

fordításhoz. Ukrajna törvénykezésében egyedülálló módon ez a törvény említést tesz a siketek jelnyelveiről is, amikor megjegyzi, hogy tolmácsként közreműködhet az a személy is, aki képes siketekkel, némákkal vagy siketnémákkal kommunikálni.

A szabálysértési eljárásokról szóló törvénykönyv gyakorlatilag a polgári eljárásjogi törvénykönyvből idézett passzusokat tartalmazza. A nyelvekre vonatkozólag a 10., 15., 65. és 68. cikkely releváns.

Beregszászban az ügyészség és a rendőrség (milícia) épületén is kétnyelvű felirat olvasható.

Bár a választási törvények szerint a szavazólapok csak államnyelven készülhetnek, érdekes módon a pártok, jelöltek (s nemcsak a magyar érdekvédelmi szervezetek, hanem az

országos pártok is) fontosnak tartják, hogy magyar nyelven is megszólítsák a kárpátaljai magyarokat. Nyilván a várható voksaik reményében.

Tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy a választásokat követően már nem annyira érzékenyek a kisebbségek nyelve és problémái iránt.

Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok

Ukrajna több állammal kötött kétoldalú egyezményeket az egymás területén élő kisebbségek jogainak védelméről. Ilyen megállapodást írt alá az ország például Oroszországgal, Litvániával, Szlovákiával, Lengyelországgal, Németországgal, Romániával, Belarusszal, a FÁK tagállamaival stb.

Ukrajna és Magyarország 1991-ben *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* címmel írt alá közös dokumentumot. A Nyilatkozat a bevezető részben elismeri, hogy Ukrajna és Magyarország területén nemzeti kisebbségek élnek, elismeri azok jogait egyéni és közösségi szinten egyaránt, és a nemzetiségi jogokat az emberi jogok részének tekinti. A dokumentum államalkotó elemként említi a nemzetiségi kisebbségeket (1. cikkely). Tiszteletben tartja a nemzetiség vállalását és megválasztását (2. cikk). Az aláíró felek vállalják, hogy ösztönzik a nemzeti kisebbségek számára olyan státusz megteremtését, amely biztosítja a jogot a közügyekben való hatékony részvételre (5. cikkely). A felek vállalják továbbá, hogy nem törekednek a nemzeti kisebbségek asszimilálására, megteremtik a feltételeket a kisebbségek identitásának meg-

őrzéséhez, és elismerik, hogy a nemzeti közösségek véleményének kifejezői a nemzetiségi szervezetek. A 9. cikkely alapján a szerződő felek olyan törvények, adminisztratív intézkedések meghozatalát vállalják, melyek lehetővé teszik a kisebbségek számára azon jogaik gyakorlati alkalmazását, melyek anyanyelvük szabad használatára vonatkoznak a magán- és társadalmi életben szóban és írásban. Ez a jog azonban nem érinti az államnyelv elsajátításának kötelezettségét. A 10. cikkely a kisebbségeknek azt a jogát ismeri el, mely szerint anyanyelvükön tanulhatnak vagy tanulhatják anyanyelvüket az oktatás valamennyi szintjén.

Egy pozitív példa: kétnyelvű felirat egy állami vállalat vezetőjének ajtaján

Ukrajna 1995-ben írta alá, és 1997-ben a N 703/97-BP számú törvénnyel ratifikálta az Európa Tanács *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről* c. dokumentumát. A Keretegyezmény jogilag kötelező nemzetközi okmányként általánosságban szolgálja a kisebbségek védelmét, oly módon, hogy az államoknak széles mérlegelési lehetőséget hagy az egyes jogok gyakorlati alkalmazása terén. (A Keretegyezmény szövege magyarul megtalálható: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84194269.pdf>)

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1999-ben ratifikálta az ország által már 1996-ban aláírt A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját (1350-XIV. sz. törvény). A Karta *a la carta* rendszerű rendelkezései közül a legtöbb kérdéskörben a legtoleránsabb normákat választották az ukrán honatyák, ám meghatározták, hogy:

(1) Mely nyelvekre érvényesek a rendelkezések (orosz, zsidó, belarusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, görög, magyar, német, gagauz és szlovák).

(2) A Karta ajánlásai csak azokon a területeken alkalmazhatók, ahol a felsorolt kisebbség aránya eléri a 20 százalékot. A kisebbségek által 10–19%-ban lakott területeken enyhébb vállalásokat fogalmaztak meg, s még alacsonyabb követelmények érvényesek, ha a nemzetiség aránya 10% alatti.

A Karta hatályba lépését azonban 2000. július 12-i határozatával az Alkotmánybíróság (a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva; lásd a 9–p/2000 számú határozatát) felfüggesztette. Vagyis hiába vállalt viszonylag széles jogköröket Ukrajna, azok életbe lépésére, gyakorlati alkalmazására már nem kerülhetett sor.

2000 óta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elé számos, a Karta ratifikálására vonatkozó újabb törvényjavaslat került. Ezek közül az egyiket 2003-ban végre elfogadta a Legfelsőbb Tanács, és 2003. május 15-én hatályba is lépett.

Az N 802-IV. számú törvény már sokkal szűkebb jogokat határoz meg a törvény hatálya alá eső 13 nyelv (belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar) beszélői számára, mint az előző változat. Szó sincs például a törvényben arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, hány százalékos arányt kell elérnie az adott régióon belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget és azok nyelveit. Továbbá azzal, hogy nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie ahhoz egy kisebbségi közösségnek egy adott

adminisztratív területen belül, hogy a Karta rendelkezései alkalmazandók legyenek, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy az ajánlások gyakorlati alkalmazása során arra hivatkozzon, hogy a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését, nem volt megfelelő igény a végrehajtására stb. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy a fentiek ellenére a Karta 2003-ban ratifikált változatában kevesebbet vállal az ország, mint 1999-ben.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája szövege magyarul megtalálható például Beregszászi Anikó és Csernieskó István *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátjai magyar nyelvhasználatáról* (Ungvár: PoliPrint, 2004. 35–50. old.) című könyvében.

Az interneten hozzáférhető többek között itt is: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00012/pdf/09.pdf>

13, egymástól jelentős mértékben különböző helyezettí közösségre és azok nyelvére terjed ki a törvény. Valamennyi közösséget és nyelvet azonosan kezeli tehát Ukrajna, figyelmen kívül hagyva, hogy egészen más nyelvi, nyelvhasználati igényei vannak például a teljes nyelvcsere küszöbén álló görögöknek, lengyeleknek, beloruszoknak és a kiterjedt anyanyelvi intézményhálózattal rendelkező oroszoknak, románoknak, magyaroknak.

Számos vitát váltott ki a törvény parlamenti vitája során, hogy mely nyelvekre terjeszti ki Ukrajna a Karta hatályát. Többen elleneztek például, hogy az orosz szerepeljen a védelemre szoruló nyelvek között, de az UNESCO veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek listáján szereplő ukrainai nyelvek közül csak a gagauz és a krími tatár került be a listába, a nyelvcsere határán álló karaim és a krimcsak közösség nyelve viszont nem. Érdekes továbbá, hogy a 13 érintett nyelv között szerepel a zsidó nyelv (de vajon mely nyelvet kell ezen érteni: a jiddist?, a hébert?). Figyelemre méltó, hogy külön tesz említést a törvény a moldáv és a román nyelvről, miközben a moldáv és a román nem két különálló nyelv (Moldávia a románt tekinti saját államnyelvének).

A Kartával kapcsolatban említést érdemel továbbá, hogy az általa használt terminológia és fogalmi keret nem egyeztethető össze az ukrainai jogban ismert fogalmakkal. Ukrajnában jogilag nem ismert például a „regionális vagy kisebbségi nyelv”, a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe”, a „területhez nem köthető nyelv” fogalma; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv” és a „nemzeti kisebbségek nyelve” fogalmakat használja.

Nézzük konkrétan, mit vállal Ukrajna a Charta ajánlásai közül! Az ország vállalja, hogy a Charta I., II., IV. és V. Részét teljes egészében alkalmazza,

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája oktatási cikkelyéből az Alkotmánybíróság által hatályon kívül helyezett 1999-es törvény az oktatás valamennyi szintjén a lehető legkedvezőbb bekezdések alkalmazását vállalta Ukrajna, biztosítva, hogy a kisebbség nyelve tan nyelv lehessen. 2003-ban már csak azt a lehető-

séget biztosítja, hogy tantárgyként tanulható legyen a kisebbségi közösség nyelve.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája oktatási cikkelyéből Ukrajna által alkalmazni kívánt pontok és bekezdések összehasonlító táblázata az 1999. és 2003. évi törvényben:

	N 1350-XIV. sz. törvény (1999) (ha a kisebbség aránya eléri a 20%-ot)	N 802-IV. számú (2003) törvény
1. Pont		
a) óvodai nevelés	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont

kivéve a II. Rész 7. Cikkének 5. pontját, amely a Charta rendelkezéseinek a területhez nem köthető nyelvekre való kiterjesztésére vonatkozik. Így például a cigányok, illetve a cigány nyelv nem kerül a Charta hatálya alá, bár a csaknem 48 ezres ukrain cigány közösség közel 45%-a a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének.

A Charta III. részéből, amely a konkrét vállalatokat tartalmazza, mint már említettük, sokkal „óvatosabban” válogat Ukrajna, mint tette azt 1999-ben.

A 8. Cikk az oktatásügyről szól. Ezen belül csak azok számára teszi lehetővé Ukrajna az anyanyelvi oktatást az oktatási folyamat különböző szintjein, akik családjá ezt kívánja és létszámuk elegendőnek bizonyul, illetőleg a felsőoktatási intézmények esetén „bátorítják és/vagy engedélyezik a regionális vagy kisebbségi nyelveken folyó egyetemi oktatást, vagy egyéb felsőoktatási intézményekben történő tanulást, vagy megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák”. Amíg tehát 1999-ben például azokon területeken, ahol a kisebbségi nyelv beszélői 20% fölötti arányban élnek, azt vállalta Ukrajna, hogy számukra elérhetővé teszi az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai, valamint szakközépiskolai oktatást és az egyetemi és más felsőoktatási képzést, addig 2003-ban már csak azok számára lehetséges mindez, akiknek családjá ezt kéri, és számuk elegendő ehhez.

Az igazságszolgáltatásban mindössze azt vállalja az állam, hogy a törvény hatálya alá eső nyelveken készült és benyújtott írásokat, bizonyítékokat, jogi okmányokat nem minősíti pusztán azért érvényte-

lennek, mert azok regionális vagy kisebbségi nyelven készültek.

Rendkívül szembetűnő a Charta 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata közötti különbség a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek munkájának nyelvéről szóló 10. Cikk esetében. Az első változatban még azt vállalta a dokumentum aláíró ország, hogy gondoskodik arról, hogy a kisebbségek által legalább 20%-ban lakott területeken a közigazgatási hatóságok használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket, illetve hogy a tisztviselők ezeket a nyelveket használják a kisebbségi polgárokkal való érintkezésben, valamint a nemzetiségi ezeken a nyelveken szóbeli és írásbeli kérvényeket nyújthassanak be és anyanyelvükön kaphassanak választ. 2003-ban ellenben már csak azt, hogy megengedi és/vagy bátorítja a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban. Joga van ahhoz is a helyi önkormányzatoknak, hogy a hivatalos dokumentumokat a kisebbség nyelvén is közzé tegyék és hogy a vitákban a helyi nyelveket is használják.

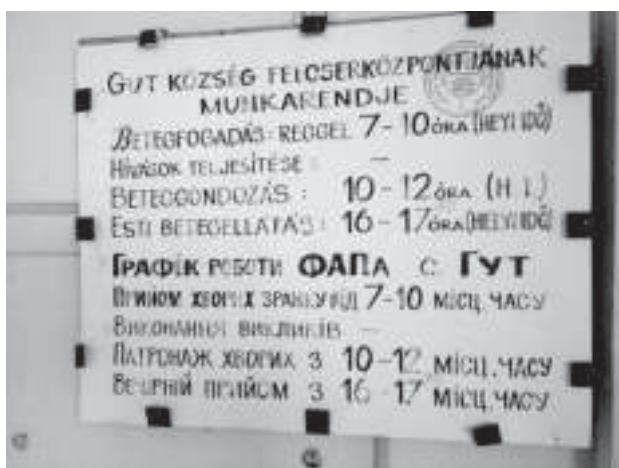
A tömegtájékoztatási eszközök nyelvéről szóló 11. Cikkben Ukrajna arra vállal kötelezettséget, hogy bátorítja vagy megkönnyíti a regionális és kisebbségi nyelvek bekerülését a médiumokba, illetve hogy nem akadályozzák az ilyen nyelvű adásokhoz, sajtótermékekhez való hozzáférést, beleértve a külföldi médiumok közvetítette anyagokat is.

A 12. Cikk a kultúrára vonatkozik. Ebben a részben vállalja a legtöbbet az állam a felkínált lehetőségek közül.

Kétnyelvű hivatalos levél: sajnós ritkaságszámba megy

Sokkal kevesebbet engedélyez viszont a 13. Cikkben, amely a gazdasági és társadalmi élet nyelvhasználatáról rendelkezik. Tulajdonképpen csak arra nézvést kötelezi el magát az állam (természetesen a megszokott tompító formulák megtartása mellett, mint pl. „az ésszerűen lehetséges mértékben”), hogy a közvetlen ellenőrzése alá tartozó gazdasági és társadalmi szektorokban bátorítja a kisebbségi nyelvek használatát. Lényeges vállalás ugyanakkor, hogy a kórházakban, nyugdíjas otthonokban lehetőséget biztosítanak a gondozásra szoruló kisebbségieknek arra, hogy anyanyelvükön fogadják és kezeljék őket (13. Cikk, 2. pont c bekezdése).

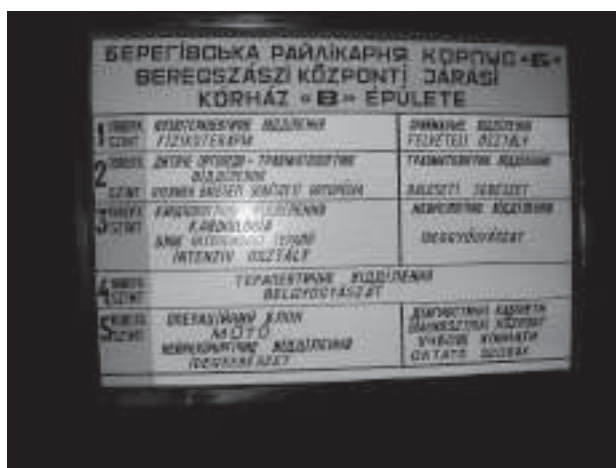

A III. Rész utolsó, 14. Cikkében a határokon átnyúló cserekapcsolatról esik szó, és ennek a cikknek a végrehajtását teljes egészében vállalta Ukrajna.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Ukrajna által 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata között lényegi különbségek vannak: az utóbbi verzióban sokkal szűkebb mértékben kötelezi el magát az állam a területén élő kisebbségi nyelvek védelmére. Azzal pedig, hogy nem nevesíti expliciten, milyen körülmények között, mely feltételek teljesülése esetén alkalmazandók a vállalások, meghagyja a lehetőséget a vállalt kötelezettségek teljes szabotárlására. Az is eltérés a két változat között, hogy az 1999-es verzió az adott nemzetiség egy-egy adminisztratív egységen belüli részarányához kötötte az egyes pontok alkalmazását, s ezzel különbséget tett a különböző helyzetben lévő kisebbségek között, az újonnan elfogadott változat egységesen kezeli az ország területén élő kisebbségeket, függetlenül azok helyzetétől és igényeitől.

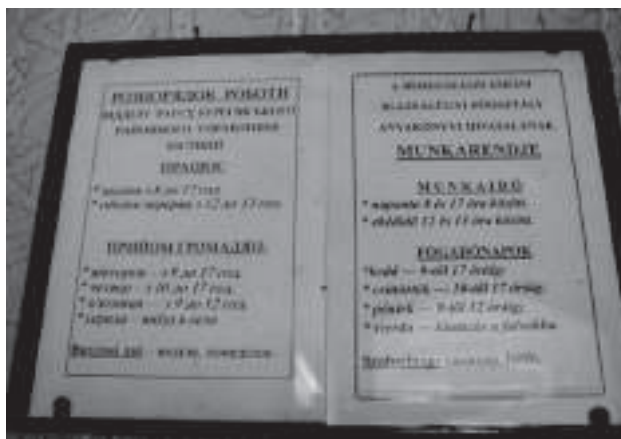

Kétnyelvű feliratok egészségügyi intézményekben: a betegek számára különösen fontos (volna), hogy megértsék, mit mond az orvos, és hogy el tudják mondani panaszait

Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek

A nevezett dokumentumok mellett elnöki és kormányrendeletek is foglalkoznak a nyelvek helyzetével Ukrajnában. Ezek egyike a 2002. szeptember 12-án hozott 1367. számú, az anyakönyvezésről szóló Kormányrendelet, mely szerint valamennyi anyakönyvi bejegyzés, igazolvány, űrlap csak az államnyelven vezethető és tölthető ki.

Kétnyelvű hirdetmény a beregszászi anyakönyvi hivatalban

2003. március 12-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa parlamenti vitanapot rendezett „Az ukrán nyelv funkcionálása Ukrajnában” címmel. A meghallgatás során megállapították, hogy a jogi garanciák ellenére Ukrajnában az ukrán nem tölti be az államnyelv szerepét. Ennek alapján a Legfelsőbb Tanács javaslatokat fogalmazott meg az elnök és parlament számára. (А Рекомендації парламентських слухань „Про функціонування української мови в Україні” című ajánlásokat lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>)

Az ajánlásokból kiindulva fogadta el Ukrajna Kormánya „Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010-es évekre” című dokumentumot. (A program címe ukránul: Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. Lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.) A program Célok és alapvető feladatok fejezetében megfogalmazottak szerint az egyik legfontosabb feladat az ukrán államnyelvi státuszának gyakorlatban való megvalósítása. Az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény, illetve az 1996-os Alkotmány ugyanis hiába definiálja államnyelvként az ukránt, az ország jelentős részén (a keleti és déli régiókban) történelmi és politikai okokból az orosz nyelv máig magasabb státuszt élvez a mindennapokban, mint az ukrán. A kormány által jóváhagyott állami program szerint „Az államalkotási

folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerepe van”. A dokumentum az ukrán nyelvet az ukrán nemzeti identitás lényeges mutatójának tekinti.

Az oktatásban használt nyelvekre vonatozik az Ukrajna elnöke által 2008. március 20-án N 244/2008 számmal kiadott, az ukrainai oktatás minőségének javítását célzó rendelet, melynek 8. pontja értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Ehhez kapcsolódik az oktatási tárcá 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete. A dokumentum hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes. A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-től a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-től) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban – a 2010-től már minden tárgyból kötelezően ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákra való felkészülés jegyében – szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat.

Megemlíthető a kulturális minisztérium határozata is. Ennek értelmében 2007 ősztől Ukrajnában a mozikban csak ukrán nyelvre szinkronizált vagy ukránul feliratozott filmeket lehet bemutatni. A kérdésben az Alkotmánybíróság is állást foglalt az ukrainai filmtörvény 14. cikkelyét értelmezve. A testület 2007. december 20-i állásfoglalása alapján Ukrajnában külföldi film csak ukrán szinkronnal vagy ukrán felirattal mutatható be.

Ukrajna Közlekedési és Hírközlési Minisztériuma 2008. március 26-i, 332. számmal kiadott rendelete értelmében Ukrajnában a minisztérium hatáskörébe tartozó cégek, vállalatok területén, a közlekedési járműveken:

- a) minden gyűlést, szakmai megbeszélést kizárólag államnyelven kell megtartani;
- b) a dolgozóknak hivatali ukránnyelv-tanfolyamokon kell részt venni;
- c) a minisztériumhoz tartozó vállalatoknál, cégeknél ukrán nyelvi szerkesztői státust kell létrehozni;

d) valamennyi használati utasítást, technikai leírást, hivatali hirdetményt, írásos feljegyzést államnyelven kell fogalmazni;

e) a közérdekű hirdetmények és reklámok nyelve kizárólag az ukrán kell legyen mind a járműveken, mind pedig a vasúti és autóbusz-pályaudvarokon, beleértve a biztonságtechnikai kiírásokat is (pl.: *Vigyázz: magasfeszültség!*);

f) az utasok, ügyfelek kiszolgálása során csak az ukrán nyelvet kell használni (kivéve a nemzetközi járatoknál);

g) a menetjegyek nyelve az eddigi kétnyelvű (ukrán–orosz) helyett csak egynyelvű (ukrán) lehet;

h) a vonatokon, repülőgépeken, autóbuszokon sugárzott, bemutatott filmek, videoklipek, zeneszámok csak ukrán nyelvűek lehetnek.

Egyelőre még ukrán–orosz kétnyelvűek a gyorsvonatok menetjegyei

A nyelvi jogokról, összefoglalóan

Az elemzett dokumentumok alapján összefoglalva elmondhatjuk:

- Ukrajna kodifikált államnyelve az ukrán.
- Az orosz (az Alkotmány és a nyelvtörvény szerint egyaránt) a többi kisebbségi nyelvhez képest kiemelt helyzetű.
- A kisebbségi nyelvek használatát nem tiltják a dokumentumok, de nem határozzák meg explicit módon, hogy hol, milyen körülmények között használhatók ezek a nyelvek.
- A kisebbségi nyelveket a jogi normák alapján hivatalos és közéleti funkciókban is lehet használni azokon a területeken, ahol a kisebbségi közösségek többséget alkotnak.
- A magyar nyelv tehát azokon a településeken és közigazgatási egységeken (pl. járás) belül, ahol a ma-

gyar nemzetiségűek többséget alkotnak, az államnyelv *mellett* a hivatalos szervek (például az önkormányzatok) munkájában is használható. Az önkormányzatok ülései ukrán és magyar nyelven is folyhatnak. A hivatalok által kiadott dokumentumok, rendeletek az ukrán mellett magyar nyelven is közzé tehetők.

• Az ukrainai kisebbségvédelmi, ill. a kisebbségi nyelvek használatát szabályozó dokumentumok az 1990-es évek közepétől illeszkednek a hasonló nemzetközi egyezmények szövegéhez. Az ukrainai kisebbségi nyelvek használatát szabályozó dokumentumok – a nemzetközi egyezményekhez hasonlóan – gyakran burkoltan, homályosan fogalmaznak, nehezítve ezzel a rendelkezések alkalmazását.

• A törvények szövegében előforduló egyes fogalmak meghatározása hiányzik vagy nem egyértelmű, ami jelentősen megnehezíti a jogértelmezést és a joggyakorlást.

A miniszteri rendelet szerint a figyelmeztető feliratok csak államnyelven készülnek. Ez vajon azt jelenti, hogy aki nem ért ukránul, annak nem kell vigyáznia magára?

Bár a magyar–ukrán kétnyelvű feliratok jó-
részt csak a rendszerváltást követően, a Szov-
jetunió széthullása után jelentek meg Kárpát-
alján, a két- vagy többnyelvű városkép egyálta-
lán nem új keletű jelenség a régióban. Baranyi
András *Munkács: Ahogyan nagyszüleink lát-
ták* című kétnyelvű (ukrán és magyar) kötete
jól példázza, hogy Munkácson teljesen termé-
szetesek voltak a többnyelvű feliratok a husza-
dik század első felében.

A könyv borítója

Az 1917-ben (vagyis az Osztrák-Magyar Monarchiában készült) képeslapon jól látható a kétnyelvű (magyar és német) felirat.

*Munkács Fő utcája 1917-ben. A központi
könyvtárhoz épülete*

Az 1920-as évekből (vagyis amikor Munkács és a mai Kárpátalja Csehszlovákia része volt) ránk maradt levelezőlapon viszont már

három nyelven (csehül, ruszinul és magyarul) olvashatjuk, hogy a Latorcán átívelő hídát láthatjuk a fotón.

*A Latorca-híd Munkács központjában az
1920-as években*

Ugyanebben a korszakban, ám nem Munkácson, hanem Beregszász központjában készült az a levelezőlap, melyen szintűgy három nyelven olvasható a felirat.

A Beregszász főterén álló egykori Grand Hotel (ma a Rákóczi Főiskola kollégiuma) egy 1920-as évekből származó képeslapon, három nyelvű szöveggel

A 21. század elején Ungváron készített felvételen jól látszik, hogy a felújításra váró épületen a lekapart régi vakolat alatt két nyelven: csehül és magyarul hirdette termékeit az egykori vegyesbolt tulajdonosa.

Cseh és magyar nyelvű reklámfelirat Ungváron: régi idők emléke

Az ukrainai nyelvi jogoknak része a település-, utca- és közterületi nevek kisebbségi nyelven való használatának lehetősége is. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa több rendeletben szentesítette a magyarlakta települések hagyományos magyar nevét. Így ma már természetes, hogy a legtöbb kárpátaljai magyar település határában magyarul is olvashatjuk az adott helység nevét, és hogy az utcanévtáblák is kétnyelvűek.

Pozitív példák: kétnyelvű helynévtáblák

Kétnyelvű névtábla Mezőváriban és Beregszászban

Az ukrainai jogállamiság kezdetlegességére, a kisebbségi nyelvhasználati jogok alkalmazásának fűresaságára utal azonban, hogy egyes magyarlakta településeken nem az ukrán parlament által elfogadott névváltozatot, hanem a hivatalos ukrán név latin betűkkel átírt (transzliterált) változatát helyezték ki a hatóságok.

„A helységnevek problémája a kilencvenes években folyamatosan napirenden volt a legtöbb járási, megyei, országos és kormányközi fórumon, pl. a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság ülésein (...). Ennek ellenére még mindig számos település van Kárpátalján, amely a régi, oroszított, ill. ukránosított néven szerepel a hivatalos okmányokban. A névváltoztatást a jelenleg hatályos ukrán törvények lehetővé teszik, a kezdeményezés joga a községi tanácsok kezében van. A helynevek ügye tehát egyaránt függvénye egyéni-közösségi indítványoknak és a politikának.” Beregszászi Anikó: Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyt ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 71–82. Ungvár: PoliPrint, 2004. 79. old.

„Abban, hogy települések tucatjai kapták vissza régi nevüket, sok ember munkája van benne. (...) Csakhogy a munka még nincs befejezve. Mert mit ér az, ha papíron

a határozat, ha a helységnévtáblák hiányoznak?” Baksa Lujza: Ma már nem is olyan fontosak? *Kárpáti Igaz Szó* 1995. augusztus 5., 8. old.

Hogyan ne okozunk gondot, avagy miként adhatjuk fel pozícióinkat önként?

A kétnyelvű hivatali nyelvhasználat kapcsán az ellenzők közül sokan és sokszor hivatkoznak a józan észre, az időhiányra, a költségekre, az előzékenységre, a kisebbségiek államnyelvi ismereteire. Az egyik beregszászi középiskola magyar nemzetiségű igazgatója, a városi önkormányzat képviselője a városi hetilapban nyilatkozva a következőket válaszolta arra az újságírói kérdésre, mely az önkormányzati testület munkájában tapasztalható hiányosságokra vonatkozott:

„Talán a nyelvhasználat körül rajzolódott ki némi nézetkülönbség. Véleményem szerint minden ukrán állampolgárnak kötelessége ismerni az államnyelvet, ugyanakkor mindenki számára adott a lehetőség, hogy az anyanyelvén szólaljon fel. (...) A magyar nyelvű felszólalásban csupán az akadályozza a képviselőket, hogy az ukrán kollégák nem értenek magyarul, így a magyar nyelvű felszólalásoknál tolmácsot, kétnyelvű ügyvezetőt kell felkérni,

hogy fordítsa le ukránra az elmondottakat, vezesse a jegyzőkönyvet magyarul is. Ez pénzbe kerül, amivel most takarékoskodnunk kell, jobban, mint bármikor. Másrészt a magyar képviselők mindegyike beszél oroszul vagy ukránul. Itt talán az előzékenység és a takarékoság okán javasolnám, hogy ne okozunk fölöslegesen gondot tolmács vagy tolmácsgép bevezetésével, hiszen ezt a pénzt számos fontosabb probléma megoldására is fordíthatjuk.” (Beregszász, 2009. május 1., 3. lap.)

Kétségtelen, hogy lehetünk előzékenyek, s választhatjuk azt a nyelvet mondandónk megfogalmazására, amely a többség számára érthető. Ám az ilyen logika alapján akár szavazhatunk, öltözködhetünk, gondolkodhatunk is úgy, ahogyan azt a többség elvárja; még akkor is, ha jogunk van a saját nyelvünk használatához. Jogaink azért vannak, hogy éljünk velük. Többek között az anyanyelv használatára való jog is. De ez a jog csak akkor ér valamit, ha nemcsak papíron létezik, hanem a gyakorlatban is alkalmazzuk.

Jog vagy kötelesség?

A sajtóban, értelmiségek, politikusok megnyilvánulásaiban, laikusok véleménynyilvánításaiban számtalan esetben hallhatjuk, olvashatjuk, hogy Ukrajna minden állampolgárának kötelessége elsajátítani az államnyelvet. De vajon mi az alapja ennek az állításnak? Az állampolgári kötelezettségeket jogállamban törvények, rendeletek vagy egyéb jogi dokumentumok rögzítik. Ukrajnában azonban egyetlen olyan normatív dokumentum sincs érvényben, amely előírja, hogy az ország valamennyi állampolgárának ismernie kell az államnyelvet. Vannak ugyan olyan tisztségek (Ukrajna elnöke, legfőbb ügyésze stb.), melyek betöltéséhez az Alkotmány vagy törvények (pl. a felsőoktatási intézmények rektorai vagy a parlamenti képviselők számára) írják elő az államnyelv kötelező ismeretét, ám ezt a köte-

lezettséget egyetlen jogi dokumentum sem terjeszti ki valamennyi ukrán állampolgárra.

Ezzel szemben nemzetközi nyelvi jogi normák (mint például a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások), illetve Ukrajna nyelvtörvénye (2. cikkely) és az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája révén az állam vállalja, hogy megteremti és biztosítja mindazokat a feltételeket, melyek az államnyelv elsajátításához szükségesek. Azaz: nem kötelezettségként, hanem jogként jelenik meg az államnyelv elsajátítása az ukrán jogrendben. Az ukrán nyelv elsajátítása tehát célszerű, jogunk van hozzá – aminthogy törvény adta jogunk az is, hogy ehhez meglegyenek az állam által biztosított szükséges feltételek –, bizonyos állami tisztségek betöltésénél feltételként is megjelenik az ukrán nyelv ismerete, ám nem törvénytörő Ukrajnában az, aki nem beszél ukránul.

A nyelvi jogi szabályozás iránya Ukrajnában

Az 1991-es függetlenné válást követő első időszakban Ukrajna külpolitikai pozícióinak megerősítése céljából nemzetközi mércével mérve is viszonylag széles jogköröket biztosított az ország területén élő nemzeti kisebbségek számára. Miután azonban a nemzetközi közvélemény elismerte Ukrajna függetlenségét, illetve az ország szomszédjainak többségével alapszerződésben rögzítette a jószomszédi kapcsolatokról és a határok kölcsönös elismeréséről szóló kötelezettségeit, fordulat következett be a nemzetiségi és nyelvpolitikában. Az 1996-ban elfogadott Alkotmány már egyértelműen unitárius és egynyelvű államként definiálja az országot. A nemzetközi pozíciók erősítéséről a hangsúly a nemzetállam építésére helyeződik át. Ebben a törekvésben az ukrán politikai elit szimbolikus szerepet szán az ukrán nyelvnek, és fokozatosan visszatért a lenini nemzetiségi és nyelvpolitika jól bevált módszereihez. Ennek a politikának a lényege: a felszínen széles, a nemzetközi közvélemény számára könnyen felmutatható kulturális jogokat biztosítanak az egyes nemzeti kisebbségeknek, ám az oktatás- és nyelvpolitika révén olyan helyzetet teremtenek az országban, amely révén azt sugallják a kisebbségek felé, hogy a boldogulás, az érvényesülés feltétele az ukrán nyelv. Az oktatás ukránosításával pedig nemesak a nyelvi folyamatokat

lehet erőteljesen befolyásolni, hanem a nemzeti kisebbségek identitásának, kulturális azonosságátudatának alakulását is. S mindezt úgy állítja be az állam, hogy az ukrán nyelv felkínálásával, az érvényesülés eszközeként való megjelenítésével mintegy a kisebbségi gettóból szeretnék kiszabadítani a nemzetiségieket.

Az ukránai nemzetiségi és nyelvpolitikai sajátosságok között kell megemlítenünk azt is, hogy az állami jogalkalmazásban – az Alkotmány 24. cikkelyére való hivatkozással – Ukrajna nem alkalmazza a kisebbségek pozitív diszkriminációját. Ugyanakkor a nemzetiségek jogait többletjogokként állítja be az ország. Azzal, hogy az Alkotmányban, a nyelvtörvényben, a nemzeti kisebbségekről szóló törvényben és más jogszabályokban külön kiemelik a jogalkotók, hogy az ország területén élő nemzeti kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus ukrán állam pozitív hozzáállása miatt illetik meg a kisebbségeket. Azzal, hogy csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, úgy állítja be az ukrán állam, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illethné meg ugyanezen jogok. Miközben könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például

saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének joga, elegendő ezt a nemzeti kisebbségekre utalás nélkül megfogalmazni. Ez a fajta jogalkotási gyakorlat arra is alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, nem is illetik meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák.

Mindezek ellenére az ukrainai nemzetiségi kisebbségekre vonatkozó jogszabályok áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna törekszik saját jogrendszerének a nemzetközi ajánlásokhoz, illetve normákhoz való igazítására. A legtöbb jelentős nemzetközi dokumentumhoz, ajánláshoz csatlakozott Ukrajna. Ám a jogharmonizáció nem megy zökkenőmentesen, s mindez gyakran megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a gyakorlati jogértelmezést vagy jogalkalmazást. A nemzetközi egyezmények, ajánlások szándékával és szellemével gyökeresen ellentétes például az is, hogy az ezekben a dokumentumokban foglaltakra hivatkozva Ukrajna számos esetben a már meglévő kisebbségi jogokat szűkíti. Ez történik például az anyanyelvi oktatás vagy az anyanyelven történő felvételi lehetőségének korlátozása kapcsán.

Az utóbbi évtizedben a nyelvhasználat szabályozásának gyakorlata az ukrán nyelv javára módosult. A változás lényege: bármelyik terüle-

tet szabályzó (adó, pénzügy, biztosítás, egészségügy, választások stb.) jogszabályban az adott terület nyelvhasználatát szabályzó norma megalkotásánál korábban szokás volt e kérdést a nyelvtörvény hatáskörébe utalni. Az utóbbi évtized gyakorlata azonban már az, hogy az újonnan született jogszabályokban külön cikkelyben foglaltatik törvénybe az ukrán nyelv használatának kizárólagossága. Így például a választásokról szóló törvények 2001 utáni módosításakor minden, a törvények korábbi változataiban szereplő, a kisebbségi jogok érvényesítését előirányzó jogi norma (pl. a szavazócédulák nemzetiség nyelveken való biztosítása) kikerült a módosított törvények szövegéből. Ezért 2001 óta már mind az országos (elnök- és országgyűlési), mind pedig a regionális és helyi (pl. megyei, járási, helyi önkormányzati és polgármesteri) választásokon kizárólag ukrán nyelvű szavazólapok készülhetnek.

Minden egybevetve azonban az ukrainai kisebbségi és nyelvpolitika sikereként könyvelhetjük el, hogy a fiatal ukrán állam törekszik a nemzetközi normák hazai alkalmazására, illetve hogy – a posztszovjet érdekszféra számos térségétől eltérően – Ukrajna elkerülte a súlyos és véres nemzetiségi és nyelvi konfliktusokat. Reméljük, hogy az ukrainai politikai elit és az ukrán társadalom hamarosan ráébred az ország nemzetiségi, nyelvi, vallási és kulturális sokszínűségének értékeire, és ez az állami politika elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban is tükröződni fog, már a közeljövőben.

6.

Az anyanyelv fenntartásának szándéka

Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat

A nyelv és a nemzeti identitás közé nem ritkán egyenlőségjelet tesznek. Erre utal a *Nyelvében él a nemzet* szállóige is. Európában egy időben az *egy nyelv – egy állam – egy nemzet* modell volt a minta, s így kezdtek egységes nemzetállam építésébe a földrész országainak nagy részében. Szinte általános vélekedésnek számít még ma is, hogy a nyelv a nemzet legfőbb jelképe. Mindez nem véletlen: a nyelv egyik legfontosabb funkciója épp az identitás jelzése, kifejezése.

Joggal merülhet fel a kérdés: milyen viszonyban van egymással a kétnyelvű közösségek nyelvi és nemzeti azonosságtudata? Vajon a kétnyelvűek egy vagy több nemzeti azonosságtudattal rendelkeznek? A kétnyelvűség egyszersmind együtt jár a kettős nemzeti kötődéssel is? Ezekre a kérdésekre azonban nem adhatunk egyértelmű választ.

Kétnyelvűség és kulturális identitás

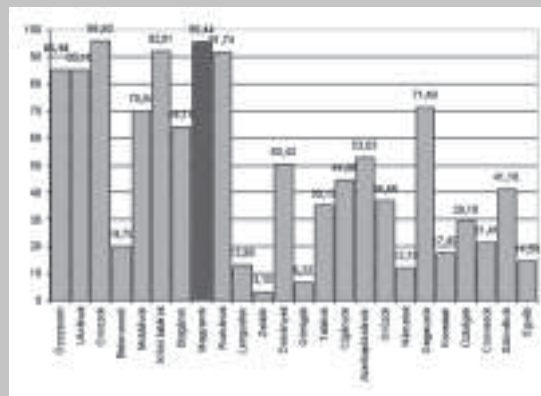
„A csoporthoz való tartozás és a kulturális identitástudat szerint elkülöníthetünk két-kultúrájú, egykultúrájú, illetőleg az új kultúrát szerzett és a kultúrájukat veszített kétnyelvűeket. A kétkultúrájú kétnyelvű esetében pozitív azonosságtudat érvényesül azoknak a közösségeknek az irányába, amelynek nyelveit beszéli, ezt a kétnyelvű egyént mindkét csoport egyaránt tagjának fogadja el. Az egykultúrájú kétnyelvű magas kétnyelvűségi kompetenciája ellenére csak saját nyelvének kultúrájával azonosul, és a kultúra szempontjából ezáltal csak egyetlen közösség tagjának minősül. Az új kultúrát szerzett kétnyelvű saját anyanyelvének kulturális azonosulását feladva a másik nyelvhez kapcsolódó kultúrát fogadja el saját kultúrájának. A kultúráját veszített kétnyelvű feladja saját kultúráját, ugyanakkor nem azonosul a második nyelvhez kötődő kultúrával.” Borbély Anna: Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc szerk., *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 600. old.

Számos olyan közösség létezik, ahol a nyelv valóban a nemzeti lét meghatározó szimbóluma; ám több olyanról is tudunk, melyek önmeghatározásában a nemzeti nyelvnek nem jut kiemelt szerep. A ma már nagyobb részben angol anyanyelvű skótok,

írek nemzeti identitásában saját nyelvük nyilvánvalóan nem olyan tényező, ami döntően befolyásolja a nemzeti hovatartozásukat. Az angolok és amerikaiak egyazon nyelv különböző változatait beszélik anyanyelvként, mégsem jut senkinek eszébe megkérdőjelezni, hogy az egyiknek vagy másiknak nincs joga önálló nemzetnek tekinteni magát. Ausztria lakosai éppúgy németül beszélnek, mint Németország polgárai, ám identitásukban mégis osztrákoknak érzik magukat. Vagyis nem feltétlenül és nem minden körülmények között igaz az a sokat hangoztatott állítás, mely szerint nyelvében él a nemzet.

Nemzetiség és anyanyelv kapcsolata Ukrajnában

A 2001. évi ukrainai népszámlálás során az állampolgárok nemzetiségét és anyanyelvét is tudakolták a kérdezőbiztosok. Az Ukrajnában élő nemzetiségek körében általában jelentős azok aránya, akik más nyelvet tekintenek anyanyelvüknek, mint amely nemzetiséghez tartozónak vallják magukat. Például az ukrainai belaruszok, lengyelek, görögök vagy németek identitásában az anyanyelv nem tekinthető meghatározó tényezőnek. Körükben a nyelvi beolvasás, az anyanyelv elvesztése nem feltétlenül jár együtt a nemzeti identitás elvesztésével. Az Ukrajnában élő oroszok, krími tatárok, románok és magyarok körében viszont magas az anyanyelvükhöz ragaszkodók aránya. Ezekben a közösségben tehát a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv szorosan összefonódik.

*A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna nagyobb nemzetiségeinél, %-ban
(a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)*

A Kárpát-medence magyar kisebbségeinél azonban a magyarsághoz való tartozást a vérségi leszármazás, a kulturális összetartozás, a történelmi (és vallási) hagyományok, a nemzeti szimbólumok és egyéb tényezők mellett főképpen a magyar nyelvhez való kötődés határozza meg. A magyar nemzet esetében a nyelv mint a hétköznapi érintkezés eszköze, az információ és a kultúra hordozója egyben *identitást fémjelző szimbólummá* is válik.

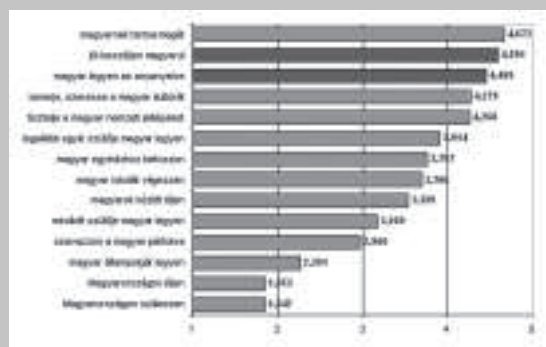
A magyar nemzet tagjai számára tehát a közös nyelv olyan kapocsként működik, amely ennek a közösségnek a legfőbb összekötő jegye, s amely egy nemzetben egyesíti az egyébként különböző államokban élő, más-más állampolgárságú embereket. A magyar nyelvnek a kárpátaljai magyar nemzetrészen belül is meghatározó szerepe van a nemzeti azonosságtudat összetevői között.

2006-ban 593 kárpátaljai magyart arra kértünk, hogy 1-től 5-ig terjedő skálán (ahol 1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen) értékeljék, hogy a megadott szempontok mennyire fontosak abban, hogy ki a magyar, mitől magyar a magyar. Az adatközlők az önmeghatározás mellett (*magyarnak tartsa magát*) a nyelvi tényezőket (*jól beszéljen magyarul, magyar legyen az anyanyelve*) tartották a legfontosabbnak; lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonítanak ebben a kérdésben a vérségi köteléknek (*legalább egyik vagy mindkét szülője magyar legyen*); az állampolgárság (*magyar állampolgár legyen, Magyarországon éljen*) mint szempont pedig szinte elhanyagolhatónak bizonyult.

Kárpátaljai magyarok válasza az alábbi kérdésre:

Mennyire fontosak az alábbi szempontok abban, hogy valaki magyarnak számít-e?

(1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; átlagok)

Hasonló eredményeket kaptunk akkor is, amikor nem kérdőív segítségével, hanem interjú keretében kérdeztük az embereket arról, szerintük mitől magyar a magyar. Három tipikus választ idézünk:

(1) TM: És meg tudod-e azt fogalmazni, hogy mitől magyar a magyar?

AK: Hát elsősorban azt mondanám magyarnak, aki magyarul gondolkozik és magyarul álmodik, tehát az anyanyelv az, ami nap mint nap, amit nap mint nap használ, és úgy beszélget másokkal. Nem tudom másképp megfogalmazni.

(2) TM: Mitől magyar? Ki számít magyarnak?

AK: Hát az, aki gyerekkorától a magyar, például a magyar nyelvet beszéli. Az a magyar.

TM: Csak ennyi? Elég az, hogy a magyar nyelvet beszélje, vagy kell lenni még másnak is?

AK: Nem az, hogy beszélje, mer én beszélem mondjuk az ukránt valamilyen szintig, akkor se..., még ha perfekt tudnám beszélni, akkor se tudok ukrán lenni. Szóval az benne van az ember vérébe, hogy az a nyelv, az az anyanyelvem, amilyen az én nyelvem, az a magyar, magyar vagyok. Ilyen nyelven álmodok, vagy nem tudom. Szerintem attól magyar valaki.

(3) AK: Hát azt szoktam mondani, hogy minden ember olyan nemzetiségű, aminek érzi magát. Én a magyar, magyar az anyanyelvem, magyar ő környezetben élek, ő magyarhoz, szóval magyar kultúrkörhöz tartozom, és a magyart érzem a szívemhez legközelebbinek, és számomra ezt jelenti magyarnak lenni.

(TM = terepmunkás, AK = adatközlő. A beszélgetésekből vett idézeteket szerkesztés nélkül közöljük.)

Vagyis a kárpátaljai magyarok számára a magyar nemzethez tartozást elsősorban az önmeghatározás, illetve a nyelvi, kulturális közösség jelenti, nem pedig a politikai, állampolgársági szempontok.

Az anyanyelv és a nemzeti identitás összefonódásának, egymást meghatározó és erősítő kapcsolatának képe a kárpátaljai magyar szépirodalomban is hangsúlyosan jelenik meg. Költőink az anyanyelv és az identitás egymáshoz való viszonyát több szempontból érzékeltetik költői képekbe burkolva.

Az anyanyelv a saját csoportba tartozókkal összeköt, másoktól viszont megkülönböztet, így válik a nemzeti identitás meghatározójává:

*„vállaljuk egymást, nem hervadó
anyanyelvünket, és mert van, ami
teljesen ÖSSZEKÖT, MEGKÜLÖNBÖZTET”*
(Dupka György: Egy távoli ismerősnek)

Mások az anyanyelv elvesztése miatt, a kisebbségi helyzetben nem ritkán előforduló nyelvcsere veszélye miatt aggódnak:

*„idegen szavú papagájok
verik ki fejedből a legszebb álmot”*
(Balla D. Károly: Szigeten)

„nyelvünk lassan
elveszítjük,
fogy szánkról az ének,
öklünk rázzuk
a regének,
a rusnya reménynek”
(Kőszeghy Elemér: Házi himnusz)

„... ezerszer jaj
a nyelvehagyottnak,
mert biccen a szó már
a száj szögletén.”
(Vári Fábián László Illyés Gyula fejfája előtt)

Kisebbségi helyzetben az anyanyelv megőrzése
erkölcsi kötelesség:

„s lesz barát, ki elhagy majd gyarlón,
kinek mennybe szédül a lelke,
de maradok én, hogy Krisztusként
feszüljek föl a nyelvkeresztre”
(Kőszeghy Elemér: Úton)

„Dögölj meg, te állat,
ki odadobta anyádat
mindenféle jöttmentnek,
pártos érdeknek,
janicsárnak,
magad is megfizetett
utcalány vagy,
s ezerszer átkozott,
mert stricknek felkínáltad
szegény anyádat –
az anyanyelvet.”
(Horváth Sándor: Átok)

Az anyanyelv megőrzése egyenlő a megmaradás-
sal, az otthon és haza, valamint a nemzettudat meg-
tartásával:

„egyetlen hazám van:
anyanyelvem,
benne kell halálig
kitelelnem”
(Kőszeghy Elemér: (Egyetlen))

„anyanyelv, édes, maradj velem,
hogy lehessen még szavak embere.
Látod, nincs erőm, hogy megtartsalak,
tarts meg te magadnak, tégy csodát velem”
(Czébely Lajos: Kérés)

„Eleitől fogva
génjeinkben hordva:
anyaország, anyaöl,
anyatej, anyanyelv. (...)

Makacs szánkra fegyelmet
izzó jogarral égess,
csak őrizd meg bennünket, édes,
édes anyanyelv!”
(Vári Fábián László: Illyés Gyula fejfája előtt)

Az antológiában kárpátaljai magyar költők val-
lanak szülőföldjükről, az anyanyelv megtartó erejé-
ről, a kisebbségi sorsról.

A Termini Kutatóhálózat a határon túli magyar
nyelvészek közös műhelye, mely a magyar nyelv
határtalanítását tekinti egyik központi feladatának.
Kárpátaljáról a Hodinka Antal Intézet tagja a mun-
kacsoportnak.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar
nemzet rész fennmaradása Kárpátalján nagyban függ
attól, hogy megtartható-e a magyar nyelv a kárpát-
aljai magyarok anyanyelveként.

„Látni kell: a magyar nemzetiség sorsa jelentős mértékben a magyar nyelv sorsa a területen.” Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat.

A magyar nemzeti identitással szorosan összefüggő magyar nyelv megtartását jelentős mértékben befolyásolja az, mennyire tartják beszélői hasznosnak és szépnek ezt a nyelvet. Azaz: a magyar nyelv jövője nagy mértékben függ attól, milyen szimbolikus értéket tulajdonít neki a nyelvet fenntartó közösség. Ha a nyelvet éltető csoport tagjai úgy vélik, hogy az általuk beszélt (egyik) nyelvnek nincs értéke, nincs gyakorlati haszna, s ha nem látják szépnek, akkor sokkal nagyobb az esélye annak, hogy elfordulnak tőle; leváltják, akár egy divatjamúlt ruhadarabot vagy bútort, s más nyelvet használnak, amikor erre választási lehetőségük van.

Ami csökkenti a magyar nyelv presztízsét Kárpátalján: az OTP kárpátaljai fiókjaiban egyetlen magyar nyelvű feliratot vagy szóróanyagot, reklámot sem találhatunk.

Ami emeli a magyar nyelv hasznosságának tudatát: az Ukrszobbank magyar nyelven is reklámozza szolgáltatásait

Ha már a beregszászi OTP-fiók nem kínál hitelt magyarul a kárpátaljai magyaroknak, akad a városban, aki fontosnak tartja, hogy anyanyelvén szólítsa meg a hitelre vágyókat

A magyar nyelv értékét nagyban növeli, hogy ez a nyelv a szomszédos Magyarország nyelve. Ma Kárpátalján viszonylag sokan – magyarok és nem magyarok egyaránt – járnak át Magyarországra dolgozni, tanulni, bevásárolni, kirándulni. A vízum igénylésénél, a határátlépésnél, a munkavállalásnál, a felvételi során, az üzletekben vagy a Balaton partján egyaránt hasznos, jól jön a magyar nyelvtudás.

„...egy kisebbségi nyelv vonzó ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusan vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel.”

Susan Gal: Mi a nyelvésere és hogyan történik? *Regio* 1991/1: 66–76. old.

Kárpátaljai magyarok és nem magyarok átkelésre várakoznak a Tiszaújlak–Tiszabecs határátkelőnél

A magyar nyelv gyakorlati értékét és hasznosságát az is növeli, hogy Kárpátalján sok beszédhelyzetben használható. Vannak magyar nyelven oktató iskoláink, felsőoktatási intézményeink, színházunk, kiadványaink, lapjaink, folyóirataink stb. Ám – mivel számos helyzetben arra kényszerülünk, hogy az államnyelvet használjuk – a csak magyar nyelvtudás kevésnek bizonyulhat. Nem véletlen, hogy sok kárpátaljai magyar úgy véli: aki csak magyarul tud Kárpátalján, az nehezen boldogul.

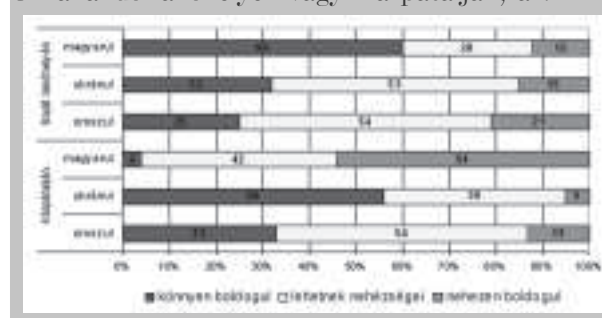

Benében nem szégyellik, hogy itt magyarok (is) élnek

2006-ban arra kértünk 593 kárpátaljai magyar felnőttet, ítélik meg, hogy szerintük aki csak magyarul, csak ukránul vagy csak oroszul tud, az a) könnyen boldogul, b) lehetnek nehézségei, c) nehezen boldogul.

A válaszokból kiderül, hogy a válaszadók többsége (60%-a) szerint azon a településen, ahol ő él, könnyen elboldogul valaki úgy is, ha csak magyarul beszél. Ám ha kilépnek ebből a faluból vagy városból, már nem elegendő a magyar nyelvtudás. Erre utal, hogy a megkérdezettek fele (54%-a) úgy véli, Kárpátalján nehezen boldogulhatunk, ha nem beszélünk más nyelvet is a magyaron kívül.

Ha valaki csak magyarul/ukránul/oroszul tud az Ön állandó lakóhelyén vagy Kárpátalján, az:

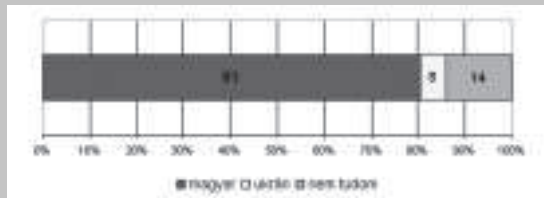
Itt az is boldogul, aki csak magyarul tud: egy cég, amely fontosnak tartja, hogy a kisebbségiek is igénybe vehék szolgáltatásait

A benei öregféfúk meccsén az is „labdába rúghat”, aki csak magyarul tud

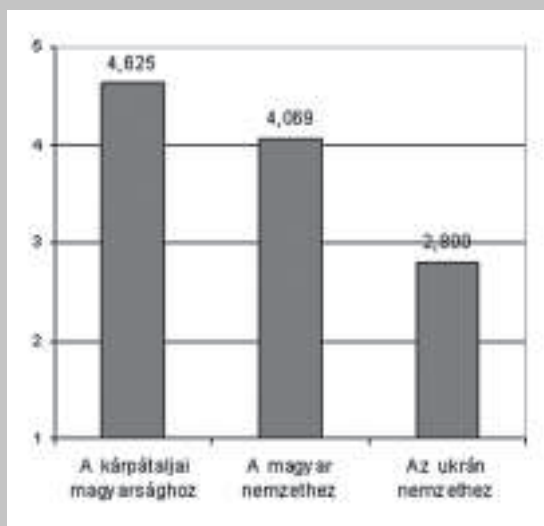
A kárpátaljai magyarok tehát tudatában vannak annak, hogy anyanyelvük hasznos és értékes, ám nem minden helyzetben használható. Érzelmi kötődésük is erős ehhez a nyelvhez. Amikor arra kértük őket, ítéljék meg, melyik nyelv szebb: a magyar vagy az ukrán, a megkérdezettek négyötöde (81%-a) egyértelműen a magyar mellett foglalt állást.

Ön szerint melyik nyelv szebb: a magyar vagy az ukrán?

A kárpátaljai magyarok azonosságtudatában azonban nemcsak a nemzeti identitás kialakításában, hanem a regionális kötődés kifejeződésében is van szerepe. A különböző szociológiai és nyelvészeti kutatások eredményei alapján kiderült, hogy a kárpátaljai magyarok nem általában véve *'magyarnak'*, hanem elsősorban *'kárpátaljai magyarnak'* érzik magukat. Azaz: önazonosságuknak szerves része a szülőföldjükhöz való kötődés.

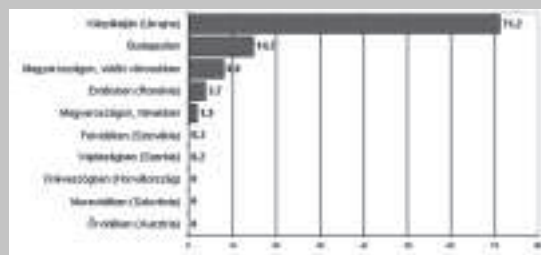
Határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán (ahol 1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen), hogy mennyire érzi Ön a kárpátaljai magyarsághoz, a magyar nemzethez és az ukrán nemzethez tartozónak magát!

A szülőföld pedig nemcsak a földrajzi környezetet jelenti, hanem mindazt, ami az emberek tudatában hozzá kapcsolódik, többek között a magyar nyelv itt beszélt, helyi nyelvváltozatait is. Erre enged következtetni, hogy a kárpátaljai magyarok nemcsak az ukrán nyelvnél tartják szebbnek a magyar nyelv-

vet, hanem úgy érzik, a magyarul beszélők között éppen itt, Kárpátalján beszélik a legszebben anyanyelvünket. Nyilvánvaló, hogy ez nem objektív, tudományosan igazolható álláspont, hanem csupán szubjektív vélemény, ám jól jelzi, hogy a kárpátaljai magyarok körében az anyanyelvnek (és azon belül az általuk használt nyelvváltozatoknak) fontos, identitást meghatározó szimbolikus értéke van.

593 kárpátaljai magyar felnőtt válasza az *Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?* kérdésre (%-ban)

Ha egy nyelvet vagy nyelvváltozatot értéktelennek, csúnyának, szégyellnivalónak látnak, ha negatív értékítéletek kötődnek hozzá, akkor az elősegítheti a nyelvcsere, vagyis egy másik nyelv használatára való fokozatos áttérést. A helyi nyelvváltozatok presztízse azonban magas, s ez egyértelműen a nyelvmegtartásnak kedvez.

„A kárpátaljai magyar beszédet mindenki szépnek tartja. (...) A kárpátaljai magyar nyelvhez és a helyi nyelvjárásokhoz való érzelmi viszonyt tudakoló kérdésekre csupán elenyésző számban találunk távolító, elutasító válaszokat. Többségük vállalja, hogy használja is, szépnek is tartja, az idetartozás attribútumának, természetes dolognak tekinti.” Károlyi Margit – Szabó Géza: Adalékok a beregszászi főiskolások identitástudatához. In: Dr. Boros László (szerk.): *Kárpátalja. A Nyírségi Földrajzi Napok előadásai*, 239–246. Nyíregyháza, 1999. 245. old.

Mivel Kárpátalján értelemszerűen a magyar nyelv helyi változatai használatosak a leggyakrabban, ez egyben azt is jelenti, hogy ha meg akarjuk őrizni a magyar nemzeti azonosságtudat legfőbb összetevőjeként megjelenő magyar nyelvet, akkor a regionális nyelvváltozatok, a helyi nyelvjárások megőrzésére is figyelmet kell fordítanunk. Márpedig ezekhez a nyelvváltozatokhoz szervesen és szükségszerűen hozzátartoznak azok a jellegzetességek, melyekről ebben a kötetben is olvashatunk: a szókölesönzések, a gyakorisági eltérések, a kódváltások, a nyelvjárási jelenségek stb.

Magyar nyelvű tájékoztató egy bankjegykiadó automatán: ami nem sikerült a beregszászi OTP-fiókban, az megoldható egy ukrán bankban Csapon

Amíg azok a pozitív vélemények vannak abszolút többségben, melyek nem kiirtani, hanem megtartani szeretnék a helyi nyelvjárás sajátosságait, s ameddig a kárpátaljai magyarok lakói kedvezően tekintenek saját nyelvhasználatuk jellemző vonásaira, megmarad az igénye annak is, hogy ezt a magyar nyelvet továbbörökítsék a következő nemzedékek számára is. Ha használni fogjuk nyelvünket minden olyan helyzetben, amikor erre lehetőségünk nyílik – családi körben és nagy nyilvánosság előtt, szóban és írásban, imádkozás és újságolvasás során, az iskolában és a munkahelyen, vásárlás vagy eladás köz-

Egyházaink szerepe a nyelvmegtartásban

A nyelv megtartását kisebbségi helyzetben sok tényező között az is segíti, ha a kisebbségek nemzettudatában, a többségeiktől való különbözőségében az anyanyelv mellett más jegyek is vannak. A kárpátaljai magyar kisebbségi nemzetrész azonosságtudatának megőrzésében, a magyar nyelv megtartásában éppen ezért meghatározó szerepe van az egyházaknak. A kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége ugyanis református, római katolikus vagy görög katolikus, a vidékünkön többséget alkotó ukránok/ruszinok ezzel szemben jellemzően ortodox (pravoszláv) vallásúak.

Az egyházaknak a nemzeti nyelv és identitás fenntartásában nyelvi szempontból is nagyon fontos szerepe van. A kutatások azt igazolják, hogy a kárpátaljai magyar közösség hitéletében egyértelmű a magyar nyelv dominanciája: az itt élő magyarok legnagyobb része magyarul imádkozik, magyarul olvassa a Bib-

A szerelem nem ismer nemzetiségi és nyelvi korlátokat

„Semmilyen szisztematikus nyelvtervezés (bármilyen szükség van is rá) nem helyettesítheti a nyelvet és kultúrát reprodukálni kívánó népakaratot.” Williams, Colin: English–Welsh. In: Goebel, Hans et al eds., *Contact Linguistics*, 1075–1087. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1997. 1087. old.

ben, amikor szolgáltatást keresünk vagy kínálunk – akkor reális esély van arra, hogy a kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége hosszú távon át anyanyelvdomináns, hozzáadó kétnyelvűség legyen, az a nyelvi helyzet pedig, melyben élünk, állandó kétnyelvűségi szituáció, ahol nem fenyeget a nyelvcsere veszélye.

liát (ennek igazolására lásd a nyelvválasztásról szóló fejezetet).

A rendszerváltást követően, a kommunista diktatúra enyhülése utáni években az egyházak, az egyházi hivatalok magyar nyelvűsége hozzájárult a magyar nyelv használati körének, funkcióinak bővüléséhez is azzal, hogy a püspöki hivatalokban, az egyházi intézményekben a helyi magyar közösség történelmi egyházai a magyar nyelvet (is) használják. Az egyházak fő tevékenységük: a hívek lelki gondozása mellett könyveket adnak ki, lapokat jelentetnek meg, intézményeket tartanak fenn, óvodákat és iskolákat alapítottak, mindez pedig kiterjesztette a magyar nyelv használati körét, növelte értékét.

Ajánlott irodalom

Azoknak, akiket mélyebben érdekelnek a könyvünkben felvetett kérdések, néhány olyan kötetet, tanulmányt ajánlunk a figyelmébe, ahol egyrészt részletesebben olvashatnak a keresett témakör-ről, másrészt továbbvezető szakirodalmat találhatnak az említett munkák bibliográfiájában. Elsősorban olyan munkákat ajánlunk, melyek a kárpátaljai könyvtárakban is hozzáférhetők. Természetesen a könyvünkben idézett más munkákat is haszonnal forgathatják az érdeklődők, és azokban is találnak magyar és idegen nyelvű szakirodalmat.

A javasolt olvasmányokat fejezetenkénti bontásban adjuk meg.

A kárpátaljai magyarság népeségföldrajzi viszonyai

A kárpátaljai vagy ukrainai magyarok népeségföldrajzi, demográfiai viszonyairól részletesen tájékozódhatnak a <http://www.ukrcensus.gov.ua/> honlapon, ahol a 2001. évi országos népszámlálás adatait találhatják meg (ukrán és angol nyelven).

A kárpátaljai magyarok demográfiai jellemzőiről Molnár József és Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében* (Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005) című könyvét ajánljuk a figyelmükbe. A szerzők elsősorban a régió magyar lakosságának szempontjából elemzik és mutatják be a megye lakosságának legfontosabb demográfiai jellemzőit. Ha valaki a korábbi népszámlálások adataira kíváncsi, akkor az alábbi kiadványokkal érdemes megismerkednie. A *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)* címmel Budapesten, a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában 1996-ban megjelent kötet településenkénti bontásban adja meg a mai Kárpátalja területére átszámítva az 1880., 1900., 1910., 1921., 1930. és 1941. évi népszámlálások nemzetiségi és/vagy anyanyelvi adatait. Dr. Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok* (Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993) című könyvecskéje a népmozgalmi adatoktól egészen a népegészségügyi statisztikákig számos témakört mutat be táblázatok formájában. Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* címmel megjelent monográfiájának (Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998) első fejezete az 1880-as népszámlálástól az 1989-es censusig elemzi magyar szempontból a Kárpátalja mai

területén élő lakosság nemzetiségi és nyelvi összetételét. Figyelemre méltó továbbá a Kocsis Károly szerkesztette *Kárpátalja etnikai térképe* című falitérkép, mely térben szemlélteti a nemzetiségi/anyanyelvi viszonyok változásait.

Helyzetek, színterek, ahol a nyelvet gyakorlati célokra, kommunikációs igények kielégítésére használni lehet

Ehhez a fejezethez elsősorban Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999) című könyvét ajánljuk. Konkrétan a kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége kapcsán *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* és *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* (Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. Szerkesztette Csernicskó István) című kiadványokba érdemes belelapozni.

Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?

Arról, hogyan alakulhat ki a kétnyelvűség, illetve hogyan folyik két nyelv párhuzamos elsajátítása, Karmacsi Zoltán: *Kétnyelvűség és nyelvszajátítás* című kötetét (Ungvár: PoliPrint, 2007) ajánlhatjuk. Ezt a témakört is érinti *A mi szavunk járása*. Azoknak, akik a tannyelvválasztás hatásairól, az anyanyelven és többségi nyelven való tanulás hatásairól, következményeiről szeretnének tájékozódni, Csernicskó István és Göncz Lajos *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak* című füzetét (Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009) érdemes átlapozniuk.

A kétnyelvűség hatása a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra

A már említett, *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* című könyv mellett a kétnyelvűségnek a helyi magyar nyelvhasználatra gyakorolt hatásairól szól Márku Anita: *Érvényes történetek* (Ungvár: PoliPrint, 2008) című könyve. A szókölesöznésről, a magyar nyelv jövevénysza-

vairól számos érdekes kiadvány jelent meg; a legfontosabbak felsorolása megtalálható az említett kiadványokban. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának* három kötete, illetőleg *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárának* folyamatosan megjelenő részei is számos kölesönszót tartalmaznak.

A nyelvhasználat jogi háttere

Erről a témáról *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* és *A mi szavunk járása* című kötetek ide vágó fejezetei mellett érdemes fellapozni a Beregszászi Anikó és Csernicskó István tollából megjelent *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról* (Ungvár: PoliPrint, 2004) című kötet témába vágó tanulmányait. Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Orosz Ildikó *Nyelv, oktatás, politika* című kötete is hasznos olvasmány lehet. Orosz Ildikó *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében* (Ungvár: PoliPrint, 2005) és *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)* (Ungvár: PoliPrint, 2007) címmel megjelent könyvei is részletesen tárgyalják a helyi magyar közösség nyelvi jogait, elsősorban az anyanyelvi oktatás szemszögéből. A *Magyarok és nyelv-*

törvények (szerkesztette Kontra Miklós és Hattyár Helga, Budapest: Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002), valamint a *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* (szerkesztette Nádor Orsolya és Szarka László, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003) című kötetek nemesak a kárpátaljai, hanem általában a kisebbségi magyarok nyelvi jogaival foglalkoznak.

Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat

Ehhez a kérdéskörhöz elsősorban *A mi szavunk járása* című könyvet ajánlhatjuk. Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség* (Budapest: Osiris, 1999) című könyvében is találhatunk ide vonatkozó adatokat. A helyi magyar nyelvváltozatoknak a nemzeti, regionális és lokális identitásban betöltött szerepéről Csernicskó István *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben* címmel megjelent tanulmányát ajánljuk (megjelent a Fedinec Csilla szerkesztette *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* című gyűjteményes kötet 153–170. oldalán. A könyv Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság kiadásában jelent meg 2008-ban).

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátjai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

